

psychped.naiu.kiev.ua

Міністерство внутрішніх справ України
Національна академія внутрішніх справ

ЮРИДИЧНА ПСИХОЛОГІЯ

Науковий журнал

2(29)'2021

**Журнал індексується в таких базах даних
і пошукових системах:**

- Index Copernicus International (ICV 2020 = 50.21);
- Academic Resource Index ResearchBib;
- Polska Bibliografia Naukowa;
- Google Scholar (h-індекс – 8, i10-індекс – 5);
- Центр досліджень соціальних комунікацій;
- Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського;
- Електронний репозитарій НАВС

Київ
2021

Юридична психологія

2
(29)
2021

Науковий журнал • Виходить двічі на рік • Заснований 2007 року • Засновник – Національна академія внутрішніх справ • Свідоцтво про державну реєстрацію серії КВ № 21321-11121 ПР від 26 березня 2015 року • Включений до переліку наукових фахових видань України за категорією «Б» (наказ МОН України від 17 березня 2020 року № 409) • Рекомендовано вченою радою Національної академії внутрішніх справ від 28 грудня 2021 року (протокол № 24)

Редакційна колегія:

Чорноус Ю. М., доктор юридичних наук, професор (головний редактор);

Бараш Є. Ю., доктор юридичних наук, професор;

Костицький М. В., доктор юридичних наук, професор;

Кошинець В. В., доктор юридичних наук, доцент;

Кришевич О. В., кандидат юридичних наук, доцент;

Кудерміна О. І., доктор психологічних наук, доцент;

Максименко К. С., доктор психологічних наук, доцент;

Медведєв В. С., доктор психологічних наук, професор;

Охріменко І. М., доктор юридичних наук, професор;

Паства-Войцеховська Б., доктор філософії, доцент;

Савченко А. В., доктор юридичних наук, професор;

Хомчинські П., доктор філософії, доцент;

Цільмак О. М., доктор юридичних наук, професор

Матеріали подано в авторській редакції. Редакційна колегія не завжди поділяє думку авторів статей. Відповідальність за їхню якість, а також відсутність відомостей, що становлять державну таємницю та службову інформацію, несуть особисто автори

Ю9 **Юридична психологія** : наук. журн. / [редкол.: Ю. М. Чорноус (голов. ред.) та ін.]. – Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2021. – № 2 (29). – 96 с.

Адреса редакції:

пл. Солом'янська, 1,

м. Київ, Україна, 03035

Тел.: (044) 520-08-47

E-mail: rvc@naiau.kiev.ua

psychped.naiou.kiev.ua

**Ministry of Internal Affairs of Ukraine
National Academy of Internal Affairs**

LEGAL PSYCHOLOGY

Scientific magazine

2(29)'2021

**Journal is indexed in such databases
and search engines:**

- Index Copernicus International (ICV 2020 = 50.21);
- Academic Resource Index ResearchBib;
- Polska Bibliografia Naukowa;
- Google Scholar (h-індекс – 8, i10-індекс – 5);
- Social Communications Research Center;
- The Vernadsky National Library of Ukraine;
- Electronic Repository NAIA

**Kyiv
2021**

Legal Psychology

2
(29)
2021

Ўридична психологія

Scientific magazine • Published semiannually • Established in 2007 • Founder – National Academy of Internal Affairs • State registration certificate series KB No. 21321-11121 ПР dated March 26th, 2015 • Included into the Ministry of Education and Science of Ukraine's law sciences special editions list by category «B» (order No. 409, dated March 17th, 2020) • Recommended by National Academy of Internal Affairs' Scientific Council (Record No. 24, dated December 28st, 2021)

Editorial board:

Chornous Yu., Doctor of Law, Professor (chief editor);

Barash Ye., Doctor of Law, Professor;

Kostytskyi M., Doctor of Law, Professor;

Koshchynets V., Doctor of Law, Associate Professor;

Kryshchynets O., Ph.D in Law, Associate Professor;

Kudermyna O., Doctor of Psychology, Associate Professor;

Maksymenko K., Doctor of Psychology, Associate Professor;

Madvediev V., Doctor of Psychology, Professor;

Okhrimenko I., Doctor of Law, Professor;

Pastva-Voitsekhovska B., Doctor of Philosophy, Associate Professor;

Savchenko A., Doctor of Law, Professor;

Khomchynski P., Doctor of Philosophy, Associate Professor;

Tsilmak O., Doctor of Law, Professor

The materials are presented in author's edition. The editorial board does not always share the views of the authors of the articles. Responsibility for their quality as well as the lack of information constituting state secret and official information are sponsored by the authors

Legal Psychology: scientific magazine / [editorial board: Yu. Chornous (chief editor) etc.]. – Kyiv : National Academy of Internal Affairs, 2021. – No. 2 (29). – 96 p.

Editors office address:

Ukraine, 03035, Kyiv

1, Solomianska square

Phone: (044) 520-08-47

E-mail: rvc@naiau.kiev.ua

ЗМIСТ

ТЕОРЕТИЧНI ТА МЕТОДОЛОГIЧНI ПРОБЛЕМИ ЮРИДИЧНОЇ ПСИХОЛОГIЇ

РОМАНЕНКО О. В.

Концептуальнi засади психокорекцiї адиктивної поведiнки неповнолiтнiх 7

ROMANENKO O.

Conceptual Principles of Psychocorrection Addictive Behavior of Minors

ЛЯХ Н. В.

Правовi та психологiчнi засади реалiзацiї гендерної рiвностi в дiяльностi Нацiональної полiцiї України 14

LIAKH N.

Legal and Psychological Principles of Gender Equality in the Activities of the National Police of Ukraine

ПРИКЛАДНI ПРОБЛЕМИ ЮРИДИЧНОЇ ПСИХОЛОГIЇ

МАРТЕНКО О. Л., ОХРИМЕНКО I. М.

Психологiчнi детермiнанти формування iмiджу полiцейського..... 20

MARTENKO O., OKHRIMENKO I.

Psychological Determinants of a Police Officer's Public Image Formation

КОВАЧ О. В.

Психологiчнi засади легiтимiзованої агресiї в професiйнiй дiяльностi полiцейських..... 28

KOVACH O.

Psychological Principles of Legitimized Aggression in the Professional Activity of Police Officers

ТИЩЕНКО О. I.

Формування особистiсного статусу студентiв у колективi 36

TYSHCHENKO O.

Formation of Personal Status of Students in the Team

ПСИХОЛОГIЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВООХОРОННОЇ ДIЯЛЬНОСТI

ГАЛИЧ М. Ю.

Особливостi впливу умов професiйної дiяльностi полiцейських на емоцiйну сферу особистостi..... 44

HALYCH M.

Features of the Influence of the Conditions of Professional Activity of Police Officers on the Emotional Sphere of the Personality

СИНОВЕРСЬКА Т. I.

Тактичнi прийоми допиту пiд час розслiдування жорстокого поводження з тваринами 53

SYNOVERSKA T.

Tactical Methods of Interrogation during Investigation of Animal Treatment

КАШПУР А. С., Сокиран Ф. М.

Допит неповнолiтнього: кримiналістична та психологiчна характеристика 61

KASHPUR A., SOKYRAN F.

Interrogation of a Juvenile: Forensic and Psychological Characteristics

НИКІТИНА-ДУДІКОВА Г. Ю. Компаративістський аналіз організаційно-тактичних і психологічних засад проведення слідчих (розшукових) дій з неповнолітніми потерпілими.....	70
NIKITINA-DUDIKOVA H. Comparative Analysis of Organizational-Tactical and Psychological Prerequisites for Performance of Investigative (Search) Actions with Juvenile Victims Involved	
КОМАРИНСЬКА Ю. Б. Психолого-криміналістична характеристика особи потерпілого в кримінальних правопорушеннях, пов'язаних із домашнім насильством	82
KOMARYNSKA Yu. Psychological and Criminal Characteristics of the Person of the Victim in Criminal Offenses Related to Domestic Violence	
ДО УВАГИ АВТОРІВ	91

ТЕОРЕТИЧНІ ТА МЕТОДОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ ЮРИДИЧНОЇ ПСИХОЛОГІЇ

УДК 159.99

doi: <https://doi.org/10.33270/03212902.7>

Романенко О. В. – доктор психологічних наук, професор, професор кафедри юридичної психології Національної академії внутрішніх справ, м. Київ
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0104-0093>

Концептуальні засади психокорекції адиктивної поведінки неповнолітніх

Мета дослідження полягає у визначенні концептуальних засад психокорекції адиктивної поведінки неповнолітніх. **Методологія.** Методологічний інструментарій становили загальна теорія соціальних відхилень, що ґрунтується як на диференціації, так й інтеграції наявних знань у різних галузях. На цій основі визначено сутність адиктивної поведінки, яка виявляється в прагненні до відходу від реальності шляхом штучної зміни свого психічного стану та є результатом порушеної адаптації до нових умов середовища, відхиляється від соціальних норм і не відповідає загальноприйнятим у соціумі стандартам поведінки, є результатом складної взаємодії спадкових, біохімічних, соціальних та індивідуально-психологічних чинників. **Наукова новизна** статті полягає у висвітленні принципів психокорекції адиктивної поведінки з урахуванням аналізу її чинників і механізмів. Обґрунтовано потребу в застосуванні інтегративних моделей психокорекції з пріоритетністю психологічної корекції каузального типу орієнтовно до вікових та індивідуальних особливостей клієнта. **Висновки.** Складність чинників адиктивної поведінки в поєднанні біологічних і соціальних факторів потребують визначення концептуальних засад під час розроблення психокорекційних впливів, передусім провідних принципів психологічної корекції. Концептуальні засади психокорекції передбачають застосування різних психотерапевтичних підходів, спрямованих на переструктурування особистості. Стратегії психокорекції адиктивної поведінки підлітків слід добирати індивідуально, залежно від того, що набуває пріоритетного значення під час з'ясування причин внутрішньоособистісного конфлікту. Вирішальне значення в цьому процесі має вплив середовища. Перспективу подальших досліджень становить розроблення психокорекційних програм орієнтовно до різних видів адиктивної поведінки підлітків.

Ключові слова: адиктивна поведінка; залежність; адиктивний агент; психотерапевтичні підходи; психокорекція; інтегративні моделі психотерапії.

Вступ

Ускладнення можливостей для самореалізації молоді в нестабільних умовах сучасного життя супроводжується збільшенням стресових чинників, які можуть негативно впливати на розвиток особистості. Пошук засобів зниження психологічної напруги часто призводить до виникнення адиктивної поведінки у неповнолітніх, порушення фізичного та психічного здоров'я. Комплексний підхід до опрацювання цієї проблеми полягає у всебічному вивченні чинників і механізмів адиктивної поведінки, а також визначенні наукових засад психокорекційних впливів.

Мета і завдання дослідження

Метою статті є висвітлення концептуальних засад психокорекції адиктивної поведінки неповнолітніх. Відповідно до мети окреслено завдання дослідження: 1) визначення сутності адиктивної поведінки як соціально-психологічного явища; 2) розгляд чинників і механізмів формування адиктивної поведінки; 3) обґрунтування створення інтегративних моделей психокорекції адиктивної поведінки.

Виклад основного матеріалу

Адиктивна поведінка є однією з форм девіантної поведінки, яка виражається в прагненні

до відходу від реальності шляхом штучної зміни свого психічного стану. Це відбувається шляхом приймання різноманітних хімічних речовин чи постійної фіксації уваги на певних видах діяльності, з метою розвитку та підтримання інтенсивних емоцій. У психологічній літературі адиктивну поведінку особистості визначають як результат порушеної адаптації до нових умов мікро- та макросередовища (Т. Більбот, М. Бредіхіна, В. Бурова, А. Войсунський, Л. Журавльова, М. Коллінз, В. Менделевич, О. Овчиннікова, А. Тимохіна, М. Смульсон, Л. Фортов, К. Янг та ін.).

Особливістю людської природи є уникнення травмувального впливу певних обставин. Для реалізації цієї мети вона застосовує індивідуальні засоби, які з часом набувають сталого характеру. Проблема адикцій починається тоді, коли прагнення відходу від реальності, пов'язане зі зміною психічного стану, починає домінувати у свідомості, стаючи центральною ідеєю та зрештою призводить до відриву від реальності.

Адиктивна поведінка виникає як результат складної взаємодії спадкових, біохімічних, соціальних та індивідуально-психологічних чинників. З-поміж них можна виокремити: зовнішні умови навколишнього середовища: спадково-біологічні, соціальні, психофізіологічні та індивідуально-типологічні умови; внутрішньоособистісні причини

й механізми залежної поведінки. Така поведінка може бути обумовлена психопатологічними чинниками, а також базуватися на специфічних особливостях характеру, що сформувались у процесі соціалізації та постають як система вчинків, що суперечать прийнятним у суспільстві нормам (Mendelevich, 2003).

Ідеться про хімічну залежність (алкоголізм, наркотизм, токсикоманія, залежність від ліків, ніотинову залежність), акцентуовану активність (ігроманія, інтернет-залежність, трудовголізм, сексоманія) та культову залежність. Науковці вважають всі види залежної поведінки неконструктивними спробами захисту, оскільки внаслідок цього поступово гальмуються волевові функції, закріплюючи в такий спосіб вибір тактики найменшого опору. Зниження опору й відмова від подолання труднощів призводять до дисгармонійних станів особистості.

Усім видам залежності притаманні загальні ознаки адиктивної поведінки: стійке прагнення до зміни психофізіологічного стану; безперервний процес формування та розвитку адикції; циклічність залежної поведінки; закономірне виникнення особистісних змін і соціальної дезадаптації; формування адиктивної установки. Таким чином, адикція є сукупністю когнітивних, емоційних і поведінкових особливостей. Надмірне емоційне ставлення до об'єкта залежності перетворює об'єкт адикції на мету існування.

Бажання змінити настрої за цим механізмом досягається за допомогою різних адиктивних агентів: алкоголь, наркотики, лікарські препарати, токсичні речовини, азартні ігри, гральні автомати (гемблінг), комп'ютер тощо. Руйнівний характер адикції виявляється в тому, що спосіб адиктивної реалізації із засобу поступово перетворюється на мету, а потім стає провідним мотивом поведінки.

Формування адиктивної поведінки підлітків відбувається в межах таких етапів: пошук адиктивного агента, що відповідає індивідуальному запиту особистості; переживання гострої зміни психічного стану завдяки цьому об'єкту та фіксація у свідомості вказаного зв'язку; визначення частоти звертання до адиктивного агента; встановлення адиктивних поведінкових стереотипів; тотальне домінування адиктивної поведінки; руйнування психіки та відповідні біологічні зміни (Svidovska, 2020).

У межах проведеного дослідження встановлено зв'язок між адиктивною поведінкою та факторами кримінологічного ризику, класифіковано напрями адиктивного впливу на рішення вчинити злочин. З метою диференціації запобіжного впливу виділено та проведено кримінологічний аналіз чотирьох типів осіб з антисоціальною спрямованістю діяльності, яким притаманні різні моделі адиктивної поведінки із факторами кримінологічного ризику. Зокрема, це: 1) адикт, що

вчиняє корисливі ненасильницькі злочини проти власності з метою задоволення адиктивних потреб; 2) адикт, що вчиняє насильницькі або корисливо-насильницькі злочини та зазвичай має суттєві деформації психічного стану, сформовані під впливом адикції; 3) адикт, що є представником субкультури, де ризикована поведінка та вчинення дрібних корисливих або корисливо-насильницьких злочинів є нормою; 4) адикт, який поки не має фінансових проблем, але завдяки втраті самоконтролю внаслідок дії адиктивного агента, з корисливих спонукань стає частиною системи поширення певного способу адиктивного проведення часу іншими особами. Визначено основні шляхи запобігання злочинності залежних осіб, а також форми можливої корекції їхньої злочинної поведінки з урахуванням різних ступенів адиктивного впливу (Larchenko, 2020).

У наукових дослідженнях представлено аналіз чинників адиктивної поведінки. Встановлено, що адиктивна поведінка пов'язана з нерозумінням сенсу життя, недостатнім розвитком усвідомленої саморегуляції та самоконтролю, зниженням критичності (Karpinskiy, 2002). Індивідуально-психологічним чинником є також нудьга як психічний стан особи, що може спонукати її до деструктивних дій (Vodanovich, & Watt, 2015; Struk, Carriere, Cheyne, & Danckert, 2017; Zolotareva, 2020).

Виникнення адиктивної поведінки може ґрунтуватися на конфліктній взаємодії підлітка з його найближчим оточенням у родині, на її негативному впливі на розвиток особистості. Водночас притаманні підліткові невпевненість, напруженість, ворожість, агресивність становлять передумови виникнення руйнівної адиктивної поведінки (Prib, 2019).

Вияви адиктивної поведінки в сучасній молоді залежать від доступності певних адиктивних агентів. Зокрема, дедалі більшого поширення набуває Інтернет-залежність, що не завдає безпосередньої фізичної шкоди, проте чинить тривалий негативний вплив на психічний стан учасників і зачіпає передусім найбільш активних цифрових користувачів – підлітків та молодь (Kulikova, & Maliy, 2015; Zimmerman, & Ybarra, 2016; Zych, Ortega-Ruiz, & Marín-López, 2016; Wachs, & Wright, 2018; Molchanov, Almazova, & Poskrebysheva, 2018; Molchanov, Almazova, Vojskunsij, & Poskrebysheva, 2018; Molchanov, Vojskunsij, Markina, & Borodina, 2019; Wachs, & Wright, 2019; Soldatova, Rasskazova, & Chigarkova, 2020; Wright, & Wachs, 2020).

Складність чинників адиктивної поведінки, сукупність біологічних і соціальних факторів спонукують до визначення концептуальних засад розроблення психокорекційних впливів, зокрема ключових принципів психологічної корекції.

1. Принцип особистісного підходу до підлітка з адиктивною поведінкою. Об'єктом психолого-педагогічної корекції є особистість загалом з її індивідуальними особливостями, а не залежність як ізольоване психічне явище. Програми психокорекції, що орієнтуються на особистісні зміни, мають охоплювати всі площини особистісного функціонування: когнітивну, емоційну, поведінкову.

Реалізація особистісного підходу під час розроблення корекційних програм передбачає застосування різних психотерапевтичних підходів, спрямованих на переструктурування особистості (Aleksandrov, 2004). З позицій психодинамічного підходу відновленню підлягають внутрішні структури особистості шляхом встановлення балансу психодинамічних сил. Психотерапевтична робота здійснюється шляхом з'ясування неусвідомлених причин хворобливих виявів і впливу на спонуки, які забезпечують розвиток та функціонування внутрішнього Я, пошуку витоків адиктивної поведінки клієнта в психологічних травмах минулого. Підлягає аналізу наявність внутрішнього конфлікту між антисоціальними глибинними інстинктами (агресивними, статевими, тривожними) з моральними установками особистості, що призводить до утворення комплексу неповноцінності та спонукає до відриву від реальності шляхом формування залежності.

У межах поведінкового підходу психотерапія зосереджена на дефіцитарному середовищі та прагненні модифікувати поведінку клієнта за рахунок змін у середовищі й навчання його новим формам поведінки. Методи поведінкової психотерапії спрямовані на набуття людиною нових установок, формування адаптивних форм поведінки та гальмування її дезадаптивних форм.

За цих умов основною метою поведінки слугує адаптація. Згідно з вказаним поняттям, девіантна поведінка є неадаптивною поведінкою, що сформувалась унаслідок неправильного навчання. З огляду на зазначене, основна мета поведінкової психотерапії – редуція, усунення симптому, інакше кажучи, заміна неадаптивних способів поведінки на адаптивні й нормативні.

Застосування концептуальних засад поведінкової психотерапії передбачає розгляд адиктивної поведінки як квазізадоволення базисних потреб у безпеці, належності, досягненні, свободі. Зміна неадаптивних форм поведінки становить цілеспрямований, систематичний, усвідомлюваний процес навчання. Вирішальне значення в зазначеному процесі має вплив середовища. На цьому положенні ґрунтується робота груп анонімних алкоголіків і наркоманів. Група є моделлю реальної поведінки клієнта, у якій він виявляє типові для нього поведінкові стереотипи та в такий спосіб створює умови для дослідження власної поведінки й міжособистісної взаємодії, дозволяє вичленувати в ній елементи, що приносять задоволення або

негативні переживання. У груповій ситуації багатопланової реальної емоційної міжособистісної взаємодії значною мірою полегшується відмова від небажаних поведінкових стереотипів і вироблення навичок адекватної поведінки й повноцінної взаємодії з іншими людьми. Істотну роль у цьому процесі відіграє спостереження за учасниками групи, тими реакціями, які ця поведінка викликає, а також імітаційна поведінка. Нові адаптивні форми взаємодії позитивно підкріплюються в групі, клієнт починає відчувати свою здатність до змін, які приносять йому задоволення та позитивно сприймаються навколишніми.

Когнітивний компонент поведінки варто розглядати як сукупність когнітивних подій, когнітивних процесів і когнітивних структур. Термін «когнітивні події» стосується автоматичних думок, внутрішнього діалогу й образів. Неадаптивна, зокрема адиктивна, поведінка людини здебільшого є недостатньо осмисленою, автоматичною.

Прогноз і результативність психокорекції визначають у параметрах спостережень оптимізації поведінки. Основним завданням слугує не лише усунення або виключення адиктивної поведінки, а й навчання клієнта альтернативним способам поведінки шляхом формування впевненості в собі, позитивного мислення, цілепокладання, активізації ресурсів особистості.

Робота з ресурсами посідає чільне місце в системі психокорекції адиктивної поведінки. Здійснюється пошук альтернативних, продуктивних ресурсів на заміну сумнівним, хибним, якими є використання різних адиктивних агентів.

Застосування концепцій гуманістичного підходу в психокорекції полягає в допомозі людині стати цілком дієздатною особою. Об'єктом уваги є не проблеми адиктивної особи, а її власне Я. Основу психічного здоров'я визначає оптимальне співвідношення Я-реального та Я-ідеального. Значна розбіжність між цими конструктами зумовлює зневіру у власних можливостях, розчарування, утрату сенсу життя. Дієвим психотерапевтичним методом буде спонукання клієнта до реалізації особистісного потенціалу, який йому доступний, сприяння в постановці реалістичних цілей.

Таким чином, застосування інтегративних моделей психотерапії в системі психокорекції адиктивної поведінки передбачає гнучке застосування різних методів і підходів. Залежно від того, що набуває пріоритетного значення під час з'ясування причин внутрішньоособистісного конфлікту в особі з адиктивною поведінкою, визначають добір методів з позицій психодинамічного, когнітивно-поведінкового та феноменологічного (гуманістичного) підходів.

2. Діагностичний принцип, який передбачає єдність діагностики та корекції. Для вирішення питання про психологічну корекцію необхідно

виявити особливості психічного розвитку підлітка, рівень сформованості певних психологічних новоутворень, відповідність рівня розвитку умінь, знань, навичок, характеру міжособистісних взаємин віковим періодам. У процесі діагностики важливо добирати методи, спрямовані на визначення як біологічних, так і соціальних чинників виникнення адиктивної поведінки. Важливе значення має дослідження потребово-мотиваційної сфери, оскільки саме неможливість задовольнити значущі для індивіда потреби призводять до розчарування, втрати сенсу життя та, як наслідок – виникнення адикцій.

Діагностичний принцип психокорекції передбачає зіставлення отриманих результатів з нормативними показниками. Рівень аналізу норми здійснюється за нейропсихологічним, віковим і загальнопсихологічним напрямками. Нейропсихологічний рівень аналізу норми передбачає знання про функціональну організацію мозку, наявність локальних уражень мозку й основні принципи локалізації функцій, що дає змогу обрати адекватні методи корекційної роботи. Загальнопсихологічний рівень аналізу спрямований на застосування в корекційній роботі даних про основні закономірності та механізми функціонування внутрішнього світу людини. Віковий рівень аналізу дає змогу конкретизувати загальнопсихологічні дані й індивідуалізувати їх відповідно до вікових новоутворень, тобто нового типу структури особистості, її діяльності, психічних і соціальних змін, які здебільшого визначають свідомість людини, її стосунки із середовищем. Під час оцінки відповідності рівня розвитку особистості віковій нормі й формулювання цілей корекції слід урахувати такі характеристики: особливості соціальної ситуації розвитку (наприклад, зміна типу освітнього закладу); коло спілкування (зокрема з ровесниками, дорослими), сімейне оточення; рівень сформованості психологічних новоутворень на певному етапі вікового розвитку; рівень розвитку провідної діяльності, наявність умов для її здійснення.

У процесі діагностики поняття «вікова норма» слід зіставляти з поняттям «індивідуальна норма», що дозволяє визначити програму оптимізації розвитку для кожного конкретного клієнта з урахуванням його індивідуальності.

Неповнолітні є найбільш вразливою категорією осіб, що обумовлено незавершеністю формування особи як у біологічному, так і в соціальному аспектах. Підлітковий вік фахівці характеризують як перехідний, складний, критичний, такий, що має важливе значення в становленні особистості людини. У цьому віці розширюється обсяг діяльності, якісно змінюється характер, закладаються засади свідомої поведінки, формуються моральні уявлення

(І. Бех, Л. Божович, Л. Виготський, Д. Ельконін, І. Кон, Г. Костюк, П. Чамата та ін.).

Поведінка підлітків у сучасному суспільстві неминуче зазнає впливу сучасних стандартів, соціально-політичних і моральних криз, що може спричинити різноманітні вияви адиктивної поведінки. Психологічними витоками цих явищ є потреба в престижі, самоствердженні, ризику, що часто супроводжується емоційною нестійкістю, агресивністю, відхиленнями в психічному розвитку, низькою самоповагою та неадекватною самооцінкою. Поведінка таких підлітків полягає у відмові від активної соціальної ролі в суспільстві, замкненості, пасивності в навчанні та спілкуванні. Ці відхилення часто є результатом несприятливої психосоціальної ситуації в сім'ї та оточенні дитини, порушення процесів соціалізації, що призводить до підліткової дезадаптації.

У зв'язку з цим слід констатувати пріоритетність групових форм роботи з підлітками, що схильні до адиктивної поведінки. Оскільки спілкування з ровесниками становить значущу потребу в цьому віці, важливе значення має широке застосування групової психотерапії, яка створює унікальну терапевтичну ситуацію та пов'язана із залученням клієнта в реальну взаємодію з іншими людьми. Причому формуються умови інтенсивного психологічного впливу на всі аспекти особистісного функціонування. Групова психотерапія застосовує засоби впливу на когнітивні, емоційні та поведінкові аспекти особистості, які розроблені в межах різних терапевтичних підходів.

3. Каузальний принцип. Він полягає в тому, що психологічна корекція має бути сконцентрована на глибинних витоках адиктивної поведінки, а не на зовнішніх виявах цих відхилень, що передбачає врахування складної ієрархії відношень між симптомами та їх причинами. Відповідно до цього принципу важливим є також усвідомлення власне підлітками небезпечності цього явища та його наслідків. Оскільки адиктивна поведінка дає змогу зменшити емоційну напругу, вона слугує засобом зняття стресу. Важливо усвідомити, з чим найбільшою мірою пов'язаний стрес і намагатися опрацювати його. Корекційна робота має бути спрямована на усвідомлення клієнтом того, що нові проблеми, пов'язані з адиктивною поведінкою (погіршення фізичного та психічного стану, відмова від продуктивної самореалізації, руйнування стосунків з людьми), можуть бути набагато серйозніші, ніж ті, заради позбавлення від яких знадобилося звернення до адиктивного агенту.

4. Принцип комплексності. Він передбачає розгляд психологічної допомоги в загальному комплексі клініко-психолого-педагогічних впливів. Психолог має використовувати педагогічні характеристики, бути поінформованим щодо

тактики лікувальних заходів у випадках алко- та наркозалежності, термінів госпіталізації, напрямів медичної реабілітації, оскільки ці аспекти безпосередньо впливають на психічний стан особи з адиктивною поведінкою. Загальна модель психокорекції передбачає нормалізацію соціального середовища підлітка, активне залучення до корекційних заходів родини клієнта. Вона включає практику альтернативної поведінки як на психокорекційному занятті, так і в реальному середовищі, систему навчальних домашніх завдань, активну програму підкріплення, ведення записів і щоденників.

5. Принцип діяльнісного підходу. Його реалізація передбачає врахування провідного виду діяльності особи залежно від віку й особистісної значущості. Цей принцип визначає предмет докладання корекційних зусиль, вибір засобів і способів досягнення мети, тактики проведення корекційної роботи, шляхів та способів реалізації поставлених цілей.

Сутність вказаного принципу полягає в тому, що ключовим способом корекційного впливу є організація активної діяльності клієнта, у межах реалізації якої створюються умови для орієнтування в складних життєвих ситуаціях, організується необхідна основа для позитивних зрушень у розвитку особистості. Корекційний вплив завжди здійснюється в контексті тієї або іншої діяльності, слугуючи засобом, що орієнтує активність.

Таким чином, основним напрямом корекційної роботи є цілеспрямоване формування узагальнених способів орієнтування підлітків з адиктивною поведінкою в різних сферах діяльності, міжособистісній взаємодії, загалом у соціальній ситуації розвитку. Корекційна робота є цілісною обґрунтованою системою, яка органічно вписується в систему повсякденних життєвих відносин клієнта.

Наукова новизна

Наукова новизна дослідження полягає у висвітленні принципів психокорекції адиктивної поведінки з урахуванням аналізу її чинників і механізмів. Обґрунтовано необхідність застосування концептуальних засад основних психотера-

певтичних підходів для побудови інтегративної моделі психокорекції з пріоритетністю психологічної корекції каузального типу, відповідно до вікових та індивідуальних особливостей клієнта.

Висновки

Поширеність різних видів адиктивної поведінки серед молоді зумовлюють потребу в розробленні особистісно орієнтованих психокорекційних програм. Концептуальні засади психокорекції передбачають застосування різних психотерапевтичних підходів, спрямованих на переструктурування особистості. У контексті психодинамічного підходу відновленню підлягають внутрішні структури особистості шляхом встановлення балансу психодинамічних сил. Психокорекційна робота здійснюється шляхом з'ясування неусвідомлених причин хворобливих виявів і впливу на спонуки, які забезпечують розвиток та функціонування внутрішнього Я, пошуку витоків адиктивної поведінки клієнта в психологічних травмах минулого. Застосування концептуальних засад когнітивно-поведінкової психотерапії передбачає розгляд адиктивної поведінки як квазізадоволення базисних потреб у безпеці, належності, досягненні, свободі. Зміна неадаптивних форм поведінки становить цілеспрямований, систематичний, усвідомлюваний процес навчання. Вирішальне значення в цьому процесі має вплив середовища, досягнення особистісного оздоровлення клієнта з адиктивною поведінкою шляхом руйнування дисфункційних схем і пов'язаних з ними станів свідомості, усвідомлення та відокремлення негативних складових від здорової особистості. З позицій гуманістичного підходу психокорекційний вплив полягатиме в пошуку доступних продуктивних ресурсів особистісного потенціалу, сприяння в постановці реалістичних цілей. Стратегії психокорекції адиктивної поведінки підлітків слід добирати індивідуально, залежно від того, які причини внутрішньоособистісного конфлікту мають пріоритетне значення. Перспективу подальших досліджень становить розроблення психокорекційних програм орієнтовно до різних видів адиктивної поведінки підлітків.

REFERENCES

- Karpinskiy, K.V. (2002). *Psikhologicheskaya korrektsiya smyslovoy regulatsii zniznennogo puti deviantnoy lichnosti* [Psychological correction of the semantic regulation of the life path of the deviant Diagnosis of predisposition to boredom: adaptation of the Russian version of the BPS-SR personality]. Grodno: GrGU [in Russian].
- Kulikova, T.I., & Maliy, D.V. (2015). The correlation between a passion for computer games and the school performance of younger schoolchildren. *Psychology in Russia: State of the Art*, 8(3), 124-136. doi: <https://doi.org/10.11621/pir.2015.0310>.
- Larchenko, M.O. (2020). Modeli zaleznoi povedinky ta poviazani z nymy faktory kryminolohichnoho ryzyku [Addictive behavior patterns and related criminological risk factors]. *Yurydychny naukovyi elektronny zhurnal, Legal scientific electronic journal*, 4, 256-259. doi: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2020-4/62> [in Ukrainian].

- Mendelevich, V.D. (2003). Zavisimost kak psikhologicheskii i psikhopatologicheskii fenomen (problemy diagnostiki i differentsiatsii) [Addiction as a psychological and psychopathological phenomenon (problems of diagnosis and differentiation)]. *Vestnik klinicheskoy psikhologii, Bulletin of Clinical Psychology*, 2, 153-158 [in Russian].
- Molchanov S.V., Almazova O.V., Vojskunjij A.E., Poskrebysheva N.N. (2018) Rol lichnostnyh osobennostej podrostkov v pererabotke socialnoj informacii v internet-kommunikacii. *Natsionalnyj psikhologicheskij zhurnal*. 2018. № 4(32). S. 3–15. doi: <https://doi.org/10.11621/npj.2018.04001> [in Russian].
- Molchanov, S.V., Almazova, O.V., & Poskrebysheva, N.N. (2018). Kognitivnye sposoby pererabotki sotsialnoy informatsii iz Internet-seti v podrostkovom vozraste [Cognitive ways of processing social information from the Internet in adolescence]. *Natsionalnyj psikhologicheskij zhurnal, National Psychological Journal*, 3(31), 57-68. doi: <https://doi.org/10.11621/npj.2018.0306> [in Russian].
- Molchanov, S.V., Vojskunjij, A.E., Markina, O.S., & Borodina, A.S. (2019). Osobennosti kognitivnoy pererabotki sotsialnoy informatsii podrostkami s raznym urovnem moral'nogo razvitiia [Features of cognitive processing of social information by adolescents with different levels of moral development]. *Natsionalnyj psikhologicheskij zhurnal, National Psychological Journal*, 4(36), 3-11. doi: <https://doi.org/10.11621/npj.2019.0401> [in Russian].
- Prib, H.A. (2019). Sotsialno-psikhologichni osoblyvosti formuvannia samosvidomosti pidlitkiv z adyktivnoiu povedinkoiu u konfliktnykh rodynakh [Socio-psychological features of the formation of self-awareness of adolescents with addictive behavior in conflict families]. *Psychological journal*, 5(12), 182-193. doi: <https://doi.org/10.31108/1.2019.5.12> [in Ukrainian].
- Soldatova, G.U., Rasskazova, E.I., & Chigarkova, S.V. (2020). Vidy kiberagressii: opyt podrostkov i molodezni [Types of Cyber Aggression: The Experience of Adolescents and Youth]. *Natsionalnyj psikhologicheskij zhurnal, National Psychological Journal*, 2(38), 3-20. doi: <https://doi.org/10.11621/npj.2020.0201> [in Russian].
- Struk, A.A., Carriere, J.S., Cheyne, J.A., & Danckert, J. (2017). A Short Boredom Proneness Scale: Development and psychometric properties. *Assessment*, 24(3), 346-359. doi: <https://doi.org/10.1177/1073191115609996>.
- Svidovska, V. (2020). Adyktivna povedinka pidlitkiv yak problema naukovo doslidzhennia [Addictive behavior of adolescents as a problem of scientific research]. *Visnyk Lvivskoho universytetu, Bulletin of Lviv University*, 6, 108-114. doi: <https://doi.org/10.30970/2522-1876-2020-6-16> [in Ukrainian].
- Vodanovich, S., & Watt, J. (2015). Self-report measures of boredom: An updated review of the literature. *The Journal of Psychology Interdisciplinary and Applied*, 150(2), 1-33. doi: <https://doi.org/10.1080/00223980.2015.1074531>.
- Wachs, S., & Wright, M. (2018). Associations between bystanders and perpetrators of online hate: The moderating role of toxic online disinhibition. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 15(9), 2030. doi: <https://doi.org/10.3390/ijerph15092030>.
- Wachs, S., & Wright, M.F. (2019). The Moderation of Toxic Online Disinhibition and Sex on the Relationship between Online Hate Victimization and Perpetration. *Cyberpsychology, Behavior, and Social Networking*, 22(5), 300-306. doi: <https://doi.org/10.1089/cyber.2018.0551>.
- Wright, M., & Wachs, S. (2020). Adolescents' Cyber Victimization: The Influence of Technologies, Gender, and Gender Stereotype Traits. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 17(4), 1293. doi: <https://doi.org/10.3390/ijerph17041293>.
- Zimmerman, A.G., & Ybarra, G.J. (2016). Online aggression: The influences of anonymity and social modeling. *Psychology of Popular Media Culture*, 5(2), 181-193. doi: <https://doi.org/10.1037/ppm0000038>.
- Zolotareva, A.A. (2020). Diagnostika predraspolozhennosti k skuke: adaptatsiia russkoiazychnoy versii BPS-SR [Diagnosis of boredom predisposition: adaptation of the Russian version of BPS-SR]. *Natsionalnyj psikhologicheskij zhurnal, National Psychological Journal*, 1(37), 40-49. doi: <https://doi.org/10.11621/npj.2020.0104> [in Russian].
- Zych, I., Ortega-Ruiz, R., & Marín-López, I. (2016). Cyberbullying: a systematic review of research, its prevalence and assessment issues in Spanish studies. *Psicologia Educativa*, 22, 5-18. doi: <https://doi.org/10.1016/j.pse.2016.03.002>.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Карпинский К. В. Психологическая коррекция смысловой регуляции жизненного пути девиантной Диагностика предрасположенности к скуке: адаптация русскоязычной версии BPS-SR личности : монография. Гродно : ГрГУ, 2002. 139 с.
- Kulikova T. I., Maliy D. V. The correlation between a passion for computer games and the school performance of younger schoolchildren. *Psychology in Russia: State of the Art*. 2015. No. 8 (3). P. 124–136. doi: <https://doi.org/10.11621/npj.2015.0310>.
- Ларченко М. О. Моделі залежної поведінки та пов'язані з ними фактори кримінологічного ризику. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 4. С. 256–259. doi: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2020-4/62>.
- Менделевич В. Д. Зависимость как психологический и психопатологический феномен (проблемы диагностики и дифференциации). *Вестник клинической психологии*. 2003. № 2. С. 153–158.
- Молчанов С. В., Алмазова О. В., Войскунский А. Е., Поскребышева Н. Н. Роль личностных особенностей подростков в переработке социальной информации в интернет-коммуникации. *Национальный психологический журнал*. 2018. № 4 (32). С. 3–15. doi: <https://doi.org/10.11621/npj.2018.04001>.
- Молчанов С. В., Алмазова О. В., Поскребышева Н. Н. Когнитивные способы переработки социальной информации из Интернет-сети в подростковом возрасте. *Национальный психологический журнал*. 2018. № 3 (31). С. 57–68. doi: <https://doi.org/10.11621/npj.2018.0306>.
- Молчанов С. В., Войскунский А. Е., Маркина О. С., Бородина А. С. Особенности когнитивной переработки социальной информации подростками с разным уровнем морального развития. *Национальный психологический журнал*. 2019. № 4 (36). С. 3–11. doi: <https://doi.org/10.11621/npj.2019.0401>.

- Пріб Г. А. Соціально-психологічні особливості формування самосвідомості підлітків з адиктивною поведінкою у конфліктних родин. *Psychological journal*. 2019. Vol. 5. Issue 12. С. 182–193. doi: <https://doi.org/10.31108/1.2019.5.12>.
- Солдатова Г. У., Рассказова Е. И., Чигарькова С. В. Виды киберагрессии: опыт подростков и молодежи. *Национальный психологический журнал*. 2020. № 2 (38). С. 3–20. doi: <https://doi.org/10.11621/npj.2020.0201>.
- Struk A. A., Carriere J. S., Cheyne J. A., Danckert J. A Short Boredom Proneness Scale: Development and psychometric properties. *Assessment*. 2017. No. 24 (3). P. 346–359. doi: <https://doi.org/10.1177/1073191115609996>.
- Свідовська В. Адиктивна поведінка підлітків як проблема наукового дослідження. *Вісник Львівського університету*. 2020. Вип. 6. С. 108–114. (Серія «Психологічні науки»). doi: <https://doi.org/10.30970/2522-1876-2020-6-16>.
- Vodanovich S., Watt J. Self-report measures of boredom: An updated review of the literature. *The Journal of Psychology Interdisciplinary and Applied*. 2015. No. 150 (2). P. 1–33. doi: <https://doi.org/10.1080/00223980.2015.1074531>.
- Wachs S., Wright M. Associations between bystanders and perpetrators of online hate: The moderating role of toxic online disinhibition. *International Journal of Environmental Research and Public Health*. 2018. No. 15 (9). P. 2030. doi: <https://doi.org/10.3390/ijerph15092030>.
- Wachs S., Wright M. F. The Moderation of Toxic Online Disinhibition and Sex on the Relationship between Online Hate Victimization and Perpetration. *Cyberpsychology, Behavior, and Social Networking*. 2019. No. 22 (5). P. 300–306. doi: <https://doi.org/10.1089/cyber.2018.0551>.
- Wright M., Wachs S. Adolescents' Cyber Victimization: The Influence of Technologies, Gender, and Gender Stereotype Traits. *International Journal of Environmental Research and Public Health*. 2020. No. 17 (4). P. 1293. doi: <https://doi.org/10.3390/ijerph17041293>.
- Zimmerman A. G., Ybarra G. J. Online aggression: The influences of anonymity and social modeling. *Psychology of Popular Media Culture*. 2016. No. 5 (2). P. 181–193. doi: <https://doi.org/10.1037/ppm0000038>.
- Золотарева А. А. Диагностика предрасположенности к скуке: адаптация русскоязычной версии BPS-SR. *Национальный психологический журнал*. 2020. № 1 (37). С. 40–49. doi: <https://doi.org/10.11621/npj.2020.0104>.
- Zych I., Ortega-Ruiz R., Marín-López I. Cyberbullying: a systematic review of research, its prevalence and assessment issues in Spanish studies. *Psicología Educativa*. 2016. No. 22. P. 5–18. doi: <https://doi.org/10.1016/j.pse.2016.03.002>.

Стаття надійшла до редколегії 16.09.2021

Romanenko O. – Doctor of Psychology, Professor, Professor of the Department of Legal Psychology of the National Academy of Internal Affairs, Kyiv, Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0104-0093>

Conceptual Principles of Psychocorrection Addictive Behavior of Minors

The **purpose** of the study is to determine the conceptual foundations of psychocorrection of addictive behavior of minors. **Methodology.** The methodological tools were a general theory of social deviations, based on both differentiation and integration of existing knowledge in different fields. On this basis, the essence of addictive behavior is determined, which is expressed in the desire to depart from reality by artificially changing their mental state and is the result of impaired adaptation to new environmental conditions, deviates from social norms and does not meet generally accepted standards of behavior. , biochemical, social and individual psychological factors. The **scientific novelty** of the article is to highlight the principles of psychocorrection of addictive behavior, taking into account the analysis of its factors and mechanisms. The necessity of application of integrative models of psychocorrection with priority of psychological correction of causal type approximately to age and individual features of the client is substantiated. **Conclusions.** The complexity of the factors of addictive behavior in the combination of biological and social factors require the definition of conceptual foundations in the development of psychocorrective influences, first of all, the leading principles of psychological correction. Conceptual principles of psychocorrection involve the use of various psychotherapeutic approaches aimed at restructuring the personality. Strategies for psychocorrection of adolescent addictive behavior should be selected individually, depending on what becomes a priority in determining the causes of interpersonal conflict. The influence of the environment is crucial in this process. The prospect of further research is the development of psycho-corrective programs for various types of addictive behavior of adolescents.

Keywords: addictive behavior; dependence; addictive agent; psychotherapeutic approaches; psychocorrection; integrative models of psychotherapy.

Лях Н. В. – викладач кафедри поліцейського права Національної академії внутрішніх справ, м. Київ
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0260-708X>

Правові та психологічні засади реалізації гендерної рівності в діяльності Національної поліції України

Метою статті є висвітлення особливостей нормативно-правового регулювання та психологічного забезпечення гендерної рівності в діяльності Національної поліції України. **Методологія.** Методологічний інструментарій обрано з урахуванням поставленої мети, специфіки об'єкта і предмета дослідження. Визначальним є загальний діалектичний метод наукового пізнання правових явищ, а також їхніх зв'язків з практичною діяльністю органів Національної поліції України. **Наукова новизна** полягає у виокремленні правових засад забезпечення гендерної рівності в діяльності поліції, які ґрунтуються на положеннях міжнародних і національних нормативно-правових актів, рішеннях Європейського суду з прав людини, здійснюють нормативно-правове регулювання окресленої сфери правовідносин. Доведено, що психологічними засадами реалізації гендерної рівності в Національній поліції є дотримання низки принципів: взаємодії та співробітництва під час виконання службових завдань незалежно від статі, статевий самоідентифікації, інших соціальних, психологічних і культурних ознак; рівномірного розподілу обов'язків, готовності за потреби прийти на допомогу; доброзичливого ставлення до окремих людей, груп, соціуму. **Висновки.** Правові джерела, які регламентують забезпечення гендерної рівності в діяльності поліції, об'єднано в такі групи: міжнародні нормативно-правові документи, які визначають фундаментальні правові основи забезпечення гендерної рівності; нормативно-правові акти України, які регламентують забезпечення гендерної рівності в діяльності поліції; судові рішення міжнародних і національних судових інстанцій, які тлумачать аналізовані вище джерела права. Обґрунтовано, що в підрозділах Національної поліції з метою психологічного забезпечення гендерної рівності слід проводити просвітницьку роботу. Такі заходи слід упроваджувати в системі професійного навчання поліцейських: первинної професійної підготовки; підготовки у вищих навчальних закладах із специфічними умовами навчання; післядипломної освіти; службової підготовки. Крім опанування теорії та практики, зазначені заходи повинні охоплювати: дослідження психологічного клімату в підрозділі, з'ясування рівня гендерного виховання працівників поліції; своєчасне виявлення проблемних питань, зокрема фактів гендерного насилля та застосування заходів реагування, проведення занять з тематики гендерної рівності. Системний і комплексний підходи до правових та психологічних засад реалізації гендерної рівності в діяльності Національної поліції України є запорукою законного правозастосування в психологічно комфортних умовах службової діяльності.

Ключові слова: гендерна рівність; Національна поліція; нормативно-правове регулювання; психологічне забезпечення.

Вступ

До пріоритетних напрямів реалізації державної політики щодо забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків належать: утвердження гендерної рівності; недопущення дискримінації за ознакою статі; запобігання та протидія насильству за ознакою статі, зокрема всім виявам насильства стосовно жінок; забезпечення рівної участі жінок і чоловіків у прийнятті суспільно важливих рішень; забезпечення рівних можливостей жінкам і чоловікам щодо поєднання професійних та сімейних обов'язків; підтримка сім'ї; виховання та пропаганда серед населення України культури гендерної рівності, поширення просвітницької діяльності в цій сфері; захист суспільства від інформації, спрямованої на дискримінацію за ознакою статі ("Закон України", 2005). Реалізація вказаних напрямів обумовила виникнення проблемних питань у практичній правоохоронній діяльності, потребу в удосконаленні діяльності Національної поліції щодо нормативно-правового регулювання та психологічного забезпечення реалізації гендерної рівності.

Проблеми забезпечення гендерної рівності в різних державних інституціях і сферах суспільного життя висвітлювали Г. В. Даудова (Daudova, 2008), О. Ю. Дрозд (Drozd, 2020), М. В. Клименко (Klymenko, 2021), Т. О. Марценюк (Martseniuk, 2014) та інші вчені.

Мета і завдання дослідження

Мета дослідження полягає в розкритті проблеми забезпечення гендерної рівності в органах Національної поліції задля подальшого вдосконалення нормативно-правового регулювання та психологічного забезпечення.

Виклад основного матеріалу

Питання забезпечення гендерної рівності в різних сферах суспільного життя слугують предметом пильної уваги вчених і практиків. Так, О. Ю. Дрозд зауважує, що забезпечення гендерної рівності в системі МВС України – це складний процес, який означений багатоаспектністю. Проте сучасний етап реформування органів системи МВС України потребує застосування прогресивних

підходів до добору, підготовки та прийняття на службу працівників, їх кар'єрного зростання. Урахування гендерного аспекту й подолання гендерних стереотипів у цій сфері є вкрай важливими, адже основними критеріями в цьому разі мають бути професіоналізм і компетентність. Аналіз нормативних документів дає змогу дійти висновку про те, що впровадження гендерної рівності в органах системи МВС України є важливим напрямом діяльності. Водночас сучасний стан забезпечення гендерної рівності потребує вдосконалення в контексті приведення у відповідність до вимог міжнародних стандартів (Drozd, 2020, p. 115).

З огляду на комплексність правового регулювання забезпечення гендерної рівності, слід урахувати положення Стратегії гендерної рівності Ради Європи на 2018–2023 роки ("Stratehiia hendernoї rivnosti") й адаптувати визначені положення до особливостей діяльності Національної поліції України.

Варто зауважити, що Стратегія гендерної рівності Ради Європи на 2018–2023 роки закріпила фундаментальний принцип, згідно з яким «гендерна рівність передбачає рівні права для жінок і чоловіків, дівчат і хлопців, а також їх однакову значущість, можливість, обов'язки та участь у всіх сферах суспільного й особистого життя. Так само вона означає рівний доступ жінок і чоловіків до ресурсів та розподіл цих ресурсів між ними» ("Stratehiia hendernoї rivnosti").

Вітчизняна нормативно-правова регламентація реалізації цього принципу потребує вдосконалення. Підґрунтям слід вважати положення міжнародних нормативно-правових актів і кращий досвід іноземних держав. Так, США та країнах Західної Європи дослідження наявних проблем жінок-правоохоронців були ініційовані на початку 1980-х років тенденціями гендерної рівності у сфері працевлаштування та кадрового менеджменту. Вони були спрямовані на збільшення кількості жінок у підрозділах поліції, розроблення моделей відбору жінок на різні посади, а також на подолання проблем, пов'язаних з адаптацією жінок до субкультури виключно чоловічого поліцейського колективу. З-поміж американських поліцейських структур вирізняється проєкт «Нове робоче місце для жінок», який передбачав залучення більшої кількості жінок на службу та був профінансований 1995 року Міністерством праці США для департаменту поліції м. Альбукерке (Нью-Мексико). У межах реалізації проєкту було розроблено нову стратегію залучення жінок до роботи в поліції і вже за два роки кількість жінок, які проходили службу в поліцейських підрозділах, зросла від 10 до 25 %, а питома вага жінок-представників етнічних меншин у деяких відділах сягнула 47 % ("Prava zhinok pravookhorontsiv").

Реалізацію гендерної політики в Національній поліції України забезпечує низка нормативно-правових актів.

Зокрема, у Плані заходів з реалізації Стратегії розвитку органів систем Міністерства внутрішніх справ на період до 2020 року визначено такі напрями розвитку політики відомства, як удосконалення організаційних механізмів забезпечення реалізації гендерної політики в діяльності органів системи МВС та впровадження комплексного гендерного підходу до політики розвитку кадрового потенціалу ("Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv", 2017).

Прогресивним у реалізації вказаного напрямку є Національний план дій з виконання резолюції Ради Безпеки ООН 1325 «Жінки, мир, безпека» на період до 2025 року, затверджений розпорядженням Кабінету Міністрів України від 28 жовтня 2020 року № 1544-р ("Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv", 2020). Цим нормативно-правовим документом визначено систему стратегічних та оперативних цілей, які необхідно урахувати в діяльності МВС України та Національної поліції України.

Так, у контексті досліджуваної проблематики стратегічними є такі цілі: 1) забезпечення правопримірної участі жінок і чоловіків у прийнятті рішень щодо запобігання конфліктам, розв'язання їх, постконфліктного відновлення на всіх рівнях та в усіх сферах, зокрема в секторі безпеки й оборони; 2) створення гендерно чутливої системи ідентифікації безпекових викликів, запобігання таким викликам, реагування на них; 3) забезпечення процесу постконфліктного відновлення, розбудови та впровадження системи перехідного правосуддя за принципами забезпечення рівних прав і можливостей жінок та чоловіків; 4) забезпечення захисту від насильства за ознакою статі, сексуального насильства (в умовах збройного конфлікту та в мирний час); 5) гарантування розвиненої інституційної спроможності виконавців Національного плану для ефективного впровадження порядку денного «Жінки, мир, безпека» відповідно до міжнародних стандартів ("Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv", 2020).

Також варте уваги рішення Європейського суду з прав людини, адже значна частина його правових позицій стосується вирішення проблемних ситуацій, де відбулося порушення гендерної рівності. Європейський суд з прав людини формулює правові позиції ураховуючи належність правозастосування представниками держав, які визнали обов'язковість Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року з протоколами до неї ("Konventsiiia pro zakhyst", 1950) і для яких, відповідно, рішення Європейського суду з прав людини є обов'язковими.

Практику Європейського суду з прав людини можна вважати офіційною формою інтерпретації

основних (невідчужуваних) прав кожної людини, закріплених і гарантованих Конвенцією, яка є частиною національного законодавства, а отже, джерелом законодавчого правового регулювання і правозастосування в Україні (Konstantnyi, 2012, p. 34).

На підставі результатів проведеного ґрунтовного дослідження за вказаним напрямом Т. В. Фулей зазначає, що справи, які стосувалися проблематики гендерної рівності, Європейський суд з прав людини найчастіше розглядав крізь призму заборони дискримінації, тобто застосовуючи ст. 14 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, а також відповідну «субстантивну» статтю Конвенції. З огляду на те, що стаття є однією із захищених ознак, про які безпосередньо йдеться в ст. 14 Конвенції, ЄСПЛ розглядав такі справи, застосовуючи тест на дискримінацію. Зауважимо, що заявниками в таких справах були як жінки (справи «Шулер-Цґраґґен проти Швейцарії», «Емел Бойраз проти Туреччини», «S.A.S. проти Франції», «Карвальйо Пінто де Соуса Мораїс проти Португалії» та ін.), так і чоловіки («Карлґайнц Шмідт проти Німеччини», «Ван Раалте проти Нідерландів», «Петровіч проти Австрії», «Константін Маркін проти Росії» та ін.), а також трансгендери («Крістін Гудвін проти Сполученого Королівства» (Christine Goodwin v. the United Kingdom) та ін.). Проблематика гендерної рівності стосувалася широкого кола правовідносин, що охоплюються сферою дії багатьох статей Конвенції. Так, заявники скаржилися на дискримінацію за ознакою статі, заборонену ст. 14 Конвенції в поєднанні з такими її статтями, а саме: ст. 2 (право на життя) та ст. 3 (заборона катування) – у справах, пов'язаних з домашнім насильством; ст. 6 (право на справедливий суд) – стосовно дотримання вимог справедливого суду в провадженні, що стосувалися гендерно чутливих справ; ст. 8 (право на повагу до приватного і сімейного життя) – щодо обов'язкової зміни прізвища після шлюбу та ін. Причому розгляд справ крізь призму заборони дискримінації – не єдиний спосіб розгляду Європейським судом з прав людини гендерно чутливих справ. Іноді заявники не подавали прямої скарги на дискримінацію та зазначали порушення прав, гарантованих іншими статтями Конвенції (Fulei, 2019, p. 176-177).

На сьогодні у сфері забезпечення гендерної рівності активізувалася діяльність сучасних міжнародних організацій. Так, найбільш вагомими здобутками на цьому шляху можна вважати напрацювання на рівні ООН, НАТО, Ради Європи та ОБСЄ. Протягом тривалого часу держави співпрацюють у напрямі створення міжнародно-правових стандартів і забезпечення механізмів їх реалізації. Так, прийнято Загальну декларацію прав людини ООН 1948 року, Статут ООН,

Конвенцію ООН про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок, Пекінську декларацію та платформу дій, Резолюцію Ради Безпеки ООН «Жінки. Мир. Безпека» та деякі інші резолюції, Цілі сталого розвитку на період до 2030 року. Серед стандартів НАТО варто згадати Директиву «Інтеграція Ради Безпеки ООН 1325 та гендерні перспективи командних структур НАТО, включаючи заходи щодо захисту під час збройних конфліктів», Політику НАТО/РЄАП з імплементації Резолюції Ради Безпеки ООН № 1325 «Жінки, мир і безпека» та інших відповідних резолюцій, програму «Професійна мережа жінок НАТО» (NWPN) та «Наставництво», План дій з проблем жінок, миру і безпеки. На рівні ОБСЄ прийнято декілька політик та заходів для підтримки гендерної рівності, зокрема, План дій щодо заохочення гендерної рівності. Роль Ради Європи посилилась із прийняттям Європейської конвенції про захист прав людини та основоположних свобод, Стратегії гендерної рівності Ради Європи на 2014–2017 роки, Стратегії гендерної рівності Ради Європи на 2018–2023 роки, Конвенції Ради Європи щодо запобігання насильству стосовно жінок та домашньому насильству та боротьбу із цими явищами (Стамбульська конвенція) (Kaminska, Cherniavskiy, & Pegunov, 2020, p. 18). Однак, попри значну кількість нормативно-правових актів, нерозв'язаною залишається проблема щодо їх упровадження в діяльність органів Національної поліції України, ознайомлення поліцейських з їх положеннями та роз'ясненням механізму реалізації.

Крім практичної реалізації нормативно-правових приписів, важливим є з'ясування сутності психологічних засад гендерної рівності в діяльності Національної поліції України та особливостей їх реалізації.

Проблематика є досить широкою, адже пов'язана з такою галуззю наукового знання, як гендерна психологія. Методологічною основою психологічних досліджень в гендерній психології є втілення ідеї рівності людей незалежно від їх статевої належності. Йдеться про вихідне положення гендерного підходу (Kostina, & Bulakh, 2020, p. 72).

У контексті психологічного аспекту забезпечення гендерної рівності в діяльності поліції важливим є формування толерантності. Толерантність означена передусім повагою та визнанням рівності, запереченням домінування й насильства, визнання різноманіття і багатомірності людської культури, норм, вірувань, відмовою від зведення цього різноманіття до одноманітності, переважання однієї точки зору. Соціальне відтворення гендерної свідомості на рівні індивіда підтримує соціально-рольовий статус особистості, який визначає соціальні

можливості в професійній та особистісній самореалізації. Тому гендер є одним з базових вимірів соціальної структури суспільства, який разом з іншими соціально-демографічними та культурними характеристиками (раса, клас, вік тощо) організує соціальну систему. Гендер постає як цілісна психічна репрезентація статі, сповнена неповторним динамічним глибинним, когнітивним і поведінковим поняттям жіночого та чоловічого, здобута індивідом унаслідок набуття індивідуального гендерного досвіду. Гендерна толерантність є особистісною диспозицією, у якій виявляються установки, цінності, мотиви особистості, які визначають ставлення індивіда до різних тендерів, виявів гендерної поведінки. Соціально-психологічний зміст гендерної толерантності полягає в неупередженому ставленні до представників іншої статі, готовності до прийняття на рівні індивідуальної та суспільної свідомості гендерних відмінностей на принципах рівності прав, можливостей і особистісного самовираження чоловіків і жінок (Demchyna, 2019, р. 40-41).

Наукова новизна

Правовими засадами забезпечення гендерної рівності в діяльності поліції є положення міжнародних і національних нормативно-правових актів, рішень Європейського суду з прав людини, що стосуються нормативно-правового регулювання окресленої сфери праводносин. Крім того, розглянуті положення щодо забезпечення гендерної рівності мають бути додатково відображені в Законі України «Про Національну поліцію» ("Zakon Ukrainy", 2015), що дасть змогу посилити гарантії прав поліцейських.

У Національній поліції психологічними засадами реалізації гендерної рівності є дотримання таких засад: взаємодія та співробітництво під час виконання службових завдань, рівномірний розподіл обов'язків, готовність прийти на допомогу за потреби незалежно від статі, статевої самоідентифікації, інших соціальних, психологічних, культурних ознак; доброзичливе ставлення під час виконання службових обов'язків, а також у позаробочий час; взаємоповага й толерантне ставлення до окремих людей, груп, соціуму.

Висновки

Аналіз значної кількості міжнародних і національних джерел дав змогу виокремити правову основу забезпечення гендерної рівності в діяльності поліції. Зазначені правові джерела можна об'єднати в такі групи: міжнародні нормативно-правові документи, які визначають фундаментальні правові основи забезпечення гендерної рівності; нормативно-правові акти України, які регламентують забезпечення гендерної рівності в діяльності поліції; судові рішення міжнародних і національних судових інстанцій, які тлумачать аналізовані вище джерела права.

У підрозділах Національної поліції з метою психологічного забезпечення гендерної рівності слід проводити роз'яснювальну роботу й навчання. Такі заходи варто запровадити в усій системі професійного навчання поліцейських: 1) первинної професійної підготовки; 2) підготовки у вищих навчальних закладах із специфічними умовами навчання; 3) післядипломної освіти; 4) службової підготовки (системи заходів, спрямованих на закріплення та оновлення необхідних знань, умінь і навичок працівника поліції з урахуванням оперативної обстановки, специфіки та профілю його оперативно-службової діяльності) (згідно зі ст. 72 Закону України «Про Національну поліцію» ("Zakon Ukrainy", 2015).

Крім опанування теоретичних понять з проблематики, з'ясування особливостей нормативно-правового регулювання забезпечення гендерної рівності в діяльності Національної поліції України, такі просвітницькі заходи повинні охоплювати: дослідження психологічного клімату в підрозділі, з'ясування рівня гендерного виховання працівників поліції; своєчасне виявлення проблемних питань, зокрема фактів гендерного насилля та застосування заходів реагування, проведення занять з тематики гендерної рівності.

Таким чином, можна дійти висновку, що системний і комплексний підходи до правових та психологічних засад реалізації гендерної рівності в діяльності Національної поліції України є запорукою законного правозастосування в психологічно комфортних умовах службової діяльності.

REFERENCES

- Daudova, H.V. (2008). Formuvannia ta realizatsiia derzhavnoi hendernoї polityky v Ukraini [Formation and realization of the state gender policy in Ukraine]. *Candidate's thesis*. Kharkiv [in Ukrainian].
- Demchyna, O. (2019). Henderna tolerantnist yak sotsialno-psykholohichni fenomen [Gender tolerance as a socio-psychological phenomenon]. *Zbirnyk naukovykh prats: psykholohiia, Collection of scientific works: psychology*, 23, 35-41. doi: 10.15330/psp.23.35-41 [in Ukrainian].
- Drozd, O.Yu. (2020). Zabezpechennia hendernoї rinvnosti v systemi MVS Ukrainy: pytannia sohodennia [Ensuring gender equality in the system of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine: current issues]. *Naukovyi visnyk publichnoho ta pryvatnoho prava, Scientific Bulletin of Public and Private Law*, 3, 112-116. doi: <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2020.3.20> [in Ukrainian].

- Fulei, T. (2019). Zastosuvannya pryntsyphu hendernoї rıvnosti u praktytsi Yevropeiskoho sudu z prav liudyny [Application of the principle of gender equality in the practice of the European Court of Human Rights]. *Pidpryemnytstvo, gospodarstvo i pravo, Entrepreneurship, economy and law*, 8, 175-180. doi: <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2019.8.33> [in Ukrainian].
- Kaminska, N.V., Cherniavskiy, S.S., & Perunov, O.S. (2020). *Zakonodavche rehuliuвання ta mizhnarodni standarty hendernoї rıvnosti* [Legislation and international standards of gender equality]. Kyiv: Nats. akad. vnutr. sprav [in Ukrainian].
- Klymenko, M.V. (2021). Henderna rıvnist u trudovykh pravovidnosynakh: pytannia sohodennia [Gender equality in labor relations: current issues]. *Aktualni problemy derzhavy i prava, Current issues of state and law*, 90, 77-82. doi: <https://doi.org/10.32837/apdp.v0i90.3210> [in Ukrainian].
- Konstantnyi, O.V. (2012). Praktyka Yevropeiskoho sudu z prav liudyny yak dzherelo sudovoho pravozastosuvannya Verkhovnoho Sudu Ukrainy [The case law of the European Court of Human Rights as a source of judicial enforcement of the Supreme Court of Ukraine]. *Visnyk Verkhovnoho Sudu Ukrainy, Bulletin of the Supreme Court of Ukraine*, 1(137), 33-36 [in Ukrainian].
- Konventsiiia pro zakhyst prav liudyny i osnovnykh svobod: mizhnar. dok. vid 4 lystop. 1950 r. [Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms from November 4, 1950]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004 [in Ukrainian].
- Kostina, T., & Bulakh, I. (2020). Poniattia spravedyvist ta yoho znachennia dlia hendernoї psykholohii [The concept of justice and its significance for gender psychology]. *Naukovyi chasopys Natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni M.P. Drahomanova, Scientific journal of the National Pedagogical University named after M.P. Drahomanov*, 12(57), 65-78. doi: [https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series12.2020.12\(57\).06](https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series12.2020.12(57).06) [in Ukrainian].
- Martseniuk, T. (2014). *Henderna rıvnist i nedyskryminatsiia* [Gender equality and non-discrimination]. Kyiv: SIDA [in Ukrainian].
- Prava zhinok pravookhorontsiv ta polityka hendernoї rıvnosti: dosvid inshykh krain u vitchyznianomu konteksti [Women's rights of law enforcement officers and gender equality policy: the experience of other countries in the domestic context]. (n.d.). *helsinki.org.ua*. Retrieved from <https://helsinki.org.ua/articles/prava-zhinok-pravookhorontsiv-ta-polityka-hendernoji-rıvnosti-dosvid-inshyh-krajin-u-vitchyznyanomu-konteksti/> [in Ukrainian].
- Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy "Pro skhvalennia Stratehii rozvytku orhaniv system Ministerstva vnutrishnikh sprav na period do 2020 roku": vid 15 lystop. 2017 r. No. 1023-r [Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine "On approval of the Strategy for the development of systems of the Ministry of Internal Affairs for the period up to 2020" from November 15, 2017, No 1023-r]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1023-2017-%D1%80#Text> [in Ukrainian].
- Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy "Pro zatverdzhennia Natsionalnoho planu dii z vykonannia rezoliutsii Rady Bezpeky OON 1325 "Zhinky, myr, bezpeka" na period do 2025 roku": vid 28 zhovt. 2020 r. No. 1544-r [Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine "On approval of the National Action Plan for the Implementation of UN Security Council Resolution 1325 "Women, Peace, Security" for the period up to 2025 from October 28, 2020, No. 1544-r]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1544-2020-%D1%80#Text> [in Ukrainian].
- Stratehiia hendernoї rıvnosti Rady Yevropy na 2018-2023 roky [The Council of Europe's Gender Equality Strategy for 2018-2023]. (n.d.). *rm.coe.int*. Retrieved from <https://rm.coe.int/prems-041318-gbr-gender-equality-strategy-2023-ukr-new2/16808b35a4> [in Ukrainian].
- Zakon Ukrainy "Pro Natsionalnu politsiu Ukrainy": vid 2 lyp. 2015 r. No. 580-VII [Law of Ukraine "On the National Police of Ukraine" from July 2, 2015, No. 580-VII]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text> [in Ukrainian].
- Zakon Ukrainy "Pro zabezpechennia rıvnykh prav ta mozhlyvostei zhinok i cholovikiv": vid 8 veres. 2005 r. No. 2866-IV [Law of Ukraine "On Ensuring Equal Rights and Opportunities for Women and Men" from September 8, 2005, No. 2866-IV]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2866-15#Text> [in Ukrainian].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Даудова Г. В. Формування та реалізація державної гендерної політики в Україні : дис. ... канд. наук з держ. упр. : 25.00.02. Харків, 2008. 221 с.
- Демчина О. Гендерна толерантність як соціально-психологічний феномен. *Збірник наукових праць: психологія*. 2019. Вип. 23. С. 35–41. doi: [10.15330/psp.23.35–41](https://doi.org/10.15330/psp.23.35-41).
- Дрозд О. Ю. Забезпечення гендерної рівності в системі МВС України: питання сьогодення. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2020. Вип. 3. С. 112–116. doi: <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2020.3.20>.
- Фулей Т. Застосування принципу гендерної рівності у практиці Європейського суду з прав людини. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 8. С. 175–180. doi: <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2019.8.33>.
- Камінська Н. В., Чернявський С. С., Перунова О. С. Законодавче регулювання та міжнародні стандарти гендерної рівності : лекція. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2020. 23 с.
- Клименко М. В. Гендерна рівність у трудових правовідносинах: питання сьогодення. *Актуальні проблеми держави і права*. 2021. № 90. С. 77–82. doi: <https://doi.org/10.32837/apdp.v0i90.3210>.
- Константин О. В. Практика Європейського суду з прав людини як джерело судового правозастосування Верховного Суду України. *Вісник Верховного Суду України*. 2012. № 1 (137). С. 33–36.

- Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод : міжнар. док. від 4 листоп. 1950 р.
URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004.
- Костіна Т., Булах І. Поняття справедливості та його значення для гендерної психології. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова*. 2020. Вип. 12 (57). С. 65–78. (Серія 12 «Психологічні науки»). doi: [https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series12.2020.12\(57\).06](https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series12.2020.12(57).06).
- Марценюк Т. Гендерна рівність і недискримінація : посібник. Київ : SIDA, 2014. 65 с.
- Права жінок правоохоронців та політика гендерної рівності: досвід інших країн у вітчизняному контексті. URL: <https://helsinki.org.ua/articles/prava-zhinok-pravoohorontsiv-ta-polityka-hendernoji-rivnosti-dosvid-inshyh-krajin-u-vitchyznyanomu-konteksti/>.
- Про схвалення Стратегії розвитку органів систем Міністерства внутрішніх справ на період до 2020 року : розпорядження Кабінету Міністрів України від 15 листоп. 2017 р. № 1023-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1023-2017-%D1%80#Text>.
- Про затвердження Національного плану дій з виконання резолюції Ради Безпеки ООН 1325 «Жінки, мир, безпека» на період до 2025 року : розпорядження Кабінету Міністрів України від 28 жовт. 2020 р. № 1544-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1544-2020-%D1%80#Text>.
- Стратегія гендерної рівності Ради Європи на 2018–2023 роки. Квітень 2018 р. URL: <https://rm.coe.int/prems-041318-gbr-gender-equality-strategy-2023-ukr-new2/16808b35a4>.
- Про Національну поліцію України : Закон України від 2 лип. 2015 р. № 580-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text>.
- Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків : Закон України від 8 верес. 2005 р. № 2866-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2866-15#Text>.

Стаття надійшла до редколегії 02.09.2021

Liakh N. – Lecturer of the Department of Police Law of the National Academy of Internal Affairs, Kyiv, Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0260-708X>

Legal and Psychological Principles of Gender Equality in the Activities of the National Police of Ukraine

The purpose of the article is to highlight the features of legal regulation and psychological support of gender equality in the activities of the National Police of Ukraine. Methodology. The methodological tools were chosen taking into account the goal, the specifics of the object and subject of research. The general dialectical method of scientific knowledge of legal phenomena, as well as their connections with the practical activities of the National Police of Ukraine is decisive. The scientific novelty is the separation of legal bases for gender equality in policing, which are based on the provisions of international and national regulations, decisions of the European Court of Human Rights, regulate the defined area of legal relations. It is substantiated that the psychological principles of gender equality in the National Police are compliance with a number of principles: interaction and cooperation in solving official tasks regardless of gender, gender identity, other social, psychological, cultural characteristics, equal distribution of responsibilities, willingness to help; friendly attitude during the performance of official duties, as well as overtime; mutual respect and tolerant attitude to individuals, groups, society. Conclusions. The legal sources that regulate gender equality in policing are grouped into the following groups: international legal documents that define the fundamental legal framework for gender equality; normative legal acts of Ukraine, which regulate ensuring gender equality in police activity; court decisions of international and national courts, which interpret the above sources of law. It is substantiated that in the units of the National Police in order to psychologically ensure gender equality should conduct educational work. Such measures should be implemented in the entire system of professional training of police officers: initial professional training; training in higher educational institutions with specific learning conditions; postgraduate education; job training. In addition to mastering the theory and practice, such educational activities should include: research of the psychological climate in the unit, finding out the level of gender education of police officers; timely identification of problematic issues, including the facts of gender-based violence and the application of response measures, conducting classes on gender equality. Only a systematic and comprehensive approach to the legal and psychological foundations of gender equality in the activities of the National Police of Ukraine can ensure the result of law enforcement in psychologically comfortable working conditions.

Keywords: gender equality; National Police; legal regulation; psychological support.

ПРИКЛАДНІ ПРОБЛЕМИ ЮРИДИЧНОЇ ПСИХОЛОГІЇ

УДК 159.98

doi: <https://doi.org/10.33270/03212902.20>

Мартенко О. Л. – кандидат юридичних наук, доцент, професор кафедри юридичної психології Національної академії внутрішніх справ, м. Київ
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0128-8387>;

Охріменко І. М. – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри юридичної психології Національної академії внутрішніх справ, м. Київ
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8813-5107>

Психологічні детермінанти формування іміджу поліцейського

Метою дослідження є визначення психологічних детермінант формування позитивного іміджу поліцейських, окреслення напрямів зростання правосвідомості громадян, їх готовності брати участь у вирішенні правоохоронних питань. Одним з аспектів соціально-психологічних процесів є вивчення оцінок і ставлення громадян до органів та підрозділів поліції. Зауважено, що ставлення громадян до правоохоронної системи безпосередньо пов'язане з явищами юридико-психологічного характеру та постає як сукупність оцінних ставлень до права і практики його застосування. В оцінних судженнях, що входять до структури правосвідомості громадян та характеризують її стан, відображаються змістові аспекти іміджу власне поліцейського. **Методологія.** На підставі комплексу загальнонаукових методів (системного аналізу, порівняння, узагальнення тощо) доведено, що імідж поліцейського структурно складається з таких компонентів: діяльнісного (стиль роботи, рівень спеціальної підготовки, професіоналізм, володіння формами й методами сучасного поліціювання); особистісного (психофізіологічні особливості працівника, тип особистості, характер, професійно значущі якості); соціального (моделі поведінки, норми та цінності, стиль спілкування, взаємодія з різними соціальними групами). **Наукова новизна** одержаних результатів полягає в узагальненні юридико-психологічних компонентів і детермінант, що впливають на формування та розвиток іміджу як окремо взятого поліцейського, так і поліцейської організації загалом. Правильне визначення соціально-психологічних трансформацій та тенденцій в умовах сучасного поліціювання дасть змогу окреслити нагальні проблеми цієї сфери державної служби специфічного характеру, а також сформулювати перспективи її розвитку. **Висновки.** Доведено, що ставлення до поліції та її діяльності в структурі оцінного компонента правосвідомості громадян, кристалізуючись, набувають форм авторитету, престижу, атракції та поваги, які є похідними від факту формування та утвердження позитивного іміджу поліцейського. Імідж працівника поліції визначає не лише авторитет і повагу до нього, а й стає обов'язковим чинником, від якого залежить престиж цієї професії, тобто є більш поліфункціональним у системі професій «людина – людина». Визначено такі напрями формування позитивного іміджу поліції: удосконалення системи професійного відбору та професійної психологічної підготовки фахівців; проведення роз'яснювальної роботи серед населення щодо функцій та обов'язків як власне поліцейських, так і пересічних громадян, інформування щодо результатів діяльності поліції, надання правової допомоги населенню; формування корпоративної культури Національної поліції України.

Ключові слова: імідж; поліцейський; детермінанти; компоненти; професійно значущі якості; правосвідомість громадян.

Вступ

Авторитет поліції серед населення є невід'ємною складовою іміджу, яка істотно впливає на успіх професійної діяльності правоохоронців загалом. Основними критеріями оцінки діяльності підрозділів Національної поліції України вважають передусім довіру населення до поліції та громадську думку щодо стану правопорядку в державі. Водночас практика співробітництва правоохоронних органів і громадських організацій засвідчує, що нині процес взаємодії поліції з населенням позитивно впливає як на діяльність правоохоронців, так і на формування позитивного іміджу в суспільстві. Саме тому питання щодо залучення громадськості й громадян до співпраці з поліцією та налагодження між ними партнерських зв'язків, завдяки яким формується позитивний

образ сучасних правоохоронців, вирізняються актуальністю.

Безперечно, імідж поліції значною мірою залежить від мистецтва спілкування з різними категоріями громадян незалежно від соціального статусу. Комунікативний процес створює атмосферу конструктивності й взаєморозуміння, що допомагає встановити необхідний контакт для вирішення будь-яких питань і розв'язання проблем. Довіра громадян до представників органів правопорядку є запорукою професійного успіху правоохоронців, а також підвищення авторитету поліцейських організацій серед населення.

Постановка проблеми. Проблему формування позитивного іміджу в контексті фахівців державного управління розглядали у своїх працях А. Деркач, Є. Перелигіна, Г. Почепцов та інші вчені. Натомість М. Логунова, А. Панасюк, Л. Приходченко,

В. Шепель вивчали імідж як явище психологічного характеру. У науковій літературі наявні також праці з обґрунтуванням іміджу як філософської категорії або предмета вивчення економіки чи соціології. Варто зауважити, що предметом уваги багатьох науковців слугує інтегративна природа власне іміджу.

Проблематику інформаційного розвитку фахівців державної служби, зокрема суб'єктів правоохоронної діяльності, досліджували: В. Болотова, С. Булега, Н. Давидова, Т. Кузнецова, Ю. Легеза, Ю. Машкаров, О. Мошак, Т. Мироненко, Т. Пахомова, О. Розгон, К. Старєв, В. Столбовий, С. Чукут та інші вчені. Чимало з них на основі власних розвідок пропонували цікаві теоретичні підходи та корисні практичні пропозиції, які вже впроваджено в державному управлінні (у сфері сучасного поліціювання). Проте імідж поліцейського як представника органу державної влади в умовах розвитку інформаційного суспільства залишається недостатньо дослідженим явищем.

З-поміж невіршених раніше питань загальної проблеми стратегічно важливим є необхідність з'ясування особливостей формування позитивного іміджу представників поліцейських організацій, передусім в умовах розвитку соціальних процесів, а також теоретичне обґрунтування організаційно-психологічних аспектів формування іміджу поліцейського, що надасть можливість синтезувати нагальні проблеми цієї сфери державної служби специфічного характеру, сформулювати перспективи розвитку Національної поліції тощо.

Мета і завдання дослідження

Мета дослідження полягає у визначенні психологічних детермінант формування позитивного іміджу поліцейських, окреслення напрямів зростання правосвідомості громадян, їх готовності брати участь у вирішенні правоохоронних питань. *Завданнями дослідження* є виокремлення теоретико-прикладних підходів щодо встановлення компонентів, які впливають на становлення та розвиток іміджу працівників поліції; формування напрямів удосконалення соціально-психологічних процесів у системі сучасної поліцейської діяльності.

Виклад основного матеріалу

Імідж є поняттям інформативним, він повідомляє про певну сукупність ознак, які притаманні власне об'єкту. Причому ці ознаки можуть існувати об'єктивно або ж бути довільно приписаними об'єкту.

Чимало авторів (В. Барко, В. Бондаренко, В. Медведєв, О. Розгон, В. Столбовий та ін.) слушно зазначають, що імідж залежить від багатьох факторів, значення яких може змінюватися, а

отже, його не можна вважати сталим. Він є динамічним, його атрибути перетворюються, видозмінюються відповідно до змін у власне носії або в груповій свідомості (Барко, Okhrimenko, Ostapovich, Medvediev, & Sprynchuk, 2020; Bondarenko, et al., 2020; Rozhon, 2020; Stolbovyi, 2018). Так, оцінка визнання значущості чогонебудь з позиції індивіда, групи чи суспільства є ланкою, що пов'язує пізнання та практику. Це завжди порівняння, унаслідок якого суб'єкт обирає те, що відповідає його потребам, інтересам і цінностям. Профільтровані через особистий досвід та правову практику суб'єкта пізнані ним різні сторони і явища правового життя так само викликають ставлення до себе та до всього, що його оточує.

Ставлення до правоохоронної діяльності виявляється в оцінних судженнях, які можуть бути виявлені емпіричними дослідженнями з більшою чи меншою мірою відповідності реальним оцінкам обстежуваних осіб. Слід урахувати, що одержані оцінки можуть мати декларативний характер і контрастне «чорно-біле» забарвлення (Aleksandrov et al., 2007). Тому сфера правових оцінок, порівняно з правовими знаннями, потребує використання більш складних підходів.

Варто зазначити, що імідж структурно зазвичай складається з таких компонентів:

- діяльнісний (стиль роботи, рівень спеціальної підготовки, професіоналізм, володіння формами й методами сучасного поліціювання);
- особистісний (психофізіологічні особливості конкретного працівника, тип особистості, характер, моральні та комунікативні якості);
- соціальний (моделі поведінки, норми й цінності, стиль спілкування, зв'язок з різними соціальними групами тощо).

Отже, варто констатувати існування різних компонентів формування й розвитку іміджу. Наведені компоненти дозволяють виокремлювати відповідні рівні розвитку іміджу (високий, середній, низький). Так, високий рівень означений максимальною відповідністю соціально-психологічних явищ уявленням про ідеальне поліціювання та якісне надання поліцейських послуг членам суспільства або їхнім групам. Це рівень вірогідного, стійкого відображення правопорядку та правової реальності. Натомість середній і низький рівні розвитку іміджу поліцейської організації засвідчують дедалі більше розбіжностей зі справжніми правовими уявленнями, наявність дедалі більшої кількості несприятливих соціально-психологічних передумов у поведінці представників правоохоронних органів.

Найважливішим фактором створення іміджу поліцейських є *діяльнісний компонент*, який визначають на підставі специфіки діяльності поліції та за допомогою позитивних явлень й установок про діяльність правоохоронних

органів – забезпечення правопорядку, надання правової і соціальної допомоги тощо. Зокрема, згідно зі ст. 2 Закону України «Про Національну поліцію», завданнями поліції є надання поліцейських послуг у сферах:

- 1) забезпечення публічної безпеки і порядку;
- 2) охорони прав і свобод людини, а також інтересів суспільства й держави;
- 3) протидії злочинності;
- 4) надання в межах, визначених законом, послуг з допомоги особам, які з особистих, економічних, соціальних причин або внаслідок надзвичайних ситуацій потребують такої допомоги ("Закон України", 2015).

Слід зазначити, що діяльність працівника правоохоронного органу завжди відбувається під впливом не лише правових, а й інших (економічних, політичних, психологічних тощо) факторів об'єктивної реальності. Вона не лише є наслідком реалізації норм чинного законодавства, а й слугує продуктом реалізації комплексу засобів. Вказані засоби в сукупності становлять відповідний механізм налагодження сприятливих умов і факторів щодо забезпечення професійної діяльності, прав та інтересів поліцейських як ключових фігур у юрисдикційному процесі.

Головним результатом діяльності, на думку деяких дослідників, має бути впевненість більшості населення в тому, що персонал правоохоронних органів, зокрема підрозділів поліції:

- кваліфіковано здійснює правоохоронну діяльність щодо попередження злочинності, розкриття вчинених злочинів та охорони громадського порядку;
- чесно виконує свої обов'язки та дотримується законів;
- допомагає пересічним людям; ставиться до всіх людей з повагою (Martynenko, & Zakharov, 2015).

Очевидно з аналогічних міркувань норми ч. 3 ст. 11 Закону України «Про Національну поліцію» передбачають те, що рівень довіри населення до поліції є основним критерієм оцінки ефективності діяльності її органів і підрозділів ("Закон України", 2015). Проте, на наше переконання, оцінка ефективності правоохоронної діяльності не має обмежуватися показником рівня довіри населення до поліції, який визначають незалежні соціологічні служби в порядку, визначеному Кабінетом Міністрів України (ч. 4 ст. 11). Адже до уваги слід брати комплекс факторів (як об'єктивних, так і суб'єктивних), що загалом визначає ефективність діяльності, а отже, імідж працівників поліції в усіх його виявах.

Спеціальні PR-заходи забезпечують двосторонній зв'язок з населенням щодо актуальних питань охорони публічного порядку, стану злочинності, позитивних виявів, недоліків або прорахунків у роботі поліції, залучення

громадськості для спільного вирішення нагальних питань тощо.

У контексті розгляду положення про служіння поліції суспільству в тісній співпраці з громадянами варто зазначити, що формуванню сприятливого позитивного іміджу поліцейського сприяє перетворення поліції з каральної силової структури на повсякденну цілодобову сервісну службу із широким спектром соціальних послуг. Понад 80 % службового часу поліцейського становить допомога громадянам у розв'язанні різних проблем (Okhrimenko, 2016). Перед поліцією постає широкий комплекс різноманітних педагогічних завдань. Так, зокрема, у Канаді першочерговим завданням, що стоїть перед поліцією, є організація роботи з національними меншинами, у країнах Західної і Північної Європи – взаємодія поліції з емігрантами. Але спільним педагогічним напрямом діяльності поліції зарубіжних країн передусім є взаємодія з населенням. Упродовж останніх трьох десятиліть у США, а потім в інших країнах, з'явилися особливі служби, сили, управління, які умовно називають комунальною поліцією. Однією з її функцій є виховання законслухняних громадян, що надають максимальну підтримку поліції (Buhaichuk, Huz, Sviatokum, & Chumak, 2015).

Надання поліцією соціальних послуг населенню передбачає швидко медичну та психологічну допомогу, пошук людей, які загубилися, допомога автомобілістам, що потрапили у складну дорожню ситуацію, і навіть порятунок тварин. Крім того, традиційне підтримання поліцією публічного порядку передбачає правове, психологічне та педагогічне втручання, а також арбітраж у сімейних і побутових конфліктах, забезпечення транспортної безпеки, підтримання спокою в громадських місцях тощо.

Вартий уваги також *особистісний компонент* іміджу поліцейського. Його значущість складно переоцінити в характеристиці будь-якого іміджу – особистості або соціального інституту.

Індивідуально-психологічні ознаки в структурі особистості поліцейського є своєрідним пусковим механізмом, який визначає вибір людиною сфери діяльності та ступінь її успішності в майбутньому. Це рівень інтелектуальних здібностей, індивідуальні особливості мислення й інші психічні пізнавальні процеси (сприйняття, пам'ять, увага, мислення), мотивація до діяльності, емоційно-вольова сфера особистості, моральні якості, спрямованість і культура поведінки працівника поліції.

Авторитет поліцейського певною мірою підвищується завдяки зростанню фахової спроможності й удосконаленню професійно значущих якостей (професійної компетентності, зрілості, бажання відповідати вимогам, які висуває правоохоронна діяльність до особистості). На думку фахівців, які досліджують сутність феномену професіоналізму

правоохоронця, успіх передбачає відповідний набір ознак і стан розвитку системи професійно-ділових, комунікативних й особистісних якостей фахівця, які забезпечують успішну професійну діяльність і впливають на формування якісно нового іміджу правоохоронної системи загалом (Barko, Okhrimenko, Medvediev, Vagina, & Okhrimenko, 2020; Ostapovich et al., 2020; Shvets et al., 2020).

Професійно-діловий блок якостей працівника поліції складається передусім з тих, які виявляють спроможність конкретної особи з високим рівнем кваліфікації виконувати службові обов'язки. Ідеться, зокрема, про такі якості:

- наявність професійної освіти за фахом;
- досвід практичної діяльності;
- стабільна працездатність;
- знання юриспруденції, спеціальних наказів, положень, інструкцій, нормативних актів;
- володіння спеціальними технічними засобами тощо.

Отже, поліцейський має на високому рівні не лише володіти певною сукупністю умінь і навичок взаємодії та комунікації з іншими людьми, бути зовнішньо привабливим тощо, а й уміти гнучко та виважено підходити до вирішення професійних завдань.

Варто також вказати на роль *соціального компоненту* іміджу суб'єктів поліцейської діяльності, що охоплює набір візуальних способів впливу на громадську думку. Ним іноді нехтують підрозділи комунікації, що є значним упущенням в їх роботі. Фактично це спосіб концентрованого й матеріалізованого образу всієї силової структури, який доцільно доповнити аудіо, відео- та поліграфічними засобами, особливо в локальних мережах і глобальній мережі Інтернет, що сприяють розвитку стратегічного іміджу на значну аудиторію країни.

Крім того, слід зосереджуватися передусім на взаємодії поліції з громадою та різними її соціальними групами. Поліція та місцева громада відчують спільну відповідальність за безпеку і правопорядок, що виявляється в такому:

- поліція реагує на місцеві потреби й вимоги, які визначає громада;
- взаємодія та комунікація між населенням і поліцією є ефективною та результативною;
- до розв'язання місцевих проблем у взаємодії з населенням і відповідальними органами влади застосовують індивідуальний підхід;
- співпраця спрямована на попередження правопорушень, виконання спільного плану превентивної діяльності, посилення соціальної відповідальності;
- розбудова взаємної довіри між населенням і поліцією, заохочення людей до участі в житті місцевих громад тощо.

Отже, окреслені компоненти формування та розвитку іміджу поліцейського визначають

конкретну модель поведінки фахівця та мають причинно-наслідковий зв'язок з його індивідуально-психологічними показниками. Водночас, як було зазначено вище, створення належного іміджу та підвищення престижу поліцейського спонукає до розгляду процесу формування позитивного сприйняття правоохоронців населенням. Важливу роль у цьому відіграють суто психологічні механізми – авторитет, престиж, атракція та повага, які є похідними від факту формування та утвердження позитивного іміджу поліцейського. Водночас самодисципліна поліцейського та ставлення до власного обов'язку й оточуючих викликає в населення довіру й бажання взаємодіяти з органами правопорядку.

У межах нашого теоретичного аналізу доцільним є також виокремлення факторів, що потенційно сприяють формуванню іміджу суб'єкта професійної діяльності. Так, зокрема, на думку І. Сімеоніди, найважливішими факторами, що впливають на формування іміджу представника державної влади, є:

- ефективність діяльності як цілісної структури, так й окремих її функціональних одиниць;
- упорядкованість, згуртованість і монолітність корпоративної організації;
- рівень культури, зокрема етичні норми;
- ставлення працівників до своєї установи та її керівників;
- стиль взаємодії з макро- та мікросередовищем;
- урахування потреб населення, менталітету громадян та історичних особливостей місцевості (Simeonidi, 2010).

Наведені фактори стосуються функціонування поліцейських організацій і визначають становлення престижу власне поліцейських.

Варта уваги також позиція С. Колоска, який вважає, що структура іміджу органу державного управління, зокрема поліцейської організації та її суб'єктів, охоплює такі чинники:

- діловий імідж організації – уявлення про організацію як суб'єкта ділової активності. Складовими ділового іміджу організації є повнота і своєчасність наданих послуг пересічному громадянину;
- імідж працівників – стиль життя, суспільний статус і деякі особистісні (психологічні) характеристики;
- внутрішній престиж організації – уявлення працівників про свою організацію. Основними детермінантами внутрішнього іміджу є культура організації та соціально-психологічний клімат у підрозділах;
- образ керівника або основних керівників організації – можливості, ціннісні орієнтації, психологічні характеристики й зовнішність керівників;

– образ персоналу – узагальнене уявлення про персонал, що розкриває найбільш характерні для нього риси. Фахова компетентність передбачає: мобільність (швидкість і якість обслуговування); акуратність у виконанні посадових обов'язків; точність виконання роботи; інформованість (готовність надати консультацію з приводу проблемного питання); культуру спілкування: комунікабельність (приятність у спілкуванні, успіх), слухність усних виступів; соціально-психологічні характеристики співробітників тощо;

– візуальний імідж організації – уявлення про організацію, субстратом якого є зорові відчуття, що фіксують інформацію про інтер'єр службових кабінетів, приймальню керівника, символіку організації тощо (Kolosok, 2000).

Отже, імідж може бути чинником, що сприяє успіху під час виконання завдань конкретними суб'єктами, зокрема поліцейськими, та слугувати фактором поліпшення якісного складу поліцейської організації загалом. Об'єктивний характер іміджу працівників поліції підтверджується життям, а отже, набуваючи досвіду, фахівці повинні постійно прагнути до його підвищення. Позитивна динаміка іміджу поліцейських сприяє збільшенню набору бажаних вступити до поліцейських освітніх установ, поліпшенню якісного складу абітурієнтів (їх особисті моральні якості, рівень освіченості, інтелекту та ін.); дозволяє добирати на навчання кращих претендентів, що згодом забезпечує успішність освітнього процесу.

З огляду на зазначене, слід зауважити, що діяльність зі створення позитивного іміджу поліції та поліцейських передбачає два етапи.

Перший етап – розроблення стратегії: обґрунтування (розроблення концепцій, програм, визначення пріоритетних напрямів; дослідження груп громадськості) та її опрацювання (пошук головних напрямів; визначення шляхів реалізації).

Другий етап – розроблення тактики та її реалізація: дослідження стану проблеми (опитування – місцеве, регіональне); хронологічне формування; план реалізації концепції, програмних документів, вибір і застосування ефективних прийомів, методів, засобів, форм, розроблення технології; вибір засобів масової інформації та найефективніших засобів масової комунікації щодо формування і підтримання позитивного іміджу суб'єктів поліцейської діяльності.

Основною аналітичною складовою другого етапу є вивчення громадської думки. У демократичних державах громадськість і громадська думка виконують істотну роль, безпосередньо впливаючи на державну політику, законотворчість, діяльність політичних партій і рухів, виборчий процес. Демократизація суспільства детермінувала перетворення громадської думки на дієвий фактор соціально-політичного життя й розширила межі його

функціонування в соціальній системі: вона не завжди стійко, але реально бере участь у здійсненні влади (Serdiuk, 2015).

Процес формування громадської думки в діяльності підрозділів поліції підпорядковується принципам, визначеним у Законі України «Про Національну поліцію», і передбачає використання соціологічних методів на умовах допустимості й сумісності. З огляду на соціальну значущість завдання охорони правопорядку, ефективність його виконання слід оцінювати не лише кількісними показниками (кількість зареєстрованих і відсоток розкритих злочинів, викритих злочинців і правопорушників), а й за станом громадської думки, рівнем оцінки криміногенної обстановки та ефективності роботи органів правопорядку з боку суспільства. Це безпосередньо впливає на розвиток іміджу і престижу поліцейської організації та кожного окремого поліцейського.

Результатом суспільного аналізу діяльності поліцейських має бути оцінка таких параметрів професійних показників, як: компетентність, коректність і доброзичливість фахівця; уміння працівника працювати зі «складними» заявниками та постраждалими, уникати конфліктів або максимально вдало їх вирішувати. Крім того, до системи параметрів об'єктивної оцінки можна включати й похідні характеристики надання правоохоронних послуг, а саме: час на фіксацію виклику, виїзду на місце пригоди, реагування на виклик, виконання дій і заходів тощо. Зазначені та інші параметри не варто вважати універсальними, а тому цілком закономірно вони здатні набувати вигляду загального показника – позитивний (чи негативний) стан.

Таким чином, *напрямами розвитку позитивного іміджу поліцейського доцільно вважати: удосконалення системи професійного добору та професійної психологічної підготовки працівників незалежно від статі; проведення роз'яснювальної роботи серед населення щодо функцій та обов'язків як поліції, так і пересічних громадян, інформування про результати діяльності поліції, надання правової допомоги населенню; формування специфічної корпоративної культури Національної поліції України.*

Реалізація запропонованих заходів сприятиме поліпшенню іміджу працівника поліції та супутніх йому явищ, таких як престиж професії, авторитет і повага до Національної поліції, формуванню поліцейського нового, сучасного типу. Це забезпечить підвищення загального рівня правосвідомості громадян, їх готовності брати участь у вирішенні правоохоронних питань, що, безперечно, спонукатиме працівників поліції до більш ефективного виконання службових завдань.

Наукова новизна

Юридико-психологічні компоненти й чинники безпосередньо впливають на формування та розвиток іміджу як окремо взятого поліцейського, так і поліцейської організації загалом. Правильне визначення соціально-психологічних трансформацій і тенденцій в умовах сучасного поліціювання дає змогу синтезувати нагальні проблеми цієї сфери державної служби, а також сформулювати перспективи її розвитку.

Висновки

Імідж – це цілеспрямовано сформований образ, уявлення, що символізує сутність явища або об'єкта в соціально-політичному просторі. Якщо говорити про імідж правоохоронця, то це – не штучно створене кліше. Для поліцейського імідж – це певна цінність, що є запорукою успіху та належного сприйняття громадянином (суспільством) його роботи. Його визначають з урахуванням діяльнісного, особистісного та соціального компонентів.

Створення належного іміджу та підвищення престижу спонукає до врахування всіх аспектів формування позитивного сприйняття правоохоронців населенням. Ставлення до поліції та її

діяльності в структурі оцінного (соціального) компонента правосвідомості громадян, кристалізуючись, набуває форми авторитету, престижу, атракції та поваги, які є похідними від факту формування та утвердження позитивного іміджу поліцейського. Імідж працівника поліції не лише визначає авторитет і повагу до нього, а й слугує визначальним чинником престижу цієї професії, тобто є поліфункціональним у системі професій «людина – людина».

Напрямами розвитку позитивного іміджу поліцейського є: удосконалення системи професійного добору та професійної психологічної підготовки фахівців; проведення роз'яснювальної роботи серед населення щодо функцій та обов'язків як власне поліцейських, так і пересічних громадян, інформування щодо результатів діяльності поліції, надання правової допомоги населенню; формування корпоративної культури Національної поліції України.

Перспективні напрями вирішення окреслених проблемних питань буде спрямовано на вдосконалення службової діяльності правоохоронців, формування професійної компетентності, її функціональної (діяльнісної), особистісної та соціальної складових.

REFERENCES

- Aleksandrov, D.O., Androsiuk, V.H., & Kazmirenko, L.I. (et al.). (2007). *Yurydychna psykholohiia [Legal psychology]*. L.I. Kazmirenko, Ye.M. Moiseiev (Eds.). Kyiv: KNT [in Ukrainian].
- Barko, V., Okhrimenko, I., Medvediev, V., Vagina, O., & Okhrimenko, S. (2020). Professional Psychological Profile of a Modern Patrol Officer as the Basis of Efficient Official Activities. *Postmodern Openings*, 11(3), 1-19. doi: <https://doi.org/10.18662/po/11.3/197>.
- Barko, V., Okhrimenko, I., Ostapovich, V., Medvediev, V., & Sprynchuk, S. (2020). Professional psychological potential of a modern police manager as the basis for the formation of an effective managerial system. *International Journal of Applied Exercise Physiology*, 9(11), 203-214. Retrieved from <http://www.ijaep.com/index.php/IJAE/article/view/1196>.
- Bondarenko, V., Okhrimenko, I., Yevdokimova, O., Sydorchuk, N., Dzhazhyk, O., Boichuk, I., Kalashnik, N., Kozlovets, M., Slyusar, V., Pavlenko, V., Biruk, N., Verbovskiy, I., & Bloschynskiy, I. (2020). Professional Skills and Competencies of the Future Police Officers. *International Journal of Applied Exercise Physiology*, 9(5), 35-43. Retrieved from <http://www.ijaep.com/index.php/IJAE/article/view/975>.
- Buhaichuk, K.L., Huz, V.A., Sviatokum, I.O., & Chumak, V.V. (2015). *Zarubizhnyi dosvid orhanizatsii vzaiemodii politzii z orhanamy mistsevoho samovriaduvannia v konteksti detsentralizatsii derzhavnoi vlady [Foreign experience in organizing police interaction with local governments in the context of decentralization of state power]*. Kharkiv: Kharkiv. nats. un-t vnutr. sprav [in Ukrainian].
- Kolosok, S.V. (2000). Formuvannia imidzhu ustanovy v systemi derzhavnogo upravlinnia [Formation of the image of the institution in the system of public administration]. *Aktualni problemy derzhavnogo upravlinnia, Current issues of public administration*, 3, 84-90 [in Ukrainian].
- Martynenko, O., & Zakharov, Ye. (2015). *Stratehiia rozvytku orhaniv vnutrishnikh sprav [Strategy of development of law-enforcement agencies]*. Retrieved from http://zib.com.ua/ua/print/101834-strategiya_rozvitku_organiv_vnutrishnih_sprav_tekst_proektu.html [in Ukrainian].
- Okhrimenko, I.M. (2016). Otsinka efektyvnosti diialnosti orhaniv i pidrozdiliv Natsionalnoi politsii Ukrainy: pohliad na problemu [Estimation of efficiency of activity of bodies and divisions of National police of Ukraine: look at a problem]. *Pidpriemnytstvo, hospodarstvo i pravo, Entrepreneurship, economy and law*, 11(249), 139-144 [in Ukrainian].
- Ostapovich, V., Barko, V., Okhrimenko, I., Yevdokimova, O., Ponomarenko, Y., Prontenko, K., Antonova, O., Sydorchuk, N., Sokolovskiy, O., & Bloschynskiy, I. (2020). Psychological Profile of Successful Criminal Police Officer. *International Journal of Applied Exercise Physiology*, 9(3), 120-133. Retrieved from <http://www.ijaep.com/index.php/IJAE/article/view/755>.
- Rozhon, O.H. (2020). Imidzh politseiskoho yak skladnyk yoho profesiinoi diialnosti [The image of a police officer as a component of his professional activity]. *Prykarpatskyi yurydychnyi visnyk, Prykarpattya Legal Bulletin*, 6, 149-152. doi: [https://doi.org/10.32837/pyuv.v0i6\(35\).708](https://doi.org/10.32837/pyuv.v0i6(35).708) [in Ukrainian].

- Serdiuk, A.M. (2015). Shchodo kryteriiv efektyvnosti diialnosti politсии zakordonnykh krain [Regarding the criteria for the effectiveness of the police of foreign countries]. *Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnoho universytetu, Scientific Bulletin of Kherson State University*, 3(2), 155-159 [in Ukrainian].
- Shvets, D., Yevdokimova, O., Okhrimenko, I., Ponomarenko, Y., Aleksandrov, Y., Okhrimenko, S., & Prontenko, K. (2020). The New Police Training System: Psychological Aspects. *Postmodern Openings*, 11(1Supl1), 200-217. doi: <https://doi.org/10.18662/po/11.1sup1/130>.
- Simeonidi, I.A. (2010). Fopmyvannia imidzhy derzhavnoi sluzhby [Formation of the image of the civil service]. *Aktualni problemy depzhavnoho upravlinnia, pedahohiky ta psykhologii, Current issues of public administration, pedagogy and psychology*, 1-2, 136-146 [in Ukrainian].
- Stolbovyi, V.M. (2018). Imidzh Natsionalnoi politсии yak subiekt sluzhbovykh vidnosyn u sferi natsionalnoi bezpeky Ukrainy [Image of the National Police as a subject of official relations in the field of national security of Ukraine]. *Porivnialno-analitychne parvo, Comparative and analytical law*, 2, 273-275 [in Ukrainian].
- Zakon Ukrainy "Pro Natsionalnu politсию": vid 2 lyp. 2015 r. No. 580-VIII [Law of Ukraine "About the National Police" from July 2, 2015. No. 580-VIII]. (n.d.). www.golos.com.ua. Retrieved from <http://www.golos.com.ua/article/257729> [in Ukrainian].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Юридична психологія : підручник / [кол. авт. : Д. О. Александров, В. Г. Андросюк, Л. І. Казміренко та ін.] ; за заг. ред. Л. І. Казміренко, Є. М. Моїсєєва. Київ : КНТ, 2007. 360 с.
- Barko V., Okhrimenko I., Medvediev V., Vagina O., Okhrimenko S. Professional Psychological Profile of a Modern Patrol Officer as the Basis of Efficient Official Activities. *Postmodern Openings*. 2020. No. 11 (3). P. 1–19. doi: <https://doi.org/10.18662/po/11.3/197>.
- Barko V., Okhrimenko I., Ostapovich V., Medvediev V., Sprynchuk S. Professional psychological potential of a modern police manager as the basis for the formation of an effective managerial system. *International Journal of Applied Exercise Physiology*. 2020. No. 9 (11). P. 203–214. URL: <http://www.ijaep.com/index.php/IJAE/article/view/1196>.
- Bondarenko V., Okhrimenko I., Yevdokimova O., Sydoruk N., Dzhezhyk O., Boichuk I., Kalashnik N., Kozlovets M., Slyusar V., Pavlenko V., Biruk N., Verbovskiy I., Bloschynskiy I. Professional Skills and Competencies of the Future Police Officers. *International Journal of Applied Exercise Physiology*. 2020. No. 9 (5). P. 35–43. URL: <http://www.ijaep.com/index.php/IJAE/article/view/975>.
- Бугайчук К. Л., Гузь В. А., Святокум І. О., Чумак В. В. Зарубіжний досвід організації взаємодії поліції з органами місцевого самоврядування в контексті децентралізації державної влади : наук.-метод. рек. Харків : Харків. нац. ун-т внутр. справ, 2015. 44 с.
- Колосок С. В. Формування іміджу установи в системі державного управління. *Актуальні проблеми державного управління*. 2000. Вип. 3. С. 84–90.
- Мартиненко О., Захаров Є. Стратегія розвитку органів внутрішніх справ. URL: http://zib.com.ua/ua/print/101834-strategiya_rozvitku_organiv_vnutrishnih_sprav_tekst_proektu.html.
- Охрімченко І. М. Оцінка ефективності діяльності органів і підрозділів Національної поліції України: погляд на проблему. *Підприємництво, господарство і право*. 2016. № 11 (249). С. 139–144.
- Ostapovich V., Barko V., Okhrimenko I., Yevdokimova O., Ponomarenko Y., Prontenko K., Antonova O., Sydoruk N., Sokolovskiy O., Bloschynskiy I. Psychological Profile of Successful Criminal Police Officer. *International Journal of Applied Exercise Physiology*. 2020. No. 9 (3). P. 120–133. URL: <http://www.ijaep.com/index.php/IJAE/article/view/755>.
- Розгон О. Г. Імідж поліцейського як складник його професійної діяльності. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2020. № 6 (35). С. 149–152. doi: [https://doi.org/10.32837/ruuv.v0i6\(35\).708](https://doi.org/10.32837/ruuv.v0i6(35).708).
- Сердюк А. М. Щодо критеріїв ефективності діяльності поліції закордонних країн. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2015. Вип. 3. Т. 2. С. 155–159. (Серія «Юридичні науки»).
- Shvets D., Yevdokimova O., Okhrimenko I., Ponomarenko Y., Aleksandrov Y., Okhrimenko S., Prontenko K. The New Police Training System: Psychological Aspects. *Postmodern Openings*. 2020. No. 11 (1Supl1). P. 200–217. doi: <https://doi.org/10.18662/po/11.1sup1/130>.
- Сімеоніді І. А. Формування іміджу державної служби. *Актуальні проблеми державного управління, педагогіки та психології*. 2010. № 1–2. С. 136–146.
- Столбовий В. М. Імідж Національної поліції як суб'єкта службових відносин у сфері національної безпеки України. *Порівняльно-аналітичне право*. 2018. № 2. С. 273–275.
- Про Національну поліцію : Закон України від 2 лип. 2015 р. № 580-VIII. URL: <http://www.golos.com.ua/article/257729>.

Стаття надійшла до редколегії 31.08.2021

Martenko O. – PhD of Law, Associate Professor, Professor of the Department of Legal Psychology, National Academy of Internal Affairs, Ukraine, Kyiv
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0128-8387>;

Okhrimenko I. – Doctor of Law, Professor, Professor of the Department of Legal Psychology, National Academy of Internal Affairs, Ukraine, Kyiv
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8813-5107>

Psychological Determinants of a Police Officer's Public Image Formation

*The purpose of the research is to determine the psychological determinants of the formation of a positive public image of police officers, to outline areas of growth of legal awareness of citizens. The study of citizens' evaluations and attitudes to police bodies and departments is one of the aspects of the spread of socio-psychological processes. It is ascertained that the attitudes of citizens to the law enforcement system are directly related to the phenomena of legal and psychological nature and are defined as a set of evaluative attitudes to the law and practice of its application. Evaluative judgments that are a part of the structure of legal awareness of citizens and characterize its state reflect the substantive aspects of the public image of a police officer. **Methodology.** It is also noted that the public image of a police officer structurally consists of the following components: activity (stylistic work behaviour, level of special training, professionalism, mastery of forms and methods of modern policing); personal (employee's psychophysiological peculiarities, personality type, habitus, professionally significant qualities); social (patterns of behaviour, norms and values, communication style, interaction with different social groups). The **scientific novelty** of the obtained results lies in the generalization of legal and psychological components and determinants that affect the formation and development of the public image of both the individual police officer and the police organization as a whole. The correct concept of socio-psychological transformations and tendencies in the conditions of modern policing will provide an opportunity to synthesize the urgent problems of this sphere of civil service of a specific nature, as well as to formulate the prospects for its development. **Conclusions.** Attitudes towards the police and its activities within the structure of the evaluative component of legal awareness of citizens, crystallizing, acquire forms of authority, prestige, attraction and respect, which are derived from the fact of forming and establishing the positive public image of a police officer. The public image of a police officer not only determines the authority and respect for him/her, but also becomes a mandatory factor on which the prestige of the profession depends i. e. is more multifunctional within the system of «human being – human being» professions. The following areas of formation of the positive public image of the police should be considered: improving the system of professional selection and professional psychological training of specialists; carrying out explanatory work among the population on the functions and responsibilities of both police officers and ordinary citizens, informing about the results of police activities, providing legal assistance to the population; formation of a corporate culture of the National Police of Ukraine.*

Keywords: public image; police officer; determinants; components; professionally significant qualities; legal awareness of citizens.

Ковач О. В. – аспірант Національної академії внутрішніх справ, м. Київ
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8861-8328>

Психологічні засади легітимізованої агресії в професійній діяльності поліцейських

Мета статті полягає у визначенні психологічних засад легітимізованої агресії в професійній діяльності поліцейських. **Методологія.** У науковому дослідженні використано комплекс загальнонаукових методів, з-поміж яких аналіз, синтез, порівняння, узагальнення та інтерпретація літературних джерел і теоретичних підходів з обраної проблематики, що дали змогу визначити сутність легітимізованої агресії як процесу обґрунтування прийнятності й виправданості різних форм агресивної поведінки шляхом атрибуції суспільно схвалюваного (легітимного) статусу. **Наукова новизна статті** полягає у з'ясуванні психологічної сутності легітимізованої агресії, окресленні особливостей формування та специфіки вияву легітимізованих агресивних дій працівників поліції. **Висновки.** Визначення концептуальних засад легітимізованої агресії в професійній діяльності поліцейських полягає в поєднанні біологічних і соціальних факторів. Вирішальне значення в цьому процесі має специфіка професії поліцейського, представники якої зазнають впливу підвищеної імовірності стикання з агресією інших людей або необхідності самим вдаватися до агресивних дій. Перспективою подальших досліджень є проведення емпіричного дослідження задля з'ясування передумов легітимного вияву агресивної поведінки працівників поліції та вироблення рекомендацій щодо запобігання перевищенню службових обов'язків.

Ключові слова: агресія; поведінка; легітимізована агресія; поліцейський; Національна поліція.

Вступ

Вияви агресії в суспільстві означені негативним контекстом, адже асоціюються із завданням фізичної чи моральної шкоди, насильницькими діями чи загрозою їх застосування. Натомість агресори співвідносяться з такими якостями, як ворожість, жорстокість, імпульсивність і асоціальна налаштованість. Попри це, вияв агресії іноді є безкарним та навіть схвалюваним різновидом дій людини – так звану легітимізовану агресією. Легітимізована агресія виявляється тоді, коли застосування агресивних дій стає ефективним інструментом у досягненні мети. Існує низка професій, які так чи інакше постійно стикаються з агресивними формами поведінки. Це зазвичай представники силових структур і правоохоронних органів, зокрема працівники поліції. Комплексний підхід до опрацювання цієї теми полягає у вивченні поняття легітимізованої агресії, чинників і механізмів її формування в діяльності працівників Національної поліції.

Мета і завдання дослідження

Метою статті є висвітлення концептуальних засад легітимізованої агресії працівників поліції. Відповідно до мети окреслено завдання дослідження, що передбачають: 1) визначення сутності легітимізованої агресії як соціально-психологічного явища; 2) вивчення специфіки діяльності працівників Національної поліції України на сучасному етапі; 3) розгляд чинників і механізмів формування легітимізованої агресії працівників поліції.

Виклад основного матеріалу

Нині Україна переживає складні часи. Військовій дії на Сході країни, збройні конфлікти, масові заворушення, насильство роблять буденними і звичними слова «агресія», «агресивність», «агресивна поведінка». Дедалі частіше в засобах масової інформації з'являються повідомлення про вияви агресії навіть з боку осіб, які наділені повноваженнями із захисту мирного співіснування людей.

Проблема вивчення деструктивної поведінки людини завжди цікавила філософів і науковців протягом багатьох століть. Перші спроби пояснити феномен агресії та зрозуміти причини її виникнення робили ще за часів античності. Тогочасні філософи трактували агресивні вияви в поведінці людини як потяг до зла, реакцію людини на складну життєву ситуацію. Зокрема, Платон стверджував, що потяг до чогось доброго та злого закладений у людській душі, яка виникла задовго до появи людини та існує незалежно від неї. Подібну позицію обстоював філософ Т. Гоббс, який відніс феномен агресії до вроджених аспектів вияву людини, на які не можна жодним чином вплинути. Проте у філософській доктрині існує й інша думка щодо пояснення природи агресії, причинами виникнення якої є вплив зовнішнього середовища. Так, філософ Ж.-Ж. Руссо вбачав причини деструктивної поведінки людини в суспільстві, устрої, вихованні та негативних обставинах. На його думку, людина народжується доброю і саме соціум стає причиною формування деструктивних виявів. Таким чином, ще в донауковий період виокремилися два підходи до розуміння природи агресії: як вроджений чи соціально обумовлений аспект вияву людини (Humeniuk, & Suliatytskyi, 2011).

Згодом агресія стала об'єктом досліджень у різних гуманітарних науках (психології, біології, соціології, екології) та природничих науках (медицина, біологія, фізіологія тощо), кожна з яких намагалась пояснити природу цього явища.

З початку становлення психології як науки феномен агресії став одним з основних предметів її вивчення. Виникли різні методологічні підходи, прихильники кожного з яких мають власне бачення щодо сутності агресії та причин її виникнення. Зокрема, виокремлюють: психодинамічну теорію, соціодинамічну теорію, фрустраційну теорію, аверсійно-стимульовану агресію, когнітивну модель агресії, афективно-динамічну модель, теорію оперантного обумовлення агресії, модель соціального навчання агресивній поведінці, еволюційно-психологічну модель агресивної поведінки. Ці теорії та моделі так чи інакше пояснюють окремі аспекти агресивної поведінки людини.

З-поміж зарубіжних учених, праці яких здебільшого спрямовані на пошук окремих детермінант вияву агресії, варті уваги концепції таких дослідників, як А. Басс, Л. Берковіц, Р. Берон, В. Гесс, Р. Джекобс, Дж. Доллард, Л. Ерон, Д. Зілманн, К. Лоренц, С. Меднік, Н. Міллер, Д. Олдс, Д. Річардсон, З. Фрейд, Л. Х'юсманн та ін. У вітчизняній психології проблемі агресії присвятили свої праці А. Александров, Н. Алікіна, В. Астапов, Т. Болєєв, Б. Братусь, С. Єніколопова, Л. Іванова, І. Йокубаускайте, Л. Конишева, А. Налчаджян, В. Петров, Н. Ратінова, А. Реан, Т. Рум'янцева, В. Степанов, Л. Токарська, В. Устінова, І. Фурманов, О. Хренніков, Т. Янданов та ін. Вітчизняні дослідники розглядають феномен агресії як такий, що інтегрує в собі внутрішні та зовнішні впливи.

Поняття «агресія» вчені часто пов'язують з категорією «шкода». Класичне визначення агресії запропонував А. Г. Басс, який схарактеризував її як реакцію, що завдає шкоди іншому організму. Учений визначив три основні шкали, на підставі яких можна описати різновиди агресії:

- 1) фізична – вербальна: застосування сили стосовно іншої людини, завдання тілесних ушкоджень, ударів холодною зброєю, побиття, поранення, спричинене вогнепальною зброєю;
- 2) активна – пасивна: агресія, що спрямована на іншу особу;
- 3) пряма – непряма: прагнення фізично не дозволити іншій людині досягти бажаної мети або зайнятися бажаною діяльністю (Buss, 1997).

Натомість Л. М. Семенюк тлумачить агресивну поведінку як цілеспрямовано руйнівну, що суперечить правилам і нормам існування людей у соціумі, завдає шкоди живим або неживим об'єктам нападу та заподіює фізичну шкоду індивідам, викликає в них психічний дискомфорт (Lisovenko, & Dolinska, 2020).

Руйнівний характер агресії обґрунтовано в психоаналітичній моделі З. Фрейда. Він виокремив два фундаментальні інстинкти – інстинкт життя та інстинкт смерті, з останнім з яких власне й пов'язують агресивність. Потяг до смерті, на думку психолога, спонукає до саморуйнування. Водночас агресія постає механізмом, завдяки якому цей потяг може змінювати спрямування: руйнування спрямовується на інші об'єкти, зокрема на інших людей (Нгуб, 2018).

Інстинктивна природа агресії слугує підґрунтям еволюційного підходу, розробленого в результаті вивчення поведінки тварин. Згідно з теорією К. Лоренца, агресія розпочинається з природженого інстинкту боротьби за виживання. У межах еволюції цей інстинкт розвивався, давав змогу покращити генетичний фонд і забезпечував виживання потомства. Учений К. Лоренц, як і З. Фрейд, вважав, що людина не спроможна впоратися з власною агресивністю, вона може лише спрямовувати її в певне русло (Kachmar, 2014).

Представники психоаналітичного напряму згодом розвінчали однозначність теорії інстинктивної основи природи агресії, оскільки вона «потурає бажанням багатьох людей вважати, ніби вони детерміновані інстинктами». Так, на думку Е. Фромма, агресія забезпечує людині адаптацію до навколишнього середовища та може мати як «доброякісний», так і «злроякісний» характер. Передусім агресія сприяє підтриманню життя та є реакцією на загрозу вітальним потребам. Проте якщо механізми контролю ослаблені, людина схильна до вияву злроякісної агресії – жорстокості. Причинами виникнення негативного аспекту вияву агресії є людське прагнення до абсолютної влади над живою сутністю. Формуванню цієї якості характеру певною мірою сприяє соціум, у якому постійно триває протистояння різних соціальних груп і класів (Нгуб, 2018).

Соціальну обумовленість виникнення агресії вивчали також американські дослідники Л. Берковіц та А. Бандура. Вони підкреслювали роль так званого соціального научіння, яке передбачає вплив соціальних чинників на формування людської поведінки. Згідно з теорією А. Бандури, соціально-психологічні фактори є ключовими в поширенні агресії серед молоді, зокрема через навчання в процесі спілкування з батьками й однолітками, сприйняття певної телепродукції (Kachmar, 2014; Pavelkiv, 2010).

Прихильники іншої популярної теорії щодо природи агресивної поведінки припускають, що агресія починається зі спонукання. Ідеться, наприклад, про теорію Дж. Долларда та Н. Міллера, яку вважають теорією фрустрації – агресії (Chviakin, 2014). Згідно з цією теорією, агресія – це результат фрустрацій, розчарування

внаслідок неможливості подолати перешкоди, які виникають на шляху цілеспрямованих дій суб'єкта. Шляхом виходу із цієї ситуації, на думку А. Адлера, стає намагання певним чином здобути владу над іншими людьми (Kachmar, 2014).

Слід зауважити, що агресія не завжди має негативну форму вияву. У психологічній літературі наявні положення про конструктивну її форму – псевдоагресію. Вона є рушійною силою соціальної поведінки та на індивідуальному рівні зумовлює наднормативну активність, а отже, розвиток особистості. Представник гуманістичної психології К. Роджерс пов'язує агресивність з рівнем розвитку самоактуалізації й адекватністю самооцінки людини.

Пропозиції відмовитися від надання терміну «агресія» негативного забарвлення ініціюють вчені Р. Сміт, Р. У. Браун і Дж. Тедеші. Зокрема, Дж. Тедеші зауважує, що ця категорія не може стосуватися якогось одного виду людських дій, вона означена сукупністю дій індивіда. На думку дослідника, агресія вказаного типу виникає в разі, якщо:

1) комусь приписують намір завдати шкоду іншому;

2) вона не може бути виправданою в межах прийнятої спостерігачем відповідної системи соціальних норм, принципів і традицій.

Використовуючи поняття примусової сили, Дж. Тедеші й інші вчені прагнуть пояснити, чому люди застосовують різні форми погроз і покарань у стосунках один з одним, завдають шкоди тощо. Примус трактують як одну із форм соціального впливу, покликаною стримати або підкорити інших за допомогою сили. Тобто в цьому разі агресія в суспільних відносинах виконує регулюючу функцію. З огляду на це, агресія постає не негативним феноменом, а слугує інструментом у досягненні намічених цілей, тобто набуває легітимного статусу (Kachmar, 2014).

Водночас у разі, якщо ситуації з використанням агресивної поведінки будуть повторюватися з певною частотою, це може призвести до формування агресивності як риси особистості. За цих умов агресивність може впливати на характер, що обумовлює типовий для певної особистості спосіб поведінки в певних життєвих умовах та обставинах.

Розглянемо вияви агресивності як риси особистості. З одного боку, агресивність може виявлятися у невинуватій ворожості, злостивості, жорстокості, негативізмі. Агресивні вияви можуть бути засобом досягнення певної мети, способом психологічної розрядки, заміщення заблокованої потреби, самоціллю, засобом задоволення потреби в самореалізації та самоствердженні (Cheverikina, & Fatina, 2017). З іншого боку, агресивність є корисною для суспільства. Зокрема, на думку деяких науковців, агресивність передбачає наполегливість,

ініціативу, завзятість, прагнення до перемоги, подолання перешкод. Ці якості притаманні лідерам і переможцям (Lisovenko, & Dolinska, 2020).

Отже, агресія за своєю суттю є амбівалентною емоцією, тобто вона може спричинити деструкцію, але також може бути механізмом психологічного захисту для особистості у складних або екстремальних умовах життєдіяльності. Агресивність як риса особистості формується за умови повторюваності пов'язаних з агресією ситуацій, що підкріплюється отриманням успіху від застосування агресивних дій.

Попри те, що більшість сучасних культур не заохочують у людей високу агресію, у деяких галузях певний її рівень вважають дозволеним або допустимим. Ідеться про легітимізовану агресію, на яку суспільство заплющує очі чи навіть заохочує її. Термін «легітимізована агресія» визначають як процес обґрунтування прийнятності та виправданості різних форм агресивної поведінки шляхом атрибуції суспільно схвального (легітимного) статусу. Легітимізована агресія є джерелом конкретних форм агресивної поведінки за умови її ефективності для досягнення поставлених цілей і задоволення різних потреб (Bilash, 2017).

Існує перелік професій, представники яких перебувають під впливом підвищеної ймовірності стикання з агресією інших людей або необхідності самим учиняти агресивні дії. Серед них – представники силових структур і правоохоронних органів. Вони постійно потрапляють у ситуації агресивної взаємодії з правопорушниками, часто виконують завдання щодо обмеження прав законслухняних громадян шляхом застосування примусу або із загрозою його застосування, тому законом їх наділено відповідними правами й обов'язками, які регламентують правомірну поведінку поліцейських у площині відносин, що супроводжується агресією.

Екстремальний і ризиконебезпечний характер службової діяльності, жорстка статусна регламентація життєдіяльності є психотравмувальними чинниками, які загострюють деструктивну агресивність. Деструктивна агресивність може створювати підґрунтя, що підвищує конфліктність і нездатність до соціальної кооперації; зумовлювати дезадаптацію; у тривалих травмуючих ситуаціях може перешкоджати конструктивному виходу з них; забезпечувати реалізацію мотиву бажання «завдати шкоди», «поранення», здійснювати умисне та цілеспрямоване заподіяння шкоди; сприяти реалізації потреби в певному емоційному вираженні; слугувати підґрунтям складних психічних захворювань; забезпечувати здійснення помсти, самоствердження, примусу, підвищення самооцінки (Нруб, 2018).

Водночас у службовій діяльності агресія може здійснювати й позитивний вплив: забезпечувати адаптацію, здійснювати певний регулюючий

вплив, зосереджуючи процеси пізнання на предметному змісті, що має емоційне забарвлення; у критичній (фруструючій) ситуації виконувати захисну функцію, функцію роз'яснення ситуації; здійснювати оборонну функцію, захищаючи особу від саморуйнування та від агресивних актів інших, захищаючи власні інтереси; здійснювати зняття емоційного напруження, відігравати роль певної форми катарсису, знижуючи рівень спонукання до подальшої агресії; забезпечувати компенсацію іншої агресії згідно з нормою відплати й помсти, унаслідок чого соціальні відносини, виведені з рівноваги, приходять у норму; забезпечувати виконання конкретних соціально схвалюваних завдань; здійснювати експресивну функцію шляхом невербальної комунікації; сприяти усуненню та знищенню перешкод для творчої діяльності; в обмеженому діапазоні створювати підґрунтя для самостійності, можливості зайняти активну життєву позицію (Нгуб, 2018).

Існує амбівалентність вимог до агресивності працівників правоохоронних органів: вона повинна бути вираженою настільки сильно, щоб давати змогу ефективно виконувати силові завдання та функції, і водночас бути мінімальною, щоб не завдавати громадянам та організаціям надмірної шкоди. Результати діяльності поліції засвідчують, що дотримання такого балансу – досить справа складна. Адже наявні численні скарги на працівників правоохоронних органів щодо перевищення меж необхідної агресії.

Імовірно, деякі особи занадто активно використовують своє право (легітимний статус) на агресію, що схвалюється або умовно схвалюється соціумом, тобто занадто часто до неї вдаються. Це може свідчити про загальний високий рівень агресії, зокрема можливий вихід за межі дозволеного в минулому, теперішньому чи майбутньому, про внутрішні проблеми, що приховуються за такою агресією або призводять до неї. Тому робота з персоналом Національної поліції (крім добору й керівництва розвитком особистості) має обов'язково передбачати психологічне керівництво – безперервне й ефективне, покликане попереджати деструкції (Medvediev, 2019).

Значні трансформаційні процеси органів і підрозділів Національної поліції як усередині поліцейських колективів, так і поза ними відбуваються вже зараз. Ключову роль у цих процесах має особистісний фактор. Для ефективної професійної діяльності поліцейський повинен бути взірцем правової культури, дисциплінованості, організованості, справедливості та відповідальності (Tsilmak, 2020; Shevchenko, & Shlomin, 2019).

З огляду на забезпечення сталості й результативності процесу європейської інтеграції України, до працівників поліції висувають посилені

вимоги. Наприклад, у європейських країнах щодо поліції сформовано основоположний метод «іти до людей». Так, поліцейський повинен спілкуватися з населенням постійно, цілеспрямовано, перейматися щоденними потребами та сподіваннями людей. Правоохоронець має налагоджувати контакти з громадою, не допускати під час виконання професійних обов'язків жодних зловживань, свавільних або дискримінаційних дій, пов'язаних із фізичним або моральним насильством; виявляти коректну поведінку, за потреби діяти з необхідною рішучістю та негайністю (Shubina, 2020).

Міжнародні стандарти професійної діяльності поліцейського передбачають високі вимоги до психічних особливостей особистості, натомість специфіка його діяльності цьому не сприяє, адже вона пов'язана з високим рівнем небезпеки, відповідальності, травматизації, ризикованістю, стресогенністю, діями в невизначених ситуаціях, інколи в умовах обмеженого простору й дефіциту часу.

Порушення почуття безпеки спричиняє втрату довіри до людей і до світу загалом. За вказаних умов може зростати емоційне напруження. Це людина відчуває як непомітне або часом збільшене почуття незадоволеності собою або оточуючими, як дратівливість, образливість, що виявляється з будь-якого приводу, часто без приводу, як схильність зосереджуватися на негативних моментах і перебільшувати їх значення. Особливо небезпечним є реалізація зазначеного феномену у формах підвищеної агресивності чи перебільшення небезпеки, що може обумовити ситуацію неадекватного застосування працівниками засобів примусу під час виконання професійних завдань.

Переростаючи із ситуативних вчинків у поведінку й особистісну якість, агресивність стає компонентом професійної деградації, що призводить до перевищення службових повноважень.

Розрізняють різні ступені вияву агресивності в працівника поліції під час виконання ним службових обов'язків:

– високий – внутрішня схильність до вибухів, емоційних спалахів з незначного приводу, виражений негативізм, недовірливість і підозрілість до всього і до всіх, постійна готовність до нападу, навіть у неконфліктній ситуації;

– середній – може яскраво виявитися лише в особистісно значущій або екстремальній ситуації;

– слабкий – агресія не виявляється навіть в екстремальних, психогенних ситуаціях (Humeniuk, & Suliatytskyi, 2011).

З огляду на специфіку діяльності працівників Національної поліції, середній ступінь вияву агресії є для поліцейського найбільш оптимальним. Це дозволить здійснити самозахист, ефективно

виконання завдання в екстремальній ситуації та захистити тих, хто цього потребує. Такі дії є суспільно корисним і легітимним виявом агресивності.

Для розмежування агресивної поведінки чи правомірної (легітимної) слід розглянути зміст поняття норми. Норми формують своєрідний механізм контролю за визначенням тих чи інших дій. Коли цих норм дотримуються, поведінка не буде розглядатися спостерігачем як агресивна (протиправна), незалежно від ступеня згубності наслідків цієї поведінки. І навпаки, якщо норми порушені – на поведінку навішують ярлик агресії. Тому для правильної оцінки ситуації та застосування відповідних дій важливим є розвиток емоційно-вольової сфери особистості поліцейського.

Поняття психологічної готовності до професійної діяльності є важливою особистісною складовою до професійної готовності майбутнього фахівця (Bohdan, 2016). Професійна готовність поліцейського містить три компоненти (емоційний, когнітивний і діяльнісний), які детерміновані четвертим компонентом – мотиваційним (Pasko, 2020). Емоційний компонент готовності до професійної діяльності вивчали такі науковці: І. Н. Андреев, Б. Блум, В. В. Васильєв, Ф. Є. Водолазкий, Л. А. Гончаренко, М. І. Д'яченко, Н. Г. Іванова, В. В. Зарицька, Л. О. Кандибович, О. Ф. Конуп, О. В. Кришевич, М. А. Кузнецов, Манфред Ке де Врі, О. Р. Ратинов, А. С. Тарновська, Л. Д. Удалова та ін. Саме вони акцентували увагу на емоційно-вольовій і ціннісно-спонукальній сферах особистості поліцейського.

Вольовий компонент відповідає за вияв впевненості в собі, рішучості, зібраності, організованості, сміливості й самоконтролю. Натомість емоції дозволяють оцінити вплив на організм різноманітних подразників, виконуючи майже миттєву інтеграцію всіх функцій організму, завдяки чому можна визначити корисність чи шкідливість наявного чинника (Pasko, 2020; Rokanevych, 2019).

Підтвердженням значущості врахування емоційної складової особистості є наукові досягнення Манфреда Ке де Врі. Учений назвав такі основні характеристики людей з високим емоційним потенціалом: успішно долає перешкоди на шляху до своєї мети, протидіє фрустрації шляхом створення необхідної самомотивації; регулює вияви власного настрою й утримується від тривалого депресивного стану, співчуває іншим людям, стримує імпульсивні спонукання до дії без достатнього обмірковування її можливих наслідків (Manfred, 2001).

Оскільки існує амбівалентність вимог до агресивності працівників поліції, складно провести межу між дозволеними формами вияву агресії як ефективного інструменту для виконання обов'язків та агресією, яка може завдати шкоди оточуючим і власне поліцейському. Імовірно, для досягнення цього балансу працівник правоохоронних органів повинен володіти високим рівнем саморегуляції, відповідальності, мати якісну професійну підготовку й високий емоційний потенціал.

Таким чином, легітимізована агресія в діяльності поліцейського матиме позитивний вияв тоді, коли працівник поліції буде володіти високим рівнем професійно важливих якостей, на основі чого зможе якісно оцінювати ситуацію, швидко та вчасно реагувати на неї, застосовувати примус тоді, коли існує потреба, не завдаючи надмірної шкоди іншим і діючи в межах закону.

Наукова новизна

Наукова новизна статті полягає у висвітленні концептуальних засад легітимізованої агресії з урахуванням чинників та механізмів її формування у працівників Національної поліції. Передумовою досягнення позитивного вияву легітимізованої агресії є високий рівень саморегуляції, відповідальності, емоційного потенціалу, а також належний рівень професійної підготовки правоохоронців.

Висновки

Вивченню природи агресії присвячені різні підходи й теорії в психології. Зокрема, психоаналіз трактує агресивність з позиції сили, за допомогою якої особа може виявляти власне ставлення до навколишніх чи самої себе, соціодинамічна теорія – як невротичну захисну реакцію людини, яка відчуває загрозу задоволення власних потреб, цінностей, гідності, бачить себе відстороненою та приниженою. Афективно-динамічний підхід розглядає агресивність як готовність чи схильність людини до реалізації агресивної моделі поведінки.

Результати аналізу підходів і теорій дають змогу дійти висновку, що агресія за своєю суттю є амбівалентною емоцією, тобто вона може спричинити деструкцію. Водночас вона може бути механізмом психологічного захисту для особистості в складних або екстремальних умовах життєдіяльності.

Агресія є невід'ємною складовою діяльності поліцейського. Адже специфіка роботи працівника поліції передбачає контакти з агресивними правопорушниками, використання примусу чи загрозою його застосування. Поліцейського наділено повноваженнями захищати мирне співіснування людей, тому вияв агресії

працівником поліції іноді є безкарним і навіть заохочувальним різновидом насильницьких дій – так званою легітимізованою агресією.

Легітимізованою агресією визнають тоді, коли агресивні дії стають інструментом успішного виконання службового завдання чи отримання бажаного результату. З огляду на те, що працівник Національної поліції знаходиться в постійній комунікації з асоціально спрямованими особами, часто перебуває в ситуації загрози життю і здоров'ю, належний рівень агресивності сприяє підтримці життя поліцейського та є реакцією на загрозу.

Проте деякі представники правоохоронних органів зловживають правом на агресію (легітимним статусом). Це може бути показником високого рівня агресивності, що потенційно є сигналом про перевищення службових обов'язків.

Міжнародні межі вимог до працівників поліції не допускають жодних зловживань, свавільних або дискримінаційних дій, пов'язаних із фізичним або моральним насильством, вони зобов'язують виявляти коректну й бездоганну поведінку,

рішучість і негайність дій, коли це є доцільним для запобігання тяжкій, безпосередній та незворотній шкоді. Це створює високі вимоги до особистості поліцейського, зокрема до його емоційно-вольової сфери.

Для відповідності окресленим вимогам вияв агресії в діяльності поліцейського повинен бути на високому рівні, що сприятиме ефективному виконанню завдань в екстремальних ситуаціях, якісній реалізації силових завдань та дій у ситуації невизначеності, і водночас бути мінімальним, щоб не завдати надмірної шкоди громадянам та організаціям. Для цього в працівника Національної поліції повинна бути розвинена на високому рівні емоційно-вольова сфера, професійна підготовка та професійно важливі якості, такі як відповідальність, толерантність, рішучість, комунікативність тощо.

Перспективи подальших досліджень полягають у проведенні емпіричного дослідження з вивчення передумов вияву легітимізованої агресії в професійній діяльності поліцейського.

REFERENCES

- Bilash, A.M. (2017). Spetsyfika leghymizovanoi ahresii u divchat i khloptsiv-starshoklasnykiv [Specifics of legitimized aggression in high school girls and boys]. *Osobystist, suspilstvo, zakon: psykholohichni problemy ta shliakhy ikh rozv'iazannia, Personality, society, law: psychological problems and ways to solve them: Proceedings of the International Scientific and Practical Conference* (pp. 16-18). Kharkiv [in Ukrainian].
- Bohdan, L.M. (2016). Psykholohichna hotovnist yak skladova profesiinoi pidhotovky maibutnikh fakhivtsiv sotsialnoi sfery [Psychological readiness as a component of professional training of future specialists in the social sphere]. *Aktualni problemy psykholohii, Current issues of psychology*, 14, 5-13. doi: <https://doi.org/10.1038/nri933> [in Ukrainian].
- Buss, D.M. (1997). Human aggression in evolutionary psychological perspective. *Clinical Psychology Review*, 17(6), 605-619. doi: [https://doi.org/10.1016/S0272-7358\(97\)00037-8](https://doi.org/10.1016/S0272-7358(97)00037-8).
- Cheverikina, E.A., & Fatina, M.L. (2017). Agresivnost kak sostavliaiushchaia fenomenov psikhologicheskogo nasillia i psikhoterrorizma [Aggression as a component of the phenomena of psychological violence and psychoterrorism]. *LJournal*, 30-34. doi: 10.18411/lj-31-07-2017-11 [in Russian].
- Chviakin, V.A. (2014). Analiz agresivnykh svoystv lichnosti podrostanta i ikh ispolzovanie v profilakticheskoy deiatelnosti politzii [Analysis of the aggressive properties of the personality of a teenager and their use in the preventive activities of the police]. *Politseyskaia i sledstvennaia deiatelnost, Police and investigative activities*, 2, 30-51. doi: 10.7256/2409-7810.2014.2.13954 [in Russian].
- Hryb, N. (2018). Profilaktyka destruktivnoi ahresyvnosti u viiskovosluzhbovtziv [Prevention of destructive aggression in servicemen]. *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka, Bulletin of the Taras Shevchenko National University of Kyiv*, 4, 38-41. doi: <https://doi.org/10.17721/2616-7786.2018/4> [in Ukrainian].
- Humeniuk, L.I., & Suliatytskyi, I.V. (2011). *Psykholohiia profesiinoi diialnosti pratsivnykiv orhaniv vnutrishnikh sprav [Psychology of professional activity of law enforcement officers]*. Lviv: LvDUVS [in Ukrainian].
- Kachmar, O.V. (2014). Ahresiia yak sotsialnyi fenomen [Aggression as a social phenomenon]. *Nova paradyhma, A new paradigm*, 125, 197-205. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nopa_2014_125_22 [in Ukrainian].
- Lisovenko, A.F., & Dolinska, L.V. (2020). Spetsyfika vorozhosti i ahresivnosti osib, skhylnykh do perezhyvannia zazdroshchiv za riznym typtom [The specifics of hostility and aggression of persons prone to envy of different types]. *Yurydychna psykholohiia, Legal psychology*, 1, 31-39. doi: <https://doi.org/10.33270/03202601.31> [in Ukrainian].
- Manfred, F.R. (2001). *The Leadership Mystique: A User's Manual for the Human Enterpris*. Financial Times Prentice Hall.
- Medvediev, V.S. (2019). Osobystist slidchoho yak problema yurydychnoi psykholohii [The personality of the investigator as a problem of legal psychology]. *Pravo i bezpeka, Law and security*, 1(72), 97-103. doi: <https://doi.org/10.32631/pb.2019.1.13> [in Ukrainian].
- Pasko, O.M. (2020). Strukturni komponenty hotovnosti slidchoho do profesiinoi diialnosti [Structural components of the investigator's readiness for professional activity]. *Yurydychna psykholohiia, Legal psychology*, 1, 70-76. doi: <https://doi.org/10.33270/03202601.70> [in Ukrainian].

- Pavelkiv, V. (2010). Psyholohichni osoblyvosti ta determinanty ahresyvnoi povedinky pidlitkiv [Psychological features and determinants of aggressive behavior of adolescents]. *Problemy suchasnoi psyholohii, Problems of modern psychology*, 9, 213-223. doi: <https://doi.org/10.32626/2227-6246.2010-9> [in Ukrainian].
- Pokanevych, O.A. (2019). Aspekty formuvannia psyholohichnoi hotovnosti pozhezhnykh-riatuvalnykh do ekstremalnoho vydu diialnosti [Aspects of formation of psychological readiness of firefighters for extreme activities]. *Psychological journal*, 7, 122-129. doi: <http://doi.org/10.31108/3.2019.3.2.8> [in Ukrainian].
- Shevchenko, L.O., & Shlomin, O.Yu. (2019). Profesiino-osobystisni yakosti pratsivnykh pidrozdiliv preventyvnoi diialnosti natsionalnoi politsii na riznykh etapakh profesiinoho stanovlennia [Professional and personal qualities of employees of preventive units of the national police at different stages of professional development]. *Rpsychological journal*, 10, 143-155. doi: <https://doi.org/10.31108/1.2019.5.10> [in Ukrainian].
- Shubina, N. (2020). Uprovadzhenia v natsionalne zakonodavstvo pozytyvnoho zarubizhnoho dosvidu zastosuvannia politseiskoho pikluvannia [Introduction into national legislation of positive foreign experience in the use of police care]. *Pidpriemstvo, gospodarstvo i pravo, Enterprise, economy and law*, 10, 194-198. doi: <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2020.10.32> [in Ukrainian].
- Tsil'mak, O.M. (2020). Etalonnii psyholohichnyi profil volovykh yakosteï slidchoho [Reference psychological profile of volitional qualities of the investigator]. *Yurydychna psyholohiia, Legal psychology*, 1, 55-61. doi: <https://doi.org/10.33270/03202601.55> [in Ukrainian].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Білаш А. М. Специфіка легітимізованої агресії у дівчат і хлопців-старшокласників. *Особистість, суспільство, закон: психологічні проблеми та шляхи їх розв'язання* : тези доп. Міжнар. наук.-практ. конф. (Харків, 30 берез. 2017 р.). Харків, 2017. С. 16–18.
- Богдан Л. М. Психологічна готовність як складова професійної підготовки майбутніх фахівців соціальної сфери. *Актуальні проблеми психології*. 2016. Вип. 14. С. 5–13. doi: <https://doi.org/10.1038/nri933>.
- Buss D. M. Human aggression in evolutionary psychological perspective. *Clinical Psychology Review*. 1997. Vol. 17. No. 6. P. 605–619. doi: [https://doi.org/10.1016/S0272-7358\(97\)00037-8](https://doi.org/10.1016/S0272-7358(97)00037-8).
- Чеве́ркина Е. А., Фатина М. Л. Агрессивность как составляющая феноменов психологического насилия и психотерроризма. *LJournal*. 2017. С. 30–34. doi: 10.18411/lj-31-07-2017-11.
- Чвякин В. А. Анализ агрессивных свойств личности подростка и их использование в профилактической деятельности полиции. *Полицейская и следственная деятельность*. 2014. № 2. С. 30–51. doi: 10.7256/2409-7810.2014.2.13954.
- Гриб Н. Профілактика деструктивної агресивності у військовослужбовців. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка*. 2018. № 4. С 38–41. (Серія «Соціальна робота»). doi: <https://doi.org/10.17721/2616-7786.2018/4>.
- Гуменюк Л. Й., Сулятицький І. В. Психологія професійної діяльності працівників органів внутрішніх справ : навч. посіб. Львів : ЛьвДУВС, 2011. 648 с.
- Качмар О. В. Агресія як соціальний феномен. *Нова парадигма*. 2014. Вип. 125. С. 197–205. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nopa_2014_125_22.
- Лісовенко А. Ф., Долінська Л. В. Специфіка ворожості й агресивності осіб, схильних до переживання заздрощів за різним типом. *Юридична психологія*. 2020. № 1. С. 31–39. doi: <https://doi.org/10.33270/03202601.31>.
- Manfred F. R. The Leadership Mystique: A User's Manual for the Human Enterpris. *Financial Times Prentice Hall*, 2001. 326 p.
- Медведев В. С. Особистість слідчого як проблема юридичної психології. *Право і безпека*. 2019. № 1 (72). С. 97–103. doi: <https://doi.org/10.32631/pb.2019.1.13>.
- Пасько О. М. Структурні компоненти готовності слідчого до професійної діяльності. *Юридична психологія*. 2020. № 1. С. 70–76. doi: <https://doi.org/10.33270/03202601.70>.
- Павелків В. Психологічні особливості та детермінанти агресивної поведінки підлітків. *Проблеми сучасної психології*. 2010. № 9. С. 213–223. doi: <https://doi.org/10.32626/2227-6246.2010-9>.
- Поканевич О. А. Аспекти формування психологічної готовності пожежних-рятувальників до екстремального виду діяльності. *Psychological journal*. 2019. № 7. С. 122–129. doi: <http://doi.org/10.31108/3.2019.3.2.8>.
- Шевченко Л. О., Шломін О. Ю. Професійно-особистісні якості працівників підрозділів превентивної діяльності національної поліції на різних етапах професійного становлення. *Psychological journal*. 2019. № 10. С. 143–155. doi: <https://doi.org/10.31108/1.2019.5.10>.
- Шубіна Н. Упровадження в національне законодавство позитивного зарубіжного досвіду застосування поліцейського піклування. *Підприємство, господарство і право*. 2020. № 10. С. 194–198. doi: <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2020.10.32>.
- Цільмак О. М. Еталонний психологічний профіль вольових якостей слідчого. *Юридична психологія*. 2020. № 1. С. 55–61. doi: <https://doi.org/10.33270/03202601.55>.

Стаття надійшла до редколегії 22.09.2021

Kovach O. – Postgraduate student of the National Academy of Internal Affairs, Kyiv, Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8861-8328>

Psychological Principles of Legitimized Aggression in the Professional Activity of Police Officers

*The **purpose** of the study is to determine the psychological basis of legitimized aggression in the professional activities of police officers. **Methodology.** The research uses a set of methods, covering: theoretical (analysis, synthesis, comparison, generalization, and interpretation of literature sources and theoretical approaches to selected issues). On this basis, the essence of legitimized aggression is defined as a process of substantiating the acceptability and justification of various forms of aggressive behavior by attributing socially acceptable (legitimate) status. The **scientific novelty** of the article is to determine the psychological essence of legitimized aggression and outline the features of the formation and manifestation of legitimized aggressive actions of police officers. **Conclusions.** Defining the conceptual foundations of legitimized aggression in the professional activities of police officers is a combination of biological and social factors. Crucial in this process is the peculiarity of the police profession, whose representatives are under the influence of an increased likelihood of encountering aggression from other people or the need to commit aggressive actions themselves. The prospect of further research is to conduct an empirical study to determine the preconditions for the legitimate manifestation of aggressive behavior of police officers and to create recommendations to prevent the occurrence of abuse of office.*

Keywords: aggression; aggressive behavior; legitimized aggression; policeman; National Police.

Тищенко О. І. – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри юридичної психології Національної академії внутрішніх справ, м. Київ
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4715-7235>

Формування особистісного статусу студентів у колективі

Розкрито поняття особистісного статусу студента в педагогічному процесі. Висвітлено особливості педагогічного процесу, спрямованого на розвиток студента з урахуванням його своєрідності, самобутності, суб'єктивного досвіду, а також співвідношення понять соціалізації, освіти, навчання та виховання. Формування особистісного статусу студентів визначено як цілеспрямований психолого-педагогічний вплив, спрямований на розвиток особистісних якостей молоді, який має на меті формування здатності до особистої самореалізації та участі в суспільних процесах. Метою дослідження є теоретичне обґрунтування психолого-педагогічних концепцій розвитку особистості, встановлення шляхів та умов формування в студентів високого особистісного статусу. Методологічну основу статті становлять загальні психолого-педагогічні положення про сутність і розвиток особистості в процесі життєдіяльності, теоретичні положення стосовно сутності й закономірності розвитку особистості, її соціалізації, принцип системного підходу, який набув поширення в сучасних наукових розробках, застосування принципів світогляду до духовної творчості і практики. З огляду на те, що методологія формування особистісного статусу нерозривно пов'язана з теоретичним осмисленням виховання й навчання молодшої людини, у статті використано порівняльний та історичний методи дослідження. Зауважено, що в процесі виховання молодшої людини ключове завдання – прищеплення любові до рідної країни – покладається на сім'ю, соціальне оточення та здійснюється через передавання певних культурних традицій. Формування особистісного статусу ґрунтується на гуманістичних принципах, що зумовлюють появу нових категорій, зокрема понять психолого-педагогічної підтримки, психолого-педагогічного супроводу, особистісного образу молодшої людини, суб'єктивного досвіду особистості, виховного простору, життєвої виховної ситуації, події як фактора виховання, інтелектуально-морального поля колективу. Критеріями виховання є соціальний досвід, який складається не лише з практичних навичок участі в суспільному житті, а й із рівня розвитку позитивних якостей особистості. До складу соціального досвіду, крім знань про суспільство, належать знання про різні види соціальної діяльності та способи їх здійснення, а також досвід творчості, емоційно-чуттєвих і ціннісних якостей. Наукова новизна дослідження полягає в обґрунтуванні переходу сучасного виховання від регулюючих функцій спеціальних психолого-педагогічних умов і вимог, системи виховних заходів та стихійного впровадження інноваційних форм діяльності студентів до організації набуття особистісного соціального досвіду в процесі створення виховних ситуацій. Зазначені ситуації потребують розроблення технологій формування особистісного статусу студента. Висновки. Формування особистісного статусу студента в межах виховання акумулює соціалізацію людини в процесі її міжособистісної взаємодії в освітньому середовищі навчального закладу. Вихована людина з високим авторитетом завдяки своїм досягненням сприяє розвитку суспільства.

Ключові слова: педагогічний процес, статус, творче самовиявлення, освіта, соціалізація, навчання, соціальний досвід, самовиховання, студент.

Вступ

У політичних, соціально-економічних реаліях сьогодення питання пошуку оптимальних шляхів становлення гідної, вихованої особистості з прагненнями до вільного саморозвитку стає нагальною психологічною проблемою, адже ідеально вихована людина з високим авторитетом та особистісним статусом своїми досягненнями сприяє розвитку суспільства.

Актуальність формування високого особистісного статусу в студентів пов'язана з існуванням негативних прикладів, коли важливі для держави посади обіймають люди некомпетентні, з низьким рівнем морального й інтелектуального потенціалу. Нерідко держава нехтує творчими здібностями дійсно шанованих людей, що безпосередньо позначається на добробуті громадян.

У цьому контексті увагу слід передусім приділяти збереженню засад суспільства,

плеканню та піднесенню особистісного статусу студента, який слугує своєрідним критерієм, фільтром у визначенні ставлення особистості до людини як найвищої цінності, до матеріальних і духовних цінностей, обстоювання власних принципів та переконань.

Виховний простір є багатовимірним утворенням умов, через які виявляється вплив усіх факторів виховання та інших чинників на процес становлення, розвитку та самореалізації особистості.

Мета і завдання дослідження

Метою нашого дослідження є теоретичне обґрунтування психолого-педагогічних концепцій розвитку особистості, визначення шляхів та умов формування в студентів високого особистісного статусу.

Для досягнення поставленої мети необхідно виконати такі завдання: дослідити теоретичні

підходи до формування в студентів високого особистісного статусу, встановити взаємозв'язок соціалізації, освіти, навчання, виховання, шлях молоді до духовної самосвідомості, громадянської діяльності.

Методологічну основу статті становлять загальні психолого-педагогічні положення про сутність і розвиток особистості в процесі життєдіяльності, теоретичні положення сутності й закономірності розвитку особистості, її соціалізації, принцип системного підходу, який набув поширення в сучасних наукових розробках як шлях дослідження пізнання. Методологія формування особистісного статусу нерозривно пов'язана з теоретичним осмисленням виховання та навчання.

Виклад основного матеріалу

Розбудова системи виховання, спрямованої на розвиток особистості з високим соціальним статусом як педагогічного ідеалу передбачає чітке визначення власне поняття особистісного статусу в умовах сучасного педагогічного процесу, у якому суб'єктивується соціальний досвід дитини відповідно до її нахилів (Kudermına, & Lisun, 2015). Наша позиція ґрунтується на тому, що особистісний статус – це становище людини в малій або первинній групі, яке залежить від того, як її оцінюють за її індивідуальними якостями.

Аналіз наукової літератури засвідчує неоднозначність підходів до розгляду цього питання. Кожна особистість має значний потенціал, який вона реалізовує впродовж життя. Водночас вона реалізовує його зазвичай лише частково, а якщо життєві обставини складаються негативно, то затребуваною залишається лише незначна його частина. Тобто особистісне самовизначення пов'язане з позитивними поглядами на природу дорослої особистості.

Провідну роль у науці про особистість відіграли праці вченого В. Бехтерева, який підкреслював провідну роль зовнішніх впливів і виховання в розвитку особистості. Учений пропагував зв'язок педагогіки й педіатрії, обґрунтував необхідність виховання особистості з раннього віку. Цей висновок для розвитку теорії виховання на той час мав важливе значення (Bekhterev, Miunsterberg, & Mede, 1922).

Проблемі розвитку «Я-концепції» приділяли значну увагу психологи: Ф. Василюк, У. Джемс, Е. Еріксон, А. Комбс, І. Кон, А. Маслоу, І. Міхеєва, К. Роджерс, Є. Соколова, В. Столін (Kravchenko, 2020).

Становлення особистості включає формування відносно стійкого образу «Я», тобто цілісного уявлення про самого себе. Образ «Я» – складне психологічне явище, що не є усвідомленням власних якостей (Zinchenko, 2015).

Питанням становлення й розвитку вчення про особистість присвячено праці Г. Зіммеля та Ч. Кулі, які розглядали особистість не абстрактно, а зважали на взаємозв'язок її рис характеру з особливостями взаємостосунків усередині груп та з іншими групами людей. Уявлення Ч. Кулі про «дзеркальне я» переважно визначає напрям дослідження особистості сучасними американськими соціологами та психологами (Lorenz, 2019).

На розвиток групової динаміки суттєво вплинули теорія «поля» К. Левіна, соціометрія Д. Морено, теорія «когнітивного дисонансу» Л. Фестингера, теорія Т. Ньюкома, теорія «соціальної взаємодії» М. Аргайла, концепція «групової згуртованості» К. Бака, В. Мартина (Shynkaruk, 2002).

У психології та педагогіці існувала концепція, за якою індивідуальний розвиток розглядали як видозмінене повторення найважливіших етапів розвитку, на які механічно переносився біогенетичний закон (Zinchenko, 2015).

Варто зауважити, що практично всі видатні вітчизняні класики психологічної та педагогічної науки зважали на те, що знання не слід розглядати лише як єдину мету (А. Дістверг, О. Духнович, Я. Коменський, Д. Локк, С. Русова, Г. Сковорода, В. Сухомлинський) (Patterson, Chung, & Swan, 2014).

Питання взаємозв'язку навчання та виховання творчої, гуманної, високоорганізованої, неповторної індивідуальності відображено в працях І. Беха, Л. Виготського, Г. Костюка, А. Сущенко (Semeniv, 2019). Вказані дослідження та результати напрацювань учених є вагомим здобутком для педагогічної науки та практики. Водночас проведений аналіз широкого кола зарубіжних і вітчизняних джерел засвідчують недостатність досліджень, присвячених формуванню особистісного статусу студента в колективі (Bever, 2017).

Узагальнюючи пріоритетні ідеї науковців щодо вивчення особистісного статусу, зазначимо, що статус особистості постає як узагальнене поняття, досягнута міра розвитку внутрішніх сил особистості, найважливішими характеристиками яких є високі моральні якості, досягнення успіху, схильність до спостереження ціннісних процесів у собі та інших, відчуття симпатії до людей (Cheremskiy, 2018).

З розуміння значення для людини її іміджу фактично почався етап ґрунтового дослідження комфортності та психологічної зручності особистості в будь-якому колективі, вивчення потреб індивіда в його визнанні, підтримці, досягненні більш поважного ставлення до себе з боку членів колективу (Zalanovska, 2019).

Вплив колективу полягає в тому, що в ситуаціях досягнення успіху в будь-якій колективній справі кожний її учасник, завдяки

закономірності групової динаміки, підіймався на вищий щабель свого статусного положення серед студентського колективу. Визначення особистісного статусу як відносно стійкого та стабільного явища, від якого може залежати майбутнє життя молоді людини (Demianchuk, & Marchuk, 2018).

Якщо людина прагне зрозуміти сенс життя, максимально повно реалізувати себе, власні здібності, вона поступово переходить до вищого щабля саморозвитку (Bekh, 2015). Звісно, цивілізована демократична держава визнає право людини, яка має високий статус, очолювати той чи інший напрям власного розвитку та життєдіяльності (Dzhuni, Korniiichuk, Bratasiuk, & Melnyk, 2018).

Аналізуючи в психолого-педагогічному контексті професійну діяльність студента як носія певної професії, варто зосередитися на його особистості. Чим більше розвинена особистість, тим більшою мірою життєдіяльність людини набуває творчого характеру, тим вагомішими є її творчі внески у функціонування суспільства, з одного боку, та у власний подальший розвиток – з іншого (Bekh, 2015). Підґрунтям обох видів цих внесків є професійна праця, навчання в закладах вищої освіти, адже, по-перше, вона є (принаймні має бути) тією галуззю життєдіяльності її учасників, де їхні можливості впливу на суспільне буття, порівняно з іншими людьми, вагоміші. По-друге, вона є одним з головних засобів побудови людиною власного життєвого шляху. По-третє, прагнення людини реалізувати себе через власну професійну діяльність становить незаперечну культурну цінність (Semenova, 2017).

Успішна кар'єра в багатьох галузях передбачає сьогодні ненормований робочий графік і постійне підвищення кваліфікації. Відповідно дедалі більше особиста самореалізація пов'язується з професійною діяльністю або з одним з її аспектів (Horshunova, 2015).

Підвищення особистісного статусу студентської молоді потребує від педагогів високої емоційної культури, постійної корекції педагогічного процесу, яка пробуджує позитивні емоційні враження, забезпечує загальне благополуччя студента в колективі (Yasinskyi, 2018).

Формування високого особистісного статусу – процес тривалий, багатоплановий, результатом якого є добровільне, усвідомлене визнання однокурсниками студента шанованою особистістю, якій довіряють, яку цінують і з якої беруть приклад. Натомість особистісний статус – це зрештою і ступінь особистісного самоздійснення (Yalanska, 2016).

У формуванні особистісного статусу студентської молоді слід акцентувати на безперервності, динамічності, сталості руху внутрішнього життя молоді в колективі, її думок,

почуттів, ставлення до себе. Такий стан не лише позитивно впливає на повсякденну взаємодію суб'єктів, а й змінює їхню позицію, спонукає їх до найкращого самовираження (Demianchuk, & Marchuk, 2018). Психологічними особливостями формування такої особистості є гуманні стосунки, стимулювання та заохочення до гідних вчинків: духовне збагачення колективної життєдіяльності, вправлення в позитивному моральному досвіді, плідне та багатостороннє самовираження особистості студента в колективі (Fedorenko, 2019).

Важливими психологічними умовами ефективного формування особистісного статусу студентів є особистісно орієнтована спрямованість змісту, форм і методів роботи кураторів, створення ситуації успіху та пробудження інтересу колективу до кожного окремо взятого студента.

Міжособистісні стосунки будуються на взаємній повазі, свідомому виборі стилю поведінки з метою досягнення бажаного престижу.

Процес формування особистісного статусу найдієвіший тоді, коли він доповнюється усвідомленим самовихованням студента (Hura, O., & Hura, T., 2019). Підвищення особистісного статусу студента відбувається за умови, якщо зміст, шляхи, форми, методи організації виховної роботи зі студентським колективом мають особистісний, соціально ціннісний спрямованість і максимально сприяють реалізації творчих можливостей студентів на заняттях і за межами закладу вищої освіти (Kostytskyi, 2017).

Цілеспрямоване та послідовне духовне збагачення життєдіяльності колективу.

Теорія особистісного потенціалу Д. О. Леонтьєва щодо діяльнісного підходу посідає чільне місце у вивченні особистісної адаптації в опануванні життєвих труднощів (Kryvonos, 2017). Особистісний потенціал постає як інтегральна системна характеристика індивідуально-психологічних особливостей особистості. Він слугує основою здатності особистості виходити у своїй життєдіяльності зі стійких внутрішніх критеріїв і орієнтирів й зберігати стабільність діяльності, смислових орієнтацій на тлі тисків і зовнішніх мінливих умов (Yamko, 2017).

У межах нашого дослідження доречними слід визнати такі технології та психолого-педагогічні умови формування високого особистісного статусу студента, як психолого-педагогічне консультування викладачів і кураторів студентських груп щодо формування індивідуального статусу кожного студента.

Зокрема, пропонуємо проводити діагностику – психологічне обстеження студентів, їхніх груп і колективів, моніторинг змісту й умов їхнього індивідуального розвитку, визначення причин, що ускладнюють їх розвиток та навчання; корекцію – здійснення заходів психолого-педагогічного впливу; реабілітацію – надання психолого-

педагогічної допомоги студентам, які перебувають у кризовій ситуації, міжособистісних стосунках, запобігання конфліктним ситуаціям у навчально-виховному процесі; прогностику – розроблення та застосування моделей поведінки групи й особистості у різних умовах, проектування змісту й напрямів індивідуального розвитку студентів і складання на цій основі життєвих планів, визначення тенденцій розвитку груп та міжгрупових відносин (Horshunova, 2015).

Створення сприятливого клімату міжособистісних стосунків між студентами та викладачами.

Завдання викладача в роботі зі студентами – розкрити особистість вихованця. Це здійснюється передусім у процесі спілкування, яке відбувається в сприятливій для цього атмосфері. Загально-відомим є той факт, що ставлення до викладача студенти часто переносять на предмет, який опановують. У процесі навчання важливо так будувати викладання, щоб увійти в контакт зі студентом, зацікавити його, перетворити з об'єкта навчання та виховання на суб'єкт (Kanarova, 2015).

Сутність сприятливої соціально-психологічної природи в студентській групі полягає в тому, що процес психолого-педагогічного навчання, який протікає в позитивній атмосфері, сприяє розвитку та формуванню нових професійно важливих якостей, знань, умінь і навичок (Shemchuk, 2019). Міжособистісні стосунки – це психологічний феномен, який неминує виникає в процесі спілкування та стосується всіх сфер людського суспільства: політики, економіки, культури, побуту тощо. Зв'язок між міжособистісними взаєминами й життєдіяльністю має каузальний, тобто взаємобумовлений характер (Ivchenkov, & Saihanova, 2019).

Удосконалення інноваційних засобів навчання, спрямованих на розвиток особистісного статусу студентів.

Партнерська технологія (технологія співпраці) оптимально поєднує предметно орієнтовану й особистісно орієнтовану технологію навчання, згідно з якою метою викладача є реалізація триєдиного завдання, а саме: навчити так, щоб майбутні фахівці засвоїли якнайбільше знань, умінь і навичок у ЗВО; розвинути і сформувані в студента власну Я-концепцію, особистісні оцінні судження; створити належні умови для самореалізації та становлення професіонала, виховати в майбутніх фахівців особистісні та суспільно важливі професійні якості. Зазначена технологія найскладніша для практичної реалізації викладачем, оскільки передбачає чітке дотримання спроєктованої програми та вимог до знань (Rebukha, 2021).

Цілеспрямований добір доцільних форм і методів позанавчальної роботи для прискорення зростання статусного рівня студентів.

У позанавчальній роботі можна виокремити такі пріоритетні напрями:

– виховання вітчизняної інтелектуальної еліти та розвитку позитивної мотивації до професії;

– збереження кращих традицій закладу вищої освіти;

– сприяння пошуку та розробленню власних духовних цінностей і традицій, розвитку корпоративної культури студентів та викладачів;

– розвиток активної діяльності органів студентського самоврядування як громадянської школи майбутнього фахівця;

– сприяння творчому самовиявленню майбутніх фахівців у позанавчальній діяльності художньо-естетичного спрямування, що забезпечує свободу вибору, набуття досвіду естетичного спілкування (Kondratenko, 2011).

Відбір умов стимулювання оптимального самовиявлення та самовиховання студентів з метою закріплення і стабілізації їх позитивного статусного положення, а саме: гнучкість, тобто здатність освітніх структур до швидкої перебудови відповідно до потреб особистості, переважного середовища, суспільства, що змінюються, відкритість, яка передбачає активну участь усіх суб'єктів освіти в управлінні, стимулювання вільного висловлювання власних думок, демократизація форм і методів навчання та виховання, саморозвиток і саморегуляція, засновані на процесах розвитку й саморозвитку особистості, установка на спільне діяльнісне спілкування, атмосфера доброзичливості, взаєморозуміння, діалог усіх суб'єктів освітнього процесу, творче змістове наповнення, поєднання інноваційних та традиційних форм і методів навчання, залучення до проєктної діяльності, наповнення освітнього процесу творчими пошуково-дослідницькими та проблемними ситуаціями, особистісне становлення майбутніх фахівців, їхнє самоствердження, соціалізація (Kravchenko, 2020).

Підвищення особистісного статусу студента потребує від викладачів високої емоційної культури, постійної корекції педагогічного процесу, яка пробуджує позитивні емоційні враження, забезпечує загальне благополуччя студентів у колективі (Tarnavskiy, 2015).

Ефективними шляхами виховання такої особистості є гуманні стосунки, стимулювання та заохочення гідних вчинків, духовне збагачення колективної життєдіяльності, вправлення в позитивному моральному досвіді, плідне і багатостороннє самовираження особистості студента в колективі (Yurchenko-Shekhovtsova, 2017).

Наукова новизна

Наукова новизна полягає в розробленні технології формування особистісного статусу студента в колективі. У процесі дослідження з'ясовано вплив колективу на рівень особистісного статусу студента. Він полягає тому, що в ситуаціях досягнення успіху в будь-якій колективній справі її учасник завдяки закономірності групової динаміки піднімається на вищий щабель свого статусного положення серед однолітків.

На підставі обґрунтування моделі студента з високим особистісним статусом і відповідних психолого-педагогічних умов сформульовано базове визначення особистісного статусу як відносно стійкого стабільного явища, від якого може залежати майбутнє життя молодої людини. У процесі формування високого особистісного статусу студента важливою є особистість викладача, куратора групи.

У педагогічній діяльності особливого значення набувають такі особистісні якості викладача, як ерудованість, комунікабельність, толерантність, гнучкість, гуманність, чутливість, коригування власної роботи, спостережливість, уважність, тактовність, самокритичність, потреба в постійному самовдосконаленні, дисциплінованість і висока вимогливість до себе (Cheremskyi, 2018).

Висновки

Зростанню особистісного рівня студентської молоді сприяє навчання без спонукань, здатність «вигідно» себе подати не відвертаючись від колективних творчих справ. В умовах гуманізації та демократизації суспільних відносин людина потрапляє в ситуації вибору, що є головною умовою зростання не лише її свободи, а й відповідальності перед суспільством. Піднесення особистісного статусу студента відбувається в умовах особливого емоційного клімату взаємостосунків з викладачем, батьками й однолітками.

На тлі освітнього процесу психолого-педагогічні умови, усі фактори виховання та інші чинники впливають на становлення, розвиток і самореалізацію особистості, підвищення особистісного статусу студента. Натомість виховний простір, де здійснюється процес виховання особистості, визначає його спрямованість і характер, акумулює соціалізацію людини в процесі її міжособистісної взаємодії.

Показниками високого особистісного статусу студента є мобільність, відповідальність, патріотична свідомість, дисциплінованість, особиста гідність, сміливість у прийнятті рішень, розуміння ситуації, висока працездатність, прагнення бути кращим і робити все досконало, орієнтація на успіх, комунікабельність, здатність устанавлювати контакти, увага до інших.

REFERENCES

- Bekh, I.D. (2015). Patriotyzm: suchasni znaky ta oriientyry osvity [Patriotism: modern signs and landmarks of education]. *Ridna shkola, Native school*, 1/2, 3-6 [in Ukrainian].
- Bekhterev, V.M., Miunsterberg, B., & Mede, G. (1922). *Sbornik statey po prikladnoy psikhologii* [Collection of articles on applied psychology]. Moscow: Gostekhizdat [in Russian].
- Bever, Th.G. (2017). The Unity of Consciousness and the Consciousness of Unity. *On Concepts, Modules, and Language: Cognitive Science at its Core*. Oxford Scholarship. doi: <https://doi.org/10.1093/oso/9780190464783.003.0005>.
- Cheremskyi, M. (2018). Tolerantnist osvitnoho seredovyshcha yak umova tvorchoho samovyrazhennia osobystosti [Tolerance of the educational environment as a condition of creative self-expression of the personality]. *Teoriia i praktyka upravlinnia sotsialnyimi systemami, Theory and practice of social systems management*, 2, 75-82. doi: 10.20998/2078-7782.2018.2.08 [in Ukrainian].
- Demianchuk, A.S., & Marchuk, O.O. (2018). Vysvitleniia problem patriotichnoho vykhovannia molodi u pratsiakh vidomykh ukrainskykh pedahohiv [Elucidation of problems of patriotic education young people in the works of famous Ukrainian teachers]. *Zbirnyk naukovykh prats Mizhnarodnoho ekonomiko-humanitarnoho universytetu imeni akademika Stepana Demianchuka, Collection of scientific works of the International University of Economics and Humanities named after Academician Stepan Demyanchuk*, 1(19), 10-15. doi: 10.5072/zenodo.218443 [in Ukrainian].
- Dzhuni, V.I., Korniiichuk, Ya.A., Bratasiuk, N.O., & Melnyk, S.V. (2018). Ukrainski narodni sviata, yikh vykhovne ta etychnе znachennia u pedahohichnii diialnosti [Ukrainian folk holidays, their educational and ethical significance in pedagogical activity]. *Zbirnyk naukovykh prats Mizhnarodnoho ekonomiko-humanitarnoho universytetu imeni akademika Stepana Demianchuka, Collection of scientific works of the International University of Economics and Humanities named after Academician Stepan Demyanchuk*, 1(19), 30-38. doi: 10.5072/zenodo.218449 [in Ukrainian].
- Fedorenko, O.I. (2019). Diahnostyka natsionalno-patriotichnoi vykhovanosti uchniv 5-6 klasiv zahalnoosvitnikh shkil [Diagnosis of national-patriotic upbringing of students of 5-6 grades of secondary schools]. *Zbirnyk naukovykh prats Umanskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu, Collection of scientific works of Uman State Pedagogical University*, 4. doi: 10.31499/2307-4906.4.2019.200199 [in Ukrainian].
- Horshunova, I.V. (2015). *Innovatsiini zminy v osvitnii diialnosti vyshchoho navchalnoho zakladu* [Innovative changes in the educational activity of the higher educational]. Chernihiv <https://economic-vistnic.stu.cn.ua/tmp/pdf/988.pdf> [in Ukrainian].

- Hura, O.I., & Hura, T.Ye. (2019). Teoretyko-metodychni osnovy otsiniuvannya upravlinskoj kompetentnosti kerivnykiv zakladiv zahalnoj serednoj osvity [Theoretical-methodical bases of estimation of administrative competence of heads of establishments of general secondary education]. *Problemy pedahohiky vyshchoj shkoly, Problems of higher school pedagogy*, 2(33), 36-41. doi: 10.26661/2522-4360-2019-2-33-07 [in Ukrainian].
- Ivchenkov, S.H., & Saihanova, E.V. (2019). Patriotyzm yak komponent zahalnoho stanu: patriotyzm yak komponent suspilnoj svidomosti: vymiriuvannya rakursu v pokolinni [Patriotism as a component of the general state: patriotism as a component of public consciousness: measuring the perspective in the generation]. *Visnyk Instytutu sotsiologii, Bulletin of the Institute of Sociology*, 1(10), 96-109. doi: 10.19181/from.2019.28.1.558 [in Ukrainian].
- Kanarova, O.V. (2015). Rol vykhovatelja u formuvanni tolerantnost i ditei doshkilnoho viku [The role of the educator in the formation of tolerance of preschool children]. *Naukovyi visnyk Melitopolskoho derzhavnogo pedahohichnoho universytetu, Scientific Bulletin of Melitopol State Pedagogical University*, 1, 106-110. doi: 10.7905/nvmdpu.v0i14.1051 [in Ukrainian].
- Kondratenko, A.P. (2011). Pozaklasna diialnist studentiv VNZ yak neobkhidna umova formuvannya zahalnokulturnoj kompetentnosti maibutnoho profesionala [Extracurricular activities of university students as a necessary condition for the formation of general cultural competence of the future professional]. *Visnyk Luhanskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka, Bulletin of Taras Shevchenko National University of Luhansk*, 13(224), 98-108 [in Ukrainian].
- Kostytskiy, M.V. (2017). Problema svidomosti u filosofii ta psykholohii [The problem of consciousness in philosophy and psychology]. *Yurydychna psykholohiia, Legal psychology*, 1(20), 9-19 [in Ukrainian].
- Kravchenko, O.V. (2020). Tvorche osvithnie seredovyshe yak umova pidhotovky do samoviyavlennja maibutnoho vykladacha [Creative educational environment as a condition of preparation for self-expression of the future teacher]. *Pedahohika formuvannya tvorchoj osobystosti u vyshchii i zahalnoosvitnii shkolakh, Pedagogy of formation of the creative personality in higher and comprehensive schools*, 69(2), 192-196. doi: <https://doi.org/10.32840/1992-5786.2020> [in Ukrainian].
- Kryvonos, O.B. (2017). Orhanizatsiia sotsialno-pedahohichnoji adaptatsii studentiv [Organization of social and pedagogical adaptation of students]. *Pedahohichni nauky: teoriia, istoriia, innovatsiini tekhnologii, Pedagogical sciences: theory, history, innovative technologies*, 7(71), 69-799. doi: 10.24139/2312-5993/2017.07/069-079 [in Ukrainian].
- Kudermyna, O.I., & Lisun, S.L. (2015). Psykholohichni osoblyvosti normatyvnoji rehuljatsii povedinky pratsivnykiv Natsionalnoji politsii Ukrainy [Psychological features of normative regulation of behavior of employees of the National Police of Ukraine]. *Visnyk Natsionalnoho aviatsiinoho universytetu, Bulletin of the National Aviation University*, 7. doi: <https://doi.org/10.18372/2411-264x.7.10231> [in Ukrainian].
- Lorenz, H. (2019). *Plato on the Soul. The Oxford Handbook of Plato* (2nd ed.). Fine Gail (Eds.). Oxford University Press. doi: <https://doi.org/10.109/oxfordhb/9780190639730.013.22>.
- Patterson, G.T., Chung, I.W., & Swan, P.W. (2014). Stress management interventions for police officers and recruits: a metaanalysis. *Journal of Experimental Criminology*, 10, 487-513. doi: <http://dx.doi.org/10.1007/s11292-014-9214-7>.
- Rebukha, L.Z. (2021). Osvitni innovatsiini tekhnologii: klasyfikatsiia ta zmistove napovnennja [Educational innovative technologies: classification and content]. *Innovatsii v osviti: perspektyvy rozvytku, Innovation in education prospects development: Proceedings of the 1st International Scientific and Practical Conference* (pp. 357). Ternopil: ZUNU. Retrieved from <http://dSPACE.wunu.edu.ua/bistream/316497/42195/%D0%9C%D0%B0%2%D0%BA%D1%83-4.pdf> [in Ukrainian].
- Semeniv, N.M. (2019). Doslidzhennja etnichnoji tolerantnosti v studentskomu seredovyschi [Research of ethnic tolerance in the student environment]. *Molodyi vchenyi, Young scientist*, 3, 275-280. doi: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2019-3-67-58> [in Ukrainian].
- Semenova, L.M. (2017). Potentsial treningovoy tekhnologii v formirovanii imidhologicheskoy kompetentnosti budushchego spetsialista po reklame i svjaziam s obshchestvennostiu [The potential of the training technology in the formation of the image logical competence of the future specialist in advertising and public relations]. *Uchonye zapiski Zabajkalskogo gosudarstvennogo universiteta, Scientific notes of the Trans-Baikal State University*, 2(12), 105-111. doi: 10.21209 / 2542-0089-2017-12-2-105-111 [in Russian].
- Shemchuk, V.V. (2019). Informatsiina bezpeka ta informatsiina oborona v konteksti rozvytku vitchyznianoji doktryny i zakonodavchoji osnovy [Information security and information defense in the context of the development of domestic doctrine and legal framework]. *Vcheni zapysky Tavriiskoho natsionalnoho universytetu imeni V.I. Vernadskoho, Scientific notes of Tavriya National University named after V.I. Vernadsky*, 4, 31-37. doi: <https://doi.org/10.32838/1606-3716/2019.4/06> [in Ukrainian].
- Shynkaruk, V.I. (Ed.). (et al.). (2002). *Filosofskyi entsyklopedychnyi slovnyk [Philosophical encyclopedic dictionary]*. Kyiv: In-t filosofii im. H. Skovorody NAN Ukrainy: Abrys [in Ukrainian].
- Tarnavskiy, M.T. (2015). Neverbalni zasoby dilovoho spilkuvannya ta upravlinnia personalom [Non-verbal means of business communication and personnel management]. *Ekonomika kharchovoi promyslovosti, Economics of the food industry*, 2, 61-64. doi: <https://doi.org/10.15673/2312-847x.26/2015.44036> [in Ukrainian].
- Yalanska, S.P. (2016). Psykholohichni aspekty rozvytku tolerantnosti osobystosti v osvithnomu seredovyschi [Psychological aspects of personality tolerance development in the educational environment]. *Psykhohiia osobystosti, Personality psychology*, 1, 100-108. doi: <https://doi.org/10.3283/2304-5809/2019-3-67-58> [in Ukrainian].
- Yamko, N.M. (2017). *Tsyvilizatsiia. Doslidzhennja istorychnoho dosvidu. (Filosofiia istorii) [Civilization. Research of historical experience. (Philosophy of History)]*. Ternopil: Stereo Art [in Ukrainian].

- Yasynskiy, M.I. (2018). *Filosofiiia uroku istorii abo formuvannia istorychnoi svidomosti uchniv u protsesi istorychnoho vykhovannia* [Philosophy of history lesson or formation of historical consciousness of students in the process of historical education]. *Zbirnyk naukovykh prats Zhytomyrskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka, Collection of scientific works of Zhytomyr National Pedagogical University named after Ivan Franko*, 1(19). doi: 10.5281/zenodo.1284442 [in Ukrainian].
- Yurchenko-Shekhovtsova, T.I. (2017). *Pravosvidomist osobystosti: teoretychnyi analiz* [Legal awareness of the individual: a theoretical analysis]. *Psychological journal*, 8(4), 134-144. doi: <https://doi.org/10.31108/1.2017.4.8.11> [in Ukrainian].
- Zalanovska, L.I. (2019). *Psykhologo-pedahohichni aspekty formuvannia tolerantnosti do roboty v umovakh inkluzyvnoi osvity* [Psychological and pedagogical aspects of the formation of tolerance to work in an inclusive education]. *Psychological journal*, 3, 180-193. doi: <https://doi.org/10.31108/1.2019.3.23.12> [in Ukrainian].
- Zinchenko, S. (2015). *Rol "ya-kontseptsii" v osobystynomu samovyznachenni doroslykh* [The role of "self-concept" in the personal self-determination of adults]. Retrieved from <https://lib.iitta.gov.ua/106929/-language.ukr> [in Ukrainian].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Бех І. Д. Патріотизм: сучасні знаки та орієнтири освіти. Рідна школа. 2015. № 1/2. С. 3–6.
- Бехтерев В. М., Мюнстерберг Б., Меде Г. Сборник статей по прикладной психологии. М. : Гостехиздат, 1922. 124 с.
- Bever Th. G. The Unity of Consciousness and the Consciousness of Unity. *On Concepts, Modules, and Language: Cognitive Science at its Core*. Oxford Scholarship, 2017. doi: <https://doi.org/10.1093/oso/9780190464783.003.0005>.
- Черемський М. Толерантність освітнього середовища як умова творчого самовираження особистості. *Теорія і практика управління соціальними системами*. 2018. № 2. С. 75–82. doi: 10.20998/2078-7782.2018.2.08.
- Дем'янчук А. С., Марчук О. О. Висвітлення проблем патріотичного виховання молоді у працях відомих українських педагогів. *Збірник наукових праць міжнародного економіко-гуманітарного університету імені академіка Степана Дем'янчука* 2018. № 1 (19). С. 10–15. doi: 10.5072/zenodo.218443.
- Джунь В. І., Корнійчук Я. А., Братасюк Н. О., Мельник С. В. Українські народні свята, їх виховне та етичне значення у педагогічній діяльності. *Збірник наукових праць міжнародного економіко-гуманітарного університету імені академіка Степана Дем'янчука*. 2018. № 1 (19). С. 30–38. doi: 10.5072/zenodo.218449.
- Федоренко О. І. Діагностика національно-патріотичної вихованості учнів 5–6 класів загальноосвітніх шкіл. *Збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету*. 2019. № 4. doi: 10.31499/2307-4906.4.2019.200199
- Горшунова І. В. Інноваційні зміни в освітній діяльності вищого навчального закладу. Чернігів, 2015. 86 с. URL: <https://economic-vistnic.stu.cn.ua/tmp/pdf/988.pdf>.
- Гура О. І., Гура Т. Є. Теоретико-методичні основи оцінювання управлінської компетентності керівників закладів загальної середньої освіти. *Проблеми педагогіки вищої школи*. 2019. № 2 (33). С. 36–41. doi: 10.26661/2522-4360-2019-2-33-07.
- Івченков С. Г., Сайганова Е. В. Патріотизм як компонент загального стану: патріотизм як компонент суспільної свідомості: вимірювання ракурсу в поколіннях. *Вісник Інституту соціології*. 2019. № 1 (10). С. 96–109. doi: 10.19181/від.2019.28.1.58.
- Канарова О. В. Роль вихователя у формуванні толерантності дітей дошкільного віку. *Науковий вісник Мелітопольського державного педагогічного університету*. 2015. № 1. С. 106–110. doi: 10.7905/нвмдпу.v0i14.1051.
- Кондратенко А. П. Позакласна діяльність студентів ВНЗ як необхідна умова формування загальнокультурної компетентності майбутнього професіонала. *Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка*. 2011. № 13 (224). С. 98–108.
- Костицький М. В. Проблема свідомості у філософії та психології. *Юридична психологія*. 2017. № 1 (20). С. 9–19.
- Кравченко О. В. Творче освітнє середовище як умова підготовки до самовиявлення майбутнього викладача. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах*. 2020. № 69 (2). С. 192–196. doi: <https://doi.org/10.32840/1992-5786.2020>.
- Кривонос О. Б. Організація соціально-педагогічної адаптації студентів. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*. 2017. № 7 (71). С. 69–799. doi: 10.24139/2312-5993/2017.07/069-079.
- Кудерміна О. І., Лісун С. Л. Психологічні особливості нормативної регуляції поведінки працівників Національної поліції України. *Вісник Національного авіаційного університету*. 2015. № 7. (Серія «Педагогіка, Психологія»). doi: <https://doi.org/10.18372/2411-264x.7.10231>.
- Lorenz H. Plato on the Soul. *The Oxford Handbook of Plato*. 2ed. / Edited by Gail Fine. Oxford University Press, 2019. P. 505–529. doi: <https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780190639730.013.22>.
- Patterson G. T., Chung I. W., Swan P. W. Stress management interventions for police officers and recruits: a metaanalysis. *Journal of Experimental Criminology*. 2014. No. 10. P. 487–513. doi: <http://dx.doi.org/10.1007/s11292-014-9214-7>.
- Ребуха Л. Освітні інноваційні технології: класифікація та змістове наповнення. *Інновації в освіті: перспективи розвитку* : матеріали І Міжнар. наук.-практ. конф. (Тернопіль, 20 трав. 2021 р.). Тернопіль : ЗУНУ, 2021. 357 с. URL: <http://dSPACE.wunu.edu.ua/bitstream/316497/42195/1/%D0%9C%D0%B0%2%D0%BA%D1%83-4.pdf>.
- Семенів Н. М. Дослідження етнічної толерантності в студентському середовищі. *Молодий вчений*. 2019. № 3. С. 275–280. doi: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2019-3-67-58>.
- Семенова Л. М. Потенциал тренинговой технологии в формировании имиджологической компетентности будущего специалиста по рекламе и связям с общественностью. *Учёные записки Забайкальского государственного*

- университета. 2017. № 2. Т. 12. С. 105–111. (Серія «Педагогические науки»). doi: 10.21209/2542-0089-2017-12-2-105-111.
- Шемчук В. В. Інформаційна безпека та інформаційна оборона в контексті розвитку вітчизняної доктрини й законодавчої основи. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського*. 2019. № 4. С. 31–37. (Серія «Юридичні науки»). doi: <https://doi.org/10.32838/1606-3716/2019.4/06>.
- Філософський енциклопедичний словник / [редкол.: В. І. Шинкарук (голова) та ін.]. Київ : Ін-т філософії ім. Г. Сковороди НАН України ; Абрис, 2002. 742 с.
- Тарнавський М. Т. Невербальні засоби ділового спілкування та управління персоналом. *Економіка харчової промисловості*. 2015. № 2. С. 61–64. doi: <https://doi.org/10.15673/2312847x.26/2015.44036>.
- Яланська С. П. Психологічні аспекти розвитку толерантності особистості в освітньому середовищі. *Психологія особистості*. 2016. № 1. С. 100–108. doi: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2019-3-67-58>.
- Ямко Н. М. Цивілізація. Дослідження історичного досвіду (Філософія історії) : монографія. Тернопіль : Стерео Арт, 2017. 683 с.
- Ясінський М. І. Філософія уроку історії або формування історичної свідомості учнів у процесі історичного виховання. *Збірник наукових праць Житомирського національного педагогічного університету імені Івана Франка*. 2018. № 1 (19). doi: 10.5281/zenodo.1284442.
- Юрченко-Шеховцова Т. І. Правосвідомість особистості: теоретичний аналіз. *Psychological journal*. 2017. № 8 (4). С. 134–144. doi: <https://doi.org/10.31108/1.2017.4.8.11>.
- Залановська Л. І. Психолого-педагогічні аспекти формування толерантності до роботи в умовах інклюзивної освіти. *Psychological journal*. 2019. № 3. С. 180–193. doi: <https://doi.org/10.31108/1.2019.3.23.12>.
- Зінченко С. Роль «я-концепції» в особистісному самовизначенні дорослих. 2015. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/106929>.

Стаття надійшла до редколегії 22.09.2021

Tyshchenko O. – Ph.D in Pedagogy, Associate Professor, Lecturer of the Department of Legal Psychology of the National Academy of Internal Affairs, Kyiv, Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4715-7235>

Formation of Personal Status of Students in the Team

*The article highlights the concept of «personal status» of the student in the pedagogical process, features of the pedagogical process aimed at student development, taking into account its originality, identity, subjective experience, as well as the relationship of socialization, education, training, education. The formation of the personal status of students is defined as a purposeful psychological and pedagogical influence aimed at the development of personal qualities of young people, which aims to form the ability to personal self-realization and participation in social processes. The **purpose** of our study is to theoretically substantiate the psychological and pedagogical concepts of personality development, to suggest ways and conditions of forming a high personal status in student. The **methodological basis** of the article are general psychological and pedagogical provisions on the essence and development of personality in the process of life, theoretical provisions of the essence and patterns of personality development, its socialization, the principle of systematic approach, which has become widespread in modern scientific developments. spiritual creativity and practice. The methodology of formation of personal status is inextricably linked with the theoretical understanding of education and training of young people, we used comparative and historical research methods. The formation of personal status is based on humanistic principles, which are reflected in the emergence of new concepts, namely: psychological and pedagogical support, psychological and pedagogical support, personal image of a young person, subjective personal experience, educational space, life situation, event as a factor of education, intellectual and moral field of the team. The criteria of education are social experience, which consists not only of practical skills of participation in public life, but also of the level of development of positive personality traits. The **scientific novelty** of the study lies in the transition of modern education from the regulatory functions of special psychological and pedagogical conditions and requirements, the system of educational activities and spontaneous implementation of innovative forms of student activity to the organization of personal social experience in creating educational situations. Such situations require from pupils responsible social behavior, form personal social experience. Development of technology for the formation of personal status of the student. **Conclusions.** The formation of the personal status of the student, education accumulates the socialization of man in the process of its interpersonal interaction, in the educational process of the educational institution. An educated person with high authority contributes to the development of society with his achievements.*

Keywords: pedagogical process; status; creative self-expression; education; socialization; training; social experience; self-education; student.

ПСИХОЛОГІЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВООХОРОННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

УДК 159.9

doi: <https://doi.org/10.33270/03212902.44>

Галич М. Ю. – доктор філософії, викладач кафедри юридичної психології Національної академії внутрішніх справ, м. Київ
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3690-4402>

Особливості впливу умов професійної діяльності поліцейських на емоційну сферу особистості

Метою статті є вивчення особливостей впливу умов професійної діяльності на емоційну сферу особистості. **Методологія.** Методологічну основу статті становили наукові концепції вивчення окремих чинників, які впливають на виконання професійних обов'язків поліцейськими. Розглянуто особливості психологічної підготовки поліцейських шляхом формування та розвитку професійно значущих якостей особистості. Розкрито роль професійно-психологічної готовності з урахуванням індивідуальних особливостей особистості як детермінанти попередження виникнення професійного стресу й розвитку дезадаптивних реакцій співробітника. Залежно від цього визначено основні типи реакцій на стресові ситуації, їхні форми та вияви. Проаналізовано стресові ситуації, які можуть впливати на працівників Національної поліції. Визначено негативний вплив стресогенних ситуацій на психіку особистості, наведено основні види психоемоційних реакцій, що виникають після екстремальної ситуації. Розкрито специфіку служби в спецпідрозділах, робота в яких зумовлює збільшення ступеня рівня негативних змін в емоційній сфері особистості. **Наукова новизна** статті полягає в узагальненні та систематизації результатів досліджень щодо впливу умов професійної діяльності поліцейських на емоційну сферу особистості. **Висновки.** Обґрунтовано низку практичних рекомендацій щодо професійно-психологічної підготовки поліцейського до виконуваної діяльності з урахуванням впливу на емоційну сферу особистості. Доведено ефективність підходів, які використовують в організації психологічного супроводу поліцейських. Визначено роль психологічної готовності до професійної діяльності в ризиконебезпечних умовах для працівників органів внутрішніх справ.

Ключові слова: професійна діяльність; професійна готовність; психоемоційний стан; стрес; дезадаптивні реакції; оперативно-службова діяльність.

Вступ

Стилка увага психологів до емоційної сфери людини зумовлена тим, що емоції слугують головним результативним механізмом діяльності. Стан людини – це своєрідна відповідь функціональної системи різних рівнів на зовнішні та внутрішні впливи, що виникають під час виконання значущої для людини діяльності. Важливим чинником успішної підготовки поліцейського є психологічний аналіз професійної діяльності, її структури та функцій у співвідношенні з мотиваційною сферою особистості.

Зазначене підтверджує потребу у визначенні наукових засад проведення комплексних заходів у системі вивчення особливостей впливу умов професійної діяльності поліцейських на емоційну сферу особистості.

Мета і завдання дослідження

Метою статті є дослідження особливостей впливу умов професійної діяльності поліцейських на емоційну сферу особистості.

Різноманітні психологічні аспекти службової діяльності працівників правоохоронної системи з урахуванням впливу стресогенних чинників розглянуто в працях таких вітчизняних дослідників, як В. Медведєв, Б. Бовін, М. Калашніков, А. Лебедев, В. Мицкевич, А. Москаленко, Е. Ніконов, А. Кучук,

М. Мельник, В. Осадчий, О. Передерій. Попри наявність значної кількості праць науковців, присвячених проблемам формування готовності фахівців до професійної діяльності й ролі емоцій у життєдіяльності людини, проблема емоційної готовності до професійної діяльності залишається недостатньо висвітленою в психологічній науці.

Виклад основного матеріалу

Психологічна готовність допомагає людині найбільш раціонально використовувати власні можливості, особистісні якості, уміння й навички під час виконання професійних функцій, вносити необхідні зміни у свою діяльність задля підвищення її ефективності. Тому актуальним є аналіз структури психологічної готовності людини до певної діяльності, встановлення критеріїв, умов, які визначають тривалість і стійкість виявів, динаміку психологічної готовності особистості. Проведений аналіз дасть змогу розробити структуру психологічної готовності особистості до професійної діяльності (Kucherenko, S.M., & Kucherenko, N.S., 2018, p. 197).

У контексті зазначеної тематики варті уваги передусім підрозділи поліції з оперативно-розшуковою діяльністю, тобто особливого призначення, що є високомобільними спеціальними підрозділами. Їх створено для забезпечення

правопорядку під час проведення загальнодержавних заходів, резонансних громадських, політичних, культурно-масових і релігійних заходів, припинення порушень громадського порядку, масових заворушень та різних виявів сепаратизму, проведення спеціальних операцій із затримання озброєних злочинців і знешкодження злочинних угруповань, ліквідації аварій та стихійних лих, а також здійснення охорони службових осіб й окремих громадян. Оскільки ці підрозділи можна віднести до підрозділів особливого ризику, служба в них становить екстремальний вид фахової діяльності, що здійснюється в умовах реальної вітальної загрози та потребує високого рівня бойової і психологічної підготовки. Водночас напружений характер професійної діяльності працівників кримінальних підрозділів поліції України, висока відповідальність та психологічна «квартість» результатів їхньої діяльності, наявність невизначеності й інформаційних перевантажень, висока ймовірність виникнення непередбачених подій, а також загроза їхньому здоров'ю та життю спричиняють виникнення різних складнощів під час здійснення професійної діяльності в особливих умовах, викликають в особового складу стан напруженості та ставлять під загрозу зриву виконання професійного завдання. Діяльність працівників поліції здійснюється в умовах підвищеної небезпеки й означена негативним впливом низки несприятливих, дискомфортних і загрозливих факторів, які за певних обставин провакують не лише розвиток нервово-психічних розладів, а й спричиняють загрозу життю. Тому розв'язання проблеми психологічної готовності працівників підрозділів з оперативно-розшуковою функцією діяльності та особливого призначення до професійної діяльності набуває особливого значення в сучасних умовах і визначає актуальність обраного напрямку дослідження. Таким чином, виконання службових обов'язків у складних умовах, де існує загроза для здоров'я і життя не лише особистого, а й інших осіб, призводить до негативних наслідків, передусім у психічній сфері. Суворі вимоги до дій працівників практичних підрозділів МВС та жорстка правова регламентація їхньої професійної діяльності є одним з важелів негативного впливу на психічне здоров'я працівників поліції, що вимагає від них високої психологічної готовності до службової діяльності. У зв'язку з цим пошук шляхів і розроблення заходів щодо запобігання професійному стресу, збереження психічного здоров'я працівників небезпечних професій є однією з найбільш актуальних проблем сучасної психології (Haluch, 2020, p. 58).

Одним з важливих показників психологічної готовності людини до професійної діяльності є характеристика її емоційного стану. Емоції, що виникають у процесі здійснення професійної діяльності, істотно впливають на якість

професійних дій. Емоційні властивості (наприклад реактивність, збудливість, урівноваженість, загальний емоційний тонус, сила емоційних реакцій та їхній зовнішній вияв – експресивність), особливості реагування на інтенсивні зовнішні подразники залежать від індивідуально-психологічних і типологічних характеристик конкретної людини: конституції, типу темпераменту, стану нервової системи, чутливості до впливів тощо (Izard, 1999, p. 34).

Огляд основних психологічних особливостей і структурних елементів професійної діяльності працівника вказаної категорії засвідчує складність і багатогранність його діяльності, що передбачає наявність розвинених професійно значущих якостей особистості.

Розвиток професійно значущих якостей особистості – тривалий і складний процес, що є передумовою професійного становлення працівника органів внутрішніх справ. Зазначене підтверджує значущість професійно-психологічної підготовки працівників.

Формування психологічної готовності здійснюється завдяки комплексу цілеспрямованих і систематизованих заходів у межах психолого-педагогічного процесу у відповідних органах та підрозділах. Основними завданнями психологічної підготовки слід вважати:

- 1) виховання почуття обов'язку, відповідальності;
- 2) забезпечення особового складу системою знань і уявлень про особливості й умови діяльності, їхні вимоги до особистості;
- 3) формування в працівників умінь і навичок виконання службових обов'язків у напружених та складних умовах;
- 4) розвиток емоційно-вольової стійкості, здатності до ефективної саморегуляції в разі ускладнення ситуації;
- 5) формування вміння реально оцінювати рівень власної підготовленості до виконання професійних завдань, прогнозувати результати діяльності, коригувати свої вчинки.

Психологічна підготовка здійснюється в три етапи: 1) завчасного формування готовності до дій в екстремальних умовах; 2) безпосереднього формування готовності до дій в екстремальних умовах; 3) підтримання готовності в процесі виконання складного завдання (Aleksandrov et al., 2004).

Завчасне формування готовності до дій в екстремальних ситуаціях передбачає становлення «психологічної надійності», тобто таких якостей, як упевненість у собі, колегах, власній підготовленості, цілеспрямованість, самостійність щодо прийняття рішень, самовладання, вміння керувати власними емоціями тощо.

Процес психологічної підготовки передбачає засвоєння знань про можливі варіанти розвитку напружених ситуацій, їхню сутність й адекватні варіанти реагування, набуття відповідних умінь і формування навичок. Варті також уваги причини виникнення та особливості перебігу різновидів екстремальних ситуацій, зокрема таких масових явищ, як мітинги, демонстрації, панічний та агресивний натовп тощо. Стан готовності залежить від правової освіченості, правильного розуміння власних завдань й обов'язків, знання порядку несення служби, правил застосування зброї та спеціальних засобів.

Необхідно навчитися прогнозувати і враховувати ймовірність несприятливого впливу на психіку таких чинників: наявність значної кількості збуджених людей, емоційний стан яких мимоволі передається працівникам: агресивні чи принижуючі гідність висловлювання та дії окремих громадян, певної групи; дії, які провокують на несанкціоноване застосування сили; раптовість, неочікуваність ускладнення ситуації; ризик, що зумовлює небезпеку для здоров'я та життя; підвищена відповідальність за наслідки власних дій; внутрішній конфлікт між бажанням уникнути небезпеки й необхідністю виконувати професійні обов'язки; страх припуститися помилки та бути покараним за це (Dolzhenko, 2008).

З огляду на складність процесу професійної підготовки, питання психологічної підготовки до умов виконуваної діяльності з урахуванням індивідуальних особливостей особистості залишається відкритим.

Психологічну напруженість особи значно посилює невизначеність і можлива багатоваріантність розвитку ситуації. Отже, на цьому етапі набуває особливої значущості своєчасна і якісна (несуперечлива) інформація про перебіг подій, яка в подальшому надасть змогу прийняти правильне рішення.

Крім відпрацювання конкретних індивідуальних і спільних дій, потрібно приділяти увагу тренуванню навичок сприйняття обстановки та змін у ній, прогнозуванню дій противника, розподілу й концентрації уваги, оперативному запам'ятовуванню, формуванню емоційної стійкості, упевненості в собі, наполегливості в досягненні мети (Zivzakh, 2007, p. 13).

Найбільш суттєвими показниками готовності на цьому етапі є цілеспрямована мобілізованість особистості, актуалізація досвіду поведінки в аналогічних обставинах, концентрація на завданні та шляхах його реалізації, установка на максимально раціональне спрямування власних сил на подолання труднощів і досягнення позитивного результату.

Стан готовності залежить від багатьох об'єктивних і суб'єктивних чинників, зокрема мотивів поведінки та ставлення до вимог завдання і своїх можливостей. Позитивне ставлення спонукає зацікавленість, пізнавальну активність, емоційно-вольовий підйом. У разі нейтрального (пасивного) чи негативного ставлення підготовчі дії потребують більшого напруження, оскільки виникає додаткова потреба в подоланні бар'єрів негативних емоцій. За відсутності мотивів працівник починає керуватися особистісними прагненнями та міркуваннями, ігноруючи інтереси колективу, а отже, власні. Має значення також наявність досвіду, індивідуальні особливості особистості й результативність психологічної підготовки на попередньому етапі (Halych, 2020).

Готовність до дій у напружених ситуаціях на етапі безпосередньої підготовки до виконання складного завдання досягається за рахунок цілеспрямованого та послідовного впливу на працівників за такими напрямками: 1) проведення виховних заходів; 2) обговорення змісту завдання, ознайомлення з обставинами й особливостями майбутніх дій; 3) проведення вправ і тренувань; 4) активізація на успішні дії.

Ознайомлення з обставинами майбутніх дій передбачає роз'яснення сутності завдання, словесне чи наочне ознайомлення з його об'єктивними чинниками, що допомагає визначити найближчі та перспективні цілі діяльності, реально оцінити можливі труднощі, обговорити оптимальні варіанти поведінки, спланувати власні дії та дії групи загалом (Delikatnyi, 1999, p. 220).

Стан безпосередньої готовності формується й закріплюється за допомогою тренувань і спеціальних вправ (вирішення ситуаційних завдань, моделювання ситуацій, наближених до реальних). Попри певну умовність, така робота допомагає створити моделі подальшої діяльності. Безперечно, такі програвання означені суперечностями: окрім їх корисного результату у вигляді нейтралізації чинника несподіваності як основного стресора напруженої ситуації, прогнозування поведінки в майбутній екстремальній ситуації може викликати почуття тривожного очікування, страху тощо. Тому паралельно з тренуваннями потрібно прагнути до самообілізації та налаштування на виконання завдання, застосування спеціальних прийомів регуляції емоційних станів. Виокремлення етапу підтримання готовності в процесі виконання складного завдання зумовлене ймовірними змінами ситуації, виникненням нових труднощів і перепон, до яких потрібно додатково пристосуватися. Крім того, специфіка діяльності працівників правоохоронних органів передбачає тривале чекання небезпеки, яке породжує нудьгу, сонливість, пригнічення або

ж надмірне збудження, афективні спалахи. У разі настання екстремальної ситуації ці негативні стани призводять до порушення перебігу пізнавальних та емоційно-вольових процесів, настання небажаних результатів (Delikatnyi, 1999, p. 224).

Крім нервово-психічної напруги, працівники вказаної категорії зазнають значне фізичне навантаження. Зазвичай вони несуть службу в посиленому режимі, у спеціальному спорядженні, з використанням спецзасобів і зброї. Зростання кількості тяжких злочинів призводить до збільшення кількості випадків застосування вогнепальної зброї як для захисту громадян, так і для особистої безпеки в ситуаціях, які фактично є екстремальними незалежно від того, ідеться про участь у бойових діях чи повсякденну оперативну-службову діяльність.

Упродовж останніх років збільшується кількість працівників, які отримали поранення під час виконання службових обов'язків, що майже завжди супроводжується посттравматичними стресовими розладами. Найбільш психологічно значущим для правоохоронців є участь в операціях з підтримки конституційного порядку, припиненні злочинних дій організованих злочинних груп та інших антисоціальних виявів, забезпечення охорони суспільного порядку, розкриття і розслідування кримінальних злочинів, а також цілодобове спостереження за діями місцевого населення стосовно їх зв'язку зі злочинними формуваннями (Kazmirenko, 2014).

Таким чином, особовий склад під час виконання службово-бойових завдань зазнає впливу значної кількості несприятливих чинників, різних за своєю природою, формами вияву, характером. Усе це може викликати сильний емоційний стрес і нервово-психічні розлади.

Сучасні фахівці в галузі психології тлумачать стрес як функціональний стан організму, що виник унаслідок зовнішнього негативного впливу на його психічні функції, нервові процеси чи діяльність периферичних органів; загальну адаптаційну реакцію організму, що розвивається у відповідь на загрозу порушення гомеостазу; багатовимірний феномен, що виявляється в психічних і фізичних реакціях на напружені ситуації в трудовій діяльності людини (Zub, 2017).

Стресові ситуації можуть впливати на працівників таким чином:

1) викликати різке зниження організованості поведінки (імпульсивні, передчасні та несвоєчасні дії). У такому разі дезорганізація поведінки може виявлятися у втраті сформованих навичок, повторі відповідної рухової реакції;

2) спричиняти гальмування дій і рухів, їх уповільнення аж до ступору: придушувати

процеси сприйняття та мислення, зумовлювати порушення сприймання інформації (пропуск значущих сигналів), а також прийняття рішення;

3) за наявності необхідного рівня готовності обумовлювати підвищення ефективності діяльності (доцільна активність, чітке сприйняття та осмислення ускладнень, підвищення самоконтролю).

Результати аналітичних досліджень засвідчують, що на характер розвитку дезадаптивних реакцій працівника можуть впливати їх індивідуальні особистісні риси, рівень психологічної готовності до роботи в екстремальних умовах: природні фактори, технічне й медичне забезпечення, психологічний клімат і згуртованість. Виявлено також зв'язок між психоневротичними розладами та дезадаптивними станами з інтенсивністю стресогенного впливу. Вказана закономірність визначає обсяг необхідності в психокорекційній допомозі та її специфіку. Так, якщо в ситуації переживання помірного хронічного стресу переважають розлади астеничного й астеноневротичного характеру, що виявляються в підвищеній стомлюваності, збудливості, емоційній нестабільності, порушеннях сну та зниженні працездатності, то в разі короткотривалого, але більш потужного стресогенного впливу симптоматика розладів погіршується: тут переважають передусім афективні порушення, нерідко з вираженою дисфорією, агресією (Halych, 2020, p. 61).

Професійний стрес можна розглядати в контексті питання про професійну деформацію особистості як можливий наслідок розвитку особистості фахівця. Це своєрідна плата, психологічна данина особистості, яку вона сплачує за високий рівень домагань, пристрасне захоплення діяльністю, ранню й надто вузьку професійну спеціалізацію.

Отже, професійний стрес – багатовимірний феномен, що виявляється в психічних і фізичних реакціях на напружені ситуації в трудовій діяльності людини (Lozinska, 2019). Стресорами можуть бути: невідповідність між бажанням і тим, що робота може надати, а також між вимогами до особи та її спроможністю відповідати цим вимогам, її ресурсами; організаційні особливості; професійні вимоги та рольові характеристики; індивідуальні особливості й очікування; фізичні параметри навколишнього середовища (стресори групових процесів, стресори на організаційному рівні). Варте уваги також питання емоційного вигорання, тобто стану фізичного, емоційного й розумового виснаження, що виявляється в професіях соціальної сфери.

В. Медведєв зазначає, що внаслідок цього відбуваються своєрідні зміни окремих рис, структури особистості загалом. У сучасній психології

професійною деформацією особистості спеціаліста вважають зміну якостей і властивостей особистості (стереотипів сприймання, ціннісних орієнтацій, характеру, способів спілкування) під впливом виконання професійної діяльності. Професійна деформація виникає на трудовій стадії соціалізації внаслідок виконання діяльності як професії. Вона виявляється в професійній спрямованості, особливостях професійного мислення. Ідеться про професійний нігілізм, професійну нестійкість, звинувачувальний нахил, психологічний захист тощо (Medvediev, 2016, p. 59).

Професійна діяльність працівників спецпідрозділів органів внутрішніх справ, до яких належать групи захоплення, здійснюється зазвичай у складних і небезпечних умовах. Цим фахівцям доводиться мати безпосередні фізичні контакти з озброєними злочинцями. Під час виконання оперативно-службових завдань постійно діє високий ступінь ризику, вони повинні мати готовність до нього, уміти бездоганно використовувати засоби індивідуального й колективного захисту. Саме тому для розв'язання проблеми оптимізації праці бійців груп захоплення, підвищення її ефективності, пошуку шляхів і способів психологічної корекції травм їхньої психіки, збереження психічного здоров'я та професійного довголіття слід передусім ґрунтовно вивчити специфіку їх підготовки та службової діяльності (їхні особистісні якості) (Chappell, 2008).

Працівники спецпідрозділів змушені виконувати специфічні завдання з протистояння злочинцю, противнику, ведення поєдинків із застосуванням вогнепальної зброї в екстремальних умовах, що зумовлюють вирішення складних координаційних рухових завдань і супроводжуються підвищеним емоційним напруженням. Під час виконання оперативно-службових завдань вплив на особистість сильних подразників, домінування негативних емоцій, підвищена відповідальність і необхідність застосування адекватних заходів для конкретного працівника набувають особистої значущості й можуть призвести до негативних наслідків.

Найчастіше в екстремальних умовах перебувають працівники спеціальних підрозділів та оперативних служб, які за способом діяльності вимушені застосовувати силові методи впливу, зокрема використовувати вогнепальну зброю. Дії правоохоронця щодо застосування зброї повинні мати суворо регламентований характер як стосовно юридичної оцінки, так і щодо фізичної раціональної реалізації. Життя і здоров'я працівника спецпідрозділу залежить і від того, наскільки правильно та своєчасно він виконує певні дії, спрямовані на виконання оперативно-службового завдання. Своєчасність реалізації цих

дій посідає чільне головне місце в механізмі ефективного виконання завдання, а також є визначальним чинником виживання працівника (Bandurka, Venedyktov, Timchenko, & Khrystenko, 2005).

Важливе значення має психологічна підготовка бійців груп захоплення, одним з головних завдань якої є формування в них психологічної установки на діяльність у ризиконебезпечних умовах. Причому акцентують на функціях установки: бійцям доводять, що вона визначає стійкий, послідовний і цілеспрямований характер перебігу діяльності, слугує механізмом її стабілізації, дає змогу зберегти її спрямованість у ситуаціях, які швидко змінюються. Інакше кажучи, психологічна установка є чинником психологічної стійкості працівників, що визначає здатність працівника не коритися несприятливим психологічним обставинам, не знижувати якості професійної діяльності в складних стресогенних ситуаціях. Це ті чинники, які є необхідними складниками системи ознак психологічної готовності бійця. У процесі психологічної підготовки поліцейських необхідно виробляти здатність до прискореної мобілізації вмінь і навичок, набуття бойового та професійного досвіду. Загартування і формування психологічної стійкості дає змогу адекватно діяти в ситуаціях, які означені нестабільністю, високим ступенем новизни, невизначеності, фізичними незручностями, загрозою життю і здоров'ю як власне бійців, так й оточуючих (Timchenko, 2007).

Специфічними ознаками оперативно-службової діяльності працівників груп захоплення також є напруженість, відповідальність і суспільна значущість їхньої праці – це досить вагомі чинники, що формують необхідні для такої роботи якості особистості. Варто зауважити, що високий рівень бойової готовності бійців спецпідрозділів є головною складовою формування їхньої психологічної готовності. Позитивною емоційною складовою під час формування психологічної стійкості бійців є застосування «реальних» подразників: запис пострілів, розривів ручних гранат, криків і стогонів поранених, муляжів трупів та ін. Безперечно, чим більше ці чинники вплинуть на емоційну сферу бійців у процесі психологічної підготовки, тим легше їм буде подолати страх у реальній ситуації в разі зустрічі з розлюченими, озброєними та готовими на все злочинцями (Zivzakh, 2007).

Психологічну готовність до професійної діяльності в ризиконебезпечних умовах для працівників ОВС автори наукових досліджень аналізують з двох позицій:

1) соціальної (громадянська зрілість, усвідомлення державної та суспільної значущості оперативних завдань, службового обов'язку);

2) психологічної (емоційно-вольова та нервово-психічна стійкість, ініціативність, самостійність,

упевненість у власних силах тощо). Більшість дослідників, що вивчали психологічну готовність працівників ОВС до здійснення професійної діяльності в умовах ризику, одностайно дійшли висновку про те, що цей феномен залежить від особливостей проведення з ними психологічної підготовки. Наслідком впливу на психіку фахівців професійної діяльності в ризиконебезпечних умовах вважають формування та збільшення інтенсивності рівня вияву негативних змін. Останні виявляються в тривожності, агресивності, гіперзбудливості. Таким чином, психологічна готовність до діяльності в умовах ризику зменшує психотравмувальний вплив стресогенних чинників на психіку фахівців (Zivzakh, 2007, p. 12).

Небезпечні, складні та стресогенні умови служби бійців груп захоплення спричиняють формування й розвиток у них специфічних якостей особистості. Саме специфіка служби в цьому спецпідрозділі призводить до збільшення ступеня рівня негативних змін у їхній психіці. Ідеться про такі якості особистості, як фрустрованість, тривожність, дратівливість, агресивність, байдужість, депресивність. Агресивність (лат. *aggressio* – нападати) – стійка характеристика суб'єкта, схильність, що відображає його ставлення до поведінки, метою якої є спричинення шкоди всьому, що оточує, або подібний афективний стан (гнів, злість). Водночас щоденне застосування влади до затриманих осіб, які перебувають у розпорядженні працівників поліції, зумовлює формування в них таких негативних якостей особистості, як владність, упертість, самовпевненість, жорстокість, конфліктність, бездушність, егоцентризм і догматичність (Antipov, 2019).

Ризиконебезпечні умови служби бійців груп захоплення зумовлюють формування таких симптомів, як: безсоння, вегетативні розлади, психічна втома та формування посттравматичного стресового синдрому. Причому зі збільшенням стажу служби вони посилюються, накопичується психічна втома, виснаження, а ступінь адаптації та працездатності зменшується. Нервово-психічні напруження в працівників чергових частин теж є стресогенними чинниками, які призводять до негативних змін у психіці (Aleksandrov, 2016, p. 13).

Психологічна готовність поліцейських залежить від таких основних факторів: джерело формування (реактивно-особистісно зумовлена), рівень вияву (низька – висока), емоційний вплив (позитивна – негативна), тривалість існування (довготривала – короткочасна), ступінь усвідомленості (неусвідомлена – усвідомлена), домінування креативного чи емоційного компонентів (емоційна – обміркована, зосереджена).

Водночас структура психологічної готовності до професійної діяльності в умовах ризику залежить від таких чинників: 1) життєвий досвід працівника; 2) особиста уява про ризик та індивідуальна здатність до його подолання; 3) якості особистості; 4) мотивація до такого виду діяльності; 5) оцінка впливу небезпечних умов на особисте здоров'я та життя; 6) прийняття рішення про дії та поведінку в конкретних умовах; 7) психологічна підготовка до діяльності в небезпечних умовах. Психологічна готовність є динамічною системою, що змінюється залежно від обставин і має відмінності в працівників різних підрозділів ОВС (Korolchuk, & Krainiuk, 2006, p. 92).

Слід зауважити, що психологічну підготовку проводять фахівці-психологи психологічної служби спецпідрозділу. Крім того, вона має бути загальною та спеціальною. Причому перша передбачає вдосконалення знань правоохоронців із загальної психології: про психіку, її реакції в різних умовах, психологічні процеси та стани. Важливим у цьому процесі є доведення працівникам груп захоплення змісту понять про емоційно-вольову сферу, стресостійкість, методи саморегуляції. Упродовж спеціальної психологічної підготовки необхідно формувати навички щодо володіння власними психологічними процесами й станами, здатність використовувати методи саморегуляції в ризиконебезпечних умовах. Суттєвим також є формування вміння підтримувати високий рівень психоемоційної стійкості, відновлення працездатності й нервово-психічної енергії в незвичних, ризикованих та екстремальних умовах. Спеціальна психологічна підготовка має спиратися на максимальне наближення бійців до реальних умов (Aleksandrov, 2016).

Найважливішим результатом психологічної підготовки має бути створення в представників груп захоплення психологічного потенціалу як тривалої психологічної готовності, що детермінує можливість кожного з них діяти в умовах ризику.

Високий рівень психологічної готовності поліцейських до професійної діяльності в ризиконебезпечних ситуаціях є можливим за умови періодичного відпрацювання спеціальної психологічної підготовки та постійного психологічного супроводу. Вказані заходи є надзвичайно важливими, адже психологічна готовність – це система динамічна, тобто така, що формується за певних умов задля досягнення результату – створення психічного стану, який забезпечує можливість і здатність бійців успішно виконувати завдання. Причому слід зауважити, що сформований психічний стан потребує постійного підтримання рівня функціонування.

Наукова новизна

Наукова новизна статті полягає в узагальненні та систематизації результатів досліджень стосовно впливу умов професійної діяльності поліцейських на емоційну сферу особистості. Результати вивчення концептуальних підходів щодо типів реакцій на стресові ситуації, їхні форми та вияви, основні види психоемоційних реакцій, що виникають в екстремальних ситуаціях, доводять значущість психологічної готовності поліцейських до професійної діяльності в ризиконебезпечних ситуаціях. Цьому сприяє як постійний психологічний супровід, так і спеціальна психологічна підготовка правоохоронців.

Висновки

У системі формування готовності до умов професійної діяльності поліцейських чільне місце посідає професійна психологічна підготовка. З огляду на те, що особовий склад під час виконання службових завдань зазнає впливу значної кількості несприятливих чинників, різних за своєю природою, формами вияву та характером, у представників цієї професії існує висока вірогідність негативного впливу на емоційну сферу особистості. У цьому контексті важливого значення набуває професійно-психологічна готовність як передумова попередження професійного стресу та розвитку дезадаптивних реакцій.

REFERENCES

- Aleksandrov, D.O. (2016). Zahalna psykholohichna kharakterystyka profesiinoi diialnosti pratsivnyka Natsionalnoi politzii [General psychological characteristics of the professional activity of an employee of the National Police]. *Yurydychna psykholohiia, Legal psychology*, 1(18), 108-117. Retrieved from <https://psychped.naiu.kiev.ua/index.php/psychped/article/view/456> [in Ukrainian].
- Aleksandrov, D.O., Androsiuk, V.H., & Kazmirenko, L.I. (et al.). (2004). *Psykholohichne zabezpechennia operativno-sluzhbovoi diialnosti pratsivnykiv militsii* [Psychological support of operational and service activities of police officers]. (Vols. 1-3). Kyiv: Bibliohr [in Ukrainian].
- Antipov, A. (2019). Neuroethics and mental health: points of contact. *Neuroscience for Medicine and Psychology*, 15, 66-67. doi: 10.29003/m302.sudak.ns2019-15/66-67.
- Bandurka, O.M., Venedyktov, V.S., Timchenko, O.V., & Khrystenko, V.Ye. (2005). *Ekstremalna yurydychna psykholohiia v diialnosti personalu OVD Ukrainy* [Extreme legal psychology in the activities of ATS personnel of Ukraine]. Kharkiv: Nats. un-t vnutr. sprav [in Ukrainian].
- Chappell, A.T. (2008). Police academy training: comparing across curricula. *Policing: An International Journal*, 1(31), 36-56. doi: <https://doi.org/10.1108>.
- Delikatnyi, S.K. (1999). Formuvannia psykholohichnoi hotovnosti spivrobotnykiv OVS do zabezpechennia osobystoi bezpeky v ekstremalnykh sytuatsiiakh operativno-sluzhbovoi diialnosti [Formation of psychological readiness of police officers to ensure personal safety in extreme situations of operational and service activities]. *Visnyk Universytetu vnutrishnikh sprav, Bulletin of the University of Internal Affairs*, 8, 224-235 [in Ukrainian].
- Dolzhenko, O.S. (2008). Vymohy do yakosti osobystosti pratsivnykiv OVS, yaki zdiisniuiut sluzhbu v ekstremalnykh umovakh [Requirements for the personal qualities of police officers who serve in extreme conditions]. *Problemy ekstremalnoi ta kryzovoi psykholohii, Problems of extreme and crisis psychology*, 5, 49-54 [in Ukrainian].
- Halych, M.Yu. (2020). Osoblyvosti dynamiky emotsiinykh staniv politseiskykh-uchasnykiv operatsii obiednanykh syl u reabilitatsiinyi period [Features of the dynamics of emotional states of police officers involved in the joint forces operation during the rehabilitation period]. *Candidate's thesis*. Kyiv. Retrieved from <http://elar.naiu.kiev.ua/jspui/handle/123456789/17885> [in Ukrainian].
- Izard, K.E. (1999). *Psikhologiia emotsiy* [Psychology of emotions]. SPb.: Piter [in Russian].
- Kazmirenko, L.I. (2014). Psykholohichni osoblyvosti reahuvannia pratsivnyka militsii na ekstremalni sytuatsii. Rol moralno-psykholohichnykh chynnykiv u formuvanni osobystosti pratsivnyka militsii Ukrainy [Psychological features of a police officer's response to extreme situations. The role of moral and psychological factors in shaping the personality of a police officer of Ukraine]. *Aktualni problemy yurydychnoi psykholohii, Current issues of legal psychology: Proceedings of the 3rd International Scientific and Practical Conference* (pp. 189-192). Kyiv [in Ukrainian].
- Korolchuk, M.S., & Krainiuk, V.M. (2006). *Sotsialno-psykholohichne zabezpechennia diialnosti u zvychaynykh ta ekstremalnykh umovakh* [Socio-psychological support of activities in normal and extreme conditions]. Kyiv: Nika-Tsentr [in Ukrainian].
- Kucherenko, S.M., & Kucherenko, N.S. (2018). Formuvannia psykholohichnoi hotovnosti fakhivtsiv tekhnichnoho profilu yak faktora efektyvnoi orhanizatsii profesiinoi diialnosti [Formation of psychological readiness of technical specialists as a factor of effective organization of professional activity]. *Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnoho universytetu, Scientific Bulletin of Kherson State University*, 3(1), 196-201 [in Ukrainian].
- Lozinska, N. (2019). Psykhotravma yak naslidok travmatychnoho stresu v riznykh napriamkakh suchasnoi psykholohii [Psychotrauma as a consequence of traumatic stress in various areas of modern psychology]. *Visnyk Natsionalnoho Universytetu Oborony Ukrainy, Bulletin of the National University of Defense of Ukraine*, 50(2), 65-73. doi: 10.33099/2617-6858-2018-50-2-65-73 [in Ukrainian].

- Medvediev, V.S. (2016). Profesiino-psykholohichna kompetentnist pratsivnykiv Natsionalnoi politzii yak pidgruntia profilaktychnoi diialnosti [Professional and psychological competence of the National Police as a basis for preventive activities]. *Pravovi, psykholohichni ta pedahohichni problemy profilaktyky pravoporushen, Legal, psychological and pedagogical problems of crime prevention: Proceedings of the Scientific and Practical Conference* (pp. 58-60). Odesa: ODUVS [in Ukrainian].
- Timchenko, O. (Eds.). (2007). *Ekstremalna psykholohiia [Extreme psychology]*. Kharkiv: UTsZU [in Ukrainian].
- Zivzakh, M.V. (2007). Psykholohichni dezaptatsiini reaktzii u spivrobotnykiv spetsialnykh pidrozdiliv orhaniv vnutrishnikh sprav (diahnostyka, psykholohichni ta profilaktyka) [Psychological maladaptation reactions in employees of special units of internal affairs (diagnosis, psychocorrection and prevention)]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Kyiv [in Ukrainian].
- Zub, A.T. (2017). Krizis kak sistemnaia dezadaptatsiia [Crisis as a systemic maladjustment]. *Nauchnyy Dialog: Ekonomika i Menedzment, Scientific Dialogue: Economics and Management: Proceedings of the 10 International Scientific and Practical Conference* (p. 68). SPB.: Obshchestv. nauka. doi: 10.18411/spc-8-11-2017-08 [in Russian].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Александров Д. О. Загальна психологічна характеристика професійної діяльності працівника Національної поліції. *Юридична психологія*. 2016. № 1 (18). С. 108–117. URL: <https://psychped.naiu.kiev.ua/index.php/psychped/article/view/456>.
- Психологічне забезпечення оперативно-службової діяльності працівників міліції : навч.-метод. посіб. : у 3 ч. / [Д. О. Александров, В. Г. Андросюк, Л. І. Казміренко та ін.]. Київ : Бібліогр, 2004. Ч. 3 : Психологічне забезпечення переговорної діяльності. 102 с.
- Antipov A. Neuroethics and mental health: points of contact. *Neuroscience for Medicine and Psychology*. 2019. No. 15. P. 66–67. doi: 10.29003/m302.sudak.ns2019-15/66-67.
- Бандурка О. М., Венедиктов В. С., Тімченко О. В., Христенко В. Є. Екстремальна юридична психологія в діяльності персоналу ОВД України : наук.-практ. посіб. Харків : Нац. ун-т внутр. справ, 2005. 319 с.
- Chappell A. T. Police academy training: comparing across curricula. *Policing: An International Journal*. 2008. No. 1. Vol. 31. P. 36–56. doi: <https://doi.org/10.1108>.
- Делікатний С. К. Формування психологічної готовності співробітників ОВС до забезпечення особистої безпеки в екстремальних ситуаціях оперативно-службової діяльності. *Вісник Університету внутрішніх справ*. 1999. № 8. С. 224–235.
- Долженко О. С. Вимоги до якостей особистості працівників ОВС, які здійснюють службу в екстремальних умовах. *Проблеми екстремальної та кризової психології*. 2008. № 5. С. 49–54.
- Галич М. Ю. Особливості динаміки емоційних станів поліцейських-учасників операції об'єднаних сил у реабілітаційний період : дис. ... канд. психол. наук : 053. Київ, 2020. 207 с. URL: <http://elar.naiu.kiev.ua/jspui/handle/123456789/17885>.
- Изард К. Э. Психология эмоций. СПб. : Питер, 1999. 464 с.
- Казміренко Л. І. Психологічні особливості реагування працівника міліції на екстремальні ситуації. Роль морально-психологічних чинників у формуванні особистості працівника міліції України. *Актуальні проблеми юридичної психології* : зб. матеріалів III Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 25 квіт. 2014 р.). Київ, 2014. С. 189–192.
- Корольчук М. С., Крайнюк В. М. Соціально-психологічне забезпечення діяльності у звичайних та екстремальних умовах : навч. посіб. Київ : Ніка-Центр, 2006. 580 с.
- Кучеренко С. М., Кучеренко Н. С. Формування психологічної готовності фахівців технічного профілю як фактора ефективної організації професійної діяльності. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2018. Вип. 3. Т. 1. С. 196–201. (Серія «Психологічні науки»).
- Лозінська Н. Психотравма як наслідок травматичного стресу в різних напрямках сучасної психології. *Вісник Національного Університету Оборони України*. 2019. № 50 (2). С. 65–73. doi: 10.33099/2617-6858-2018-50-2-65-73.
- Медведев В. С. Професійно-психологічна компетентність працівників Національної поліції як підґрунтя профілактичної діяльності. *Правові, психологічні та педагогічні проблеми профілактики правопорушень* : зб. матеріалів наук.-практ. конф. (Одеса, 28 жовт. 2016 р.). Одеса : ОДУВС, 2016. С. 58–60.
- Екстремальна психологія : підручник / за заг. ред. О. Тімченка. Харків : УЦЗУ, 2007. 502 с.
- Зівзах М. В. Психологічні дезадаптаційні реакції у співробітників спеціальних підрозділів органів внутрішніх справ (діагностика, психокорекція та профілактика) : автореф. дис. ... канд. психол. наук : 19.00.04. Київ, 2007. 18 с.
- Зуб А. Т. Кризис как системная дезадаптация. *Научный Диалог: Экономика и Менеджмент* : сб. науч. тр. X Междунар. науч.-практ. конф. (Санкт-Петербург, 8 нояб. 2017 г.). СПб. : Обществ. наука, 2017. 68 с. doi: 10.18411/spc-8-11-2017-08.

Стаття надійшла до редколегії 30.09.2021

Halych M. – Doctor of Philosophy, Lecturer of the Department of Legal Psychology of the National Academy of Internal Affairs, Kyiv, Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3690-4402>

Features of the Influence of the Conditions of Professional Activity of Police Officers on the Emotional Sphere of the Personality

*The **purpose** of the article is to study the issue of the peculiarities of the influence of the conditions of professional activity on the emotional sphere of the individual. Methodology. The **methodological toolkit** was selected in accordance with specific goals, the specifics of the object and the subject of research. The methodological basis of the article was formed by the scientific concepts of the study of individual factors affecting the performance of professional duties by the police. The features of the psychological training of police officers through the formation and development of professionally significant personality traits are considered. The role of professional and psychological readiness is revealed on the basis of individual personality traits as a determinant of preventing the occurrence of professional stress and preventing the development of maladaptive reactions of an employee. Depending on this, the main types of reactions to stressful situations, their forms and manifestations, have been determined. Analyzed stressful situations can affect the staff of the National Police. The negative influence of stressful situations and the psyche of the personality is determined and the main types of psychoemotional reactions that arise after an extreme situation are determined. The specificity of service in special forces leading to an increase in the level of negative changes in the emotional sphere of the personality is revealed. The **scientific novelty** of the article lies in the generalization and systematization of the results of studies of the influence of the conditions of professional activity of police officers on the emotional sphere of the individual. **Conclusions.** A number of practical recommendations have been identified that should be used in the process of professional psychological preparation of a police officer for the performed activity, taking into account the impact on the emotional sphere of the personality. The effectiveness of the approaches used in the organization of psychological escort of policemen has been substantiated. The role of psychological readiness for professional activity in risky conditions for employees of internal affairs bodies has been determined.*

Keywords: professional activity; professional readiness; psycho-emotional state; stress; professional stress; maladaptive reactions; operational and service activity.

Синоверська Т. І. – доктор філософії, слідчий слідчого відділу Івано-Франківського районного управління поліції ГУНП в Івано-Франківській області, м. Івано-Франківськ
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6085-1638>

Тактичні прийоми допиту під час розслідування жорстокого поводження з тваринами

У статті зазначено, що розслідування жорстокого поводження з тваринами супроводжується потребою вирішити низку проблемних питань, зокрема щодо виявлення фактів протиправної діяльності; встановлення всіх співучасників учинення кримінального правопорушення; з'ясування способів і засобів учинення кримінального правопорушення. Важливим засобом отримання такої інформації є слідчі (розшукові) дії, передусім допит. Зауважено, що процесуальні, організаційні, тактичні, психологічні особливості впливають на тактику проведення допиту. **Метою** статті є дослідження тактичних прийомів допиту під час розслідування жорстокого поводження з тваринами. **Методологія.** У процесі дослідження використано як загальнонаукові, так і спеціальні методи, а саме: методи формальної логіки (аналіз, синтез, дедукція, індукція, аналогія); спеціально-правові методи: порівняльно-правовий, системно-структурний, метод системного аналізу. **Наукова новизна.** Вибір тактичних прийомів допиту під час розслідування жорстокого поводження з тваринами залежить від низки чинників: кола осіб, які підлягають допиту, та їхніх психоемоційних особливостей; доказів, наявних у кримінальному провадженні; виду відповідної слідчої ситуації. **Висновки.** У межах проведення допиту під час розслідування жорстокого поводження з тваринами слідчий може застосовувати різні групи тактичних прийомів. Розпочинати допит слід з тактичних прийомів, спрямованих на встановлення психологічного контакту. З метою стимулювання пам'яті допитувано слідчий використовує тактичні прийоми актуалізації забутого. Для виявлення неправдивих відомостей у процесі проведення допиту, підтвердження чи спростування певної інформації він може повідомити про наявність у матеріалах провадження речових доказів, які викривають винного в учиненні жорстокого поводження з тваринами, або пред'явити їх; оголосити показання інших осіб, які вказують на його причетність до кримінального правопорушення; повідомити результати експертизи тощо.

Ключові слова: жорстоке поводження; тварини; допит; тактичні прийоми; розслідування.

Вступ

Найпоширенішою слідчою (розшуковою) дією в кримінальних провадженнях є допит, процесуальні й тактичні особливості якого залежать від його виду (Davchenko, 2020, p. 310).

Як зазначає М. І. Порубов, допит – це складна й багатогранна слідча (розшукова) дія, яка містить у собі процесуальний, організаційний, криміналістичний, психологічний і тактичний аспекти. Учений стверджує, що тактика допиту має бути гнучкою, повинна враховувати особу допитуваного, професійну підготовку й здібності слідчого, особливості розслідуваної події. Водночас існують загальні правила вибору тактики цієї слідчої (розшукової) дії (Porubov, N.I., & Porubov, A.N., 2013, p. 4-5).

Допит свідка, заявника, потерпілого, підозрюваного (обвинуваченого) під час розслідування жорстокого поводження з тваринами є слідчою (розшуковою) дією, за допомогою якої здійснюють фіксацію ідеальних слідів кримінального правопорушення, тобто інформації, відображеної у свідомості осіб. Ця дія має на меті отримання відомостей про кримінальне правопорушення, а також підтвердження чи спростування інформації, отриманої під час проведення інших слідчих (розшукових) дій.

Особливу пізнавальну роль допиту констатує О. В. Гриненко, зазначаючи, що допит – це

комплекс передбачених кримінально-процесуальним законом пізнавальних і посвідчувальних операцій, які слідчий здійснює з метою одержання та закріплення показань про обставини, що мають значення в кримінальній справі. Сутність допиту полягає в тому, що в межах пізнавальних операцій слідчий спонукає особу, якій можуть бути або повинні бути відомі певні обставини, прямо або опосередковано пов'язані з подією, що розслідується, дати про них свідчення, вислуховує інформацію та фіксує її в установленому законом порядку задля того, щоб вона могла бути використана як доказ у кримінальній справі (Grinenko et al., 2001, p. 409).

У процесі здійснення досудового розслідування в кримінальних провадженнях про жорстоке поводження з тваринами необхідним є використання як тактичних прийомів, які охоплюють комплекс організаційних і психологічних методик проведення допиту, так і технічних методів фіксації отриманої інформації (застосування аудіо- й відеозапису). Ці технічні засоби надають можливість заповнити інформацію, якої бракує для відновлення картини події кримінального правопорушення. Під час прийняття рішення про використання певних тактико-криміналістичних методів допиту слід зважати на особливості слідчої ситуації.

Особливості вибору та використання тактичних прийомів допиту потерпілих, свідків,

заявників і підозрюваного (обвинуваченого) залежать від специфіки вказаного кримінального правопорушення. Слід зауважити, що правильна організація та планування проведення зазначеної слідчої (розшукової) дії суттєво впливають на процес розслідування жорстокого поводження з тваринами, уможливлючи з'ясування всіх обставин кримінального провадження.

Мета і завдання дослідження

Мета статті полягає у висвітленні основних тактичних прийомів допиту під час розслідування жорстокого поводження з тваринами. Реалізація поставленої мети передбачає виконання таких завдань: визначити загальні та спеціальні умови проведення допиту під час розслідування жорстокого поводження з тваринами; виокремити основне коло питань, які необхідно з'ясувати під час допиту потерпілих, свідків, заявників, підозрюваного (обвинуваченого) в межах розслідування жорстокого поводження з тваринами; розкрити особливості застосування тактичних прийомів та їхніх комбінацій залежно від слідчої ситуації.

Виклад основного матеріалу

Організація і тактика проведення допиту під час розслідування жорстокого поводження з тваринами вирізняються специфічними рисами, з-поміж яких: суб'єктний склад, що залежатиме від предмета злочинного посягання; коло питань, які необхідно з'ясувати; брак інформації в матеріалах кримінального провадження.

Предметом злочинного посягання, відповідно до коментаря до ст. 299 КК України, є будь-які хребетні тварини, птахи й інші живі істоти, які мають кістковий хребет, головний і спинний мозок, кровоносну й нервову системи, незалежно від їхньої належності й того, де вони мешкають, з якою метою їх використовують. Закон однаково охороняє тварин, яких утримують у домашніх умовах, зоопарках, на фермах, тих, яких використовують у сільському господарстві, у цирках, і тих, які безпритульні чи перебувають у природному середовищі. Не мають кримінально-правового значення наявність чи відсутність у таких тварин господарів, їх перебування в стані природної свободи чи в неволі, господарське призначення, стан організму. Кримінальне правопорушення можуть вчиняти як стосовно тварин, які перебувають у власності винного, так і будь-яких інших (належних іншим власникам, безгосподарних, диких) (Baulin et al., 2003, p. 885-886).

Таким чином, від того, яка тварина (домашня чи безпритульна) зазнала жорстокого поводження, залежить коло осіб, яких слід допитати.

Обираючи тактичні прийоми допиту й оцінюючи отримані показання, необхідно з'ясувати: умови, у яких допитуваний спостерігав

предмети і явища (вдень, уночі, близько, далеко, тобто об'єктивні чинники); психічний стан допитуваного на момент сприйняття чи після нього (був зляканий, вражений, хвилювався, знаходився в несвідомому стані, сп'янінні тощо); загальний стан органів почуттів людини (стан зору, органів слуху, нюху та ін.); загальну здатність до конкретного сприймання й запам'ятовування (зі слів допитуваного потрібно уточнити, що він краще сприймає й запам'ятовує – колір, номери, прізвища тощо) (Konovalova, 1956, p. 9).

Зокрема, якщо жорстоке поводження було здійснено стосовно домашньої тварини, слідчому передусім слід допитати потерпілу особу, якій ця тварина належала: індивідуальні ознаки тварини, яка була піддана жорстокому поводженню та яка належить цій особі; чи хворіла тварина якимись захворюваннями, чи мала в минулому травми; з'ясувати, чи був заведений на тварину ветеринарно-санітарний паспорт, якщо так – витребувати цей документ; коли та за яких обставин було вчинено жорстоке поводження з твариною; чи була потерпіла особа присутньою під час учинення кримінального правопорушення, якщо ні, то коли, як та за яких умов було виявлено факт учинення жорстокого поводження (Synoverska, 2020, p. 102).

Крім того, якщо потерпілий знайомий з підозрюваним, додатково слід з'ясувати: у яких стосунках перебувають потерпіла особа та підозрюваний; чи виникали в них конфлікти раніше та чи був конфлікт на момент учинення жорстокого поводження з тваринами; хто, крім потерпілого й підозрюваного, був присутній під час учинення кримінального правопорушення.

Досить часто трапляються випадки, коли жорстоке поводження з тваринами вчиняють з метою помсти внаслідок конфліктних відносин між підозрюваним і потерпілим. Саме тому важливо з'ясувати, у яких відносинах вони перебувають, щоб встановити мотив і мету вчинення кримінального правопорушення.

У разі, якщо потерпілий та підозрюваний перебувають у родинних стосунках, слідчому додатково необхідно з'ясувати, чи виявляв у минулому підозрюваний жорстокі нахили щодо тварин та чи вчиняв будь-які дії, які завдавали шкоду тварині, а також чи піддавався потерпілий чи інші члени сім'ї домашньому насильству. Вказана інформація не лише міститиме дані, щодо характеристики підозрюваного та його відношення до предмета злочинного посягання, а й вкаже на необхідність застосування слідчим заходів профілактичного характеру з метою недопущення в майбутньому вчинення подібних або більш тяжких кримінальних правопорушень. Крім того, особа, яка систематично вчиняє жорстокі дії відносно тварин, у подальшому може чинити насильство стосовно членів сім'ї, а тому слідчому важливо виявити

подібні нахили в підозрюваного з метою вжиття подальших заходів.

Нерідко трапляються випадки, коли члени сім'ї через небажання викривати підозрюваного або ж через страх перед ним можуть подавати неправдиві відомості або ж викривляти їх. У такому разі слідчому, по-перше, необхідно з'ясувати причину відмови особи від дачі показань, або ж подання неправдивих відомостей. Також перед початком допиту слідчий у встановленому законом порядку інформує особу про її право відмовитися від дачі показань відповідно до ст. 63 Конституції України та ст. 18 Кримінального-процесуального кодексу України, а також про кримінальну відповідальність за дачу неправдивих відомостей.

Презумпція невинуватості в такому разі діє безпосередньо: особа має право відмовитися надавати будь-які показання (причому без пояснення причин відмови). Водночас працівник правоохоронного органу, який вважає, що законного права для відмови не було, повинен довести це у встановленому законом порядку. Тобто допитуваному достатньо заявити, що він не бажає давати показання з огляду на те, що вони можуть бути розцінені проти неї (її близьких родичів, членів сім'ї) або ж будь-яким іншим чином стосуватися її самої (та/чи зазначених осіб) (Iakimov, & Iakimova, 2008, p. 336).

Особа може відмовлятися давати показання не тому, що сама вчинила кримінальне правопорушення, а тому, що виявилася причетною до нього дещо в іншій якості (Navrotska, 2020, p. 129).

Слідчому в цій ситуації слід не виключати варіант, за якого допитувана як свідок особа може відмовитися давати показання з огляду на те, що вона може бути певним чином причетна до вчинення жорстокого поводження з тваринами.

Таким чином, якщо особа не скориставшись правом на відмову від дачі показань, про що повинно бути зафіксовано в протоколі допиту, в ході проведення слідчої (розшукової) дії подасть неправдиві відомості, вона може бути притягнена до кримінальної відповідальності.

У слідчій ситуації, за якої потерпілий не знайомий з підозрюваним, слідчому необхідно, крім загальних відомостей про тварину, з'ясувати: чи запам'ятала вона підозрюваного та чи зможе вона його впізнати; визначити характерні ознаки особи підозрюваного та скласти його словесний портрет; які саме дії щодо тварини вчинив підозрюваний, які знаряддя використовував; де і коли це відбувалося; які тілесні ушкодження отримала тварина.

Якщо під час проведення допиту особа не може вказати зовнішні характеристики особи, її характерні прикмети, або ж плутається чи змінює свої показання, це може свідчити про те, що вона і сама могла вчинити кримінальне правопорушення.

У такому разі слідчому необхідно передусім з'ясувати, чи може потерпілий сприймати події та явища, чи не хворіє або ж хворів у минулому на будь-які психічні захворювання та чи не перебуває на обліку в наркологічних і психіатричних диспансерах. Також слідчий з'ясовує, чи заведений на тварину санітарно-ветеринарний паспорт та чи проходила вона курс лікування (якщо так, то в якій ветеринарній установі, чи були у тварини травми).

У разі, якщо внаслідок протиправних дій було спричинено смерть тварини, додатково з'ясовують, унаслідок яких саме дій вона настала і якої шкоди було завдано власнику внаслідок жорстокого поводження з її твариною.

Також у разі, якщо потерпілий не може назвати винного в жорстокому поводженні з твариною (наприклад, він виявив власну тварину з ушкодженнями чи мертвою), йому можуть поставити такі запитання: коли він виявив факт жорстокого поводження з його твариною, де і за яких обставин; коли та де, на його думку, це могло статися; чи чув він виття, вереск, інші звуки, якщо так, то коли це відбувалося і звідки долинали звуки, якими були його дії після цього; чи не бачив він якихось підозрілих осіб біля своєї пораненої або померлої тварини, або ж поблизу місця вчинення кримінального правопорушення.

Якщо потерпілий бачив особу чи осіб, які могли вчинити жорстоке поводження з тваринами, слід з'ясувати; чи знає він цих осіб; якщо ні, чи може назвати їхні прикмети та чи зможе їх впізнати; у якому напрямку втекли або пішли ці особи; чи було щось у них у руках; скільки їх було; чи були свідки жорстокого поводження з його твариною та чи може він їх назвати.

Крім того, слідчий може додатково запитати потерпілого, чи не підозрює він когось у вчиненні жорстокого поводження з його твариною (якщо так, то у зв'язку з чим). Якщо він не бачив підозрюваного, то з'ясовують, чи не було в потерпілого в минулому конфліктів з родичами, друзями, сусідами, знайомими та чи не могло це спровокувати їх на помсту шляхом учинення протиправних дій стосовно тварини потерпілого.

Важливим засобом отримання доказової інформації є допит свідків і заявника. Так, заявниками під час розслідування жорстокого поводження з тваринами можуть бути як потерпілі, так й інші особи, які або були свідками жорстокого поводження з тваринами, або дізналися про це з інших джерел.

У разі, якщо заявники були свідками жорстокого поводження з твариною, слідчий просить вказати й описати місце, де було вчинено протиправне діяння, та коли це сталось; як особа опинилась у цьому місці (тобто безпосередньо побачила вказані дії чи почула крики, гавкіт, пішла до місця вчинення кримінального правопорушення); за яких обставин особа спостерігала його;

порода, приблизний вік тварини, яка зазнала жорстокого поводження; чи був на тварині нашійник, повідець тощо; які саме дії вчинив підозрюваний та чи використовував він які-небудь знаряддя, зброю чи інші предмети, якщо так, то які саме; чи знає він особу підозрюваного, якщо ні, то чи запам'ятав він його та чи може описати; чи вживає заявник дії, спрямовані на припинення жорстокого поводження з твариною; чи надавав він допомогу тварині після вчинення правопорушення, якщо так, то якими були його дії; чи були ще свідки вказаного протиправного діяння та чи знає він їх.

Якщо особа безпосередньо бачила момент початку вчинення жорстокого поводження з тваринами, то слід з'ясувати, що могло спонукати особу до вчинення кримінального правопорушення.

У ситуації, коли заявником є особа, якій про факт учинення жорстокого поводження з тваринами стало відомо з інших джерел, то під час її допиту слідчий з'ясовує інформацію про джерело, з якого особі стало відомо про факт учинення жорстокого поводження з твариною, та чому саме їй було повідомлено про це; коли особа дізналася про вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ст. 299 Кримінального кодексу України, який проміжок часу минув між учиненням правопорушення та повідомленням у поліцію; у чому полягали протиправні дії чи бездіяльність особи щодо тварини та яку шкоду було завдано тварині внаслідок цього; що він зробив, отримавши інформацію про жорстоке поводження з твариною.

Трапляються випадки, коли свідками вчинення жорстокого поводження з тваринами стають неповнолітні чи малолітні. У такому разі проведення допиту за їх участю потребує, по-перше, дотримання всіх процесуальних вимог, а по-друге – передбачає певні особливості.

Так, відповідно до ст. 226 КПК України, допит малолітньої або неповнолітньої особи проводять у присутності законного представника, педагога або психолога, а за потреби – лікаря. Особливістю такого допиту також є те, що особам, які не досягли 16-річного віку, роз'яснюють обов'язок про необхідність давання правдивих показань, не попереджуючи про кримінальну відповідальність за відмову від давання показань і за завідомо неправдиві показання.

Допитувати неповнолітніх чи малолітніх рекомендують якнайшвидше, відразу після того, як слідчому стало відомо про те, що така особа була свідком учинення кримінального правопорушення. Вказана позиція пов'язана з особливостями запам'ятовування та відтворення ними подій. Зокрема, образи подій, що відбулися, стираються в їхній пам'яті швидше, ніж у дорослих. Крім того, діти можуть неправильно інтерпретувати ті чи інші дії або ж під впливом дорослих змінити своє уявлення про побачене

раніше. Саме тому допит слід провести в найстисліші строки. Проте в разі, якщо внаслідок побаченого жорстокого поводження з тваринами у дитини виникли сильні душевні переживання, настала психологічна загальмованість або шок, допит слід відкласти доти, доки вона не зможе давати показання.

Варті уваги й такі тактичні прийоми, які заохочують допитуваного до роздумів і дачі свідчень: постановка запитань, котрі дозволяють уточнити, яка саме інформація відома допитуваному за цією справою; нагадування в загальних рисах про подію, що відбулася, уточнення емоційного стану, обстановки, умов, за яких формувалися його свідчення; відтворення асоціативних зв'язків з метою відновлення в пам'яті сприйнятих ним факторів; постановка уточнювальних питань з метою недопущення прогалин і неточностей у свідченнях (Klim, 2000, р. 33).

Перед початком допиту малолітнього чи неповнолітнього слідчому необхідно скласти план і підготувати запитання. Питання мають бути допитуваному зрозумілі й недвозначні.

Тривалість допиту потерпілого потрібно визначати відповідно до індивідуальних особливостей дитини. Чим молодшим є потерпілий, тим швидше він втомлюється, і тим легше вплинути на його пізнавальні процеси. У такому разі дитина гірше зосереджується, їй складно мобілізувати пам'ять. Утома може також спричинити схильність до навіювання, випадкових і непродуманих відповідей, аби завершити обтяжливу розмову. Під час допиту важливо спостерігати за малолітнім і реагувати на сигнали, що засвідчать його втому. За її наявності варто зробити перерву або змінити тему (Akhtyrskaya et al., 2010, р. 65).

Важливим різновидом допиту є допит підозрюваного. Основне завдання такого допиту полягає в отриманні деталізованих, повних, правдивих показань про механізм учинення ним жорстокого поводження з тваринами. Під час допиту підозрюваного необхідно враховувати, чи визнає він свою вину цілком, частково, чи не визнає взагалі. Залежно від цієї обставини слідчий обирає певну тактику допиту (Synoverska, 2021, р. 182).

Вибір слідчим тактичних прийомів допиту значною мірою залежить від можливості встановлення психологічного контакту з підозрюваним, що в результаті створює конфліктну чи безконфліктну ситуацію.

Під час допиту поведінка слідчого може коригуватися залежно від динаміки психічного стану допитуваної особи. Причому важливо фіксувати, у зв'язку з чим відбувається змінення його настрою (радість, розчарування, незадоволення, опасання), зміна в способах комунікації (зухвалість, брутальність, різкість, догідливість,

люб'язність тощо). Крім того, необхідно враховувати як вербальну, так і паравербальну інформацію (Енікеєв, 1996 р. 454).

За безконфліктної ситуації під час проведення допиту підозрюваного слідчому необхідно з'ясувати низку питань: чи знає підозрюваний, кому належить тварина (у разі вчинення жорстокого поводження з домашніми тваринами) та чи бачив він раніше цю тварину в цієї особи (зазначають вид тварини, її породу, масть, вік); у яких відносинах він перебуває з власником тварини; що спонукало особу до вчинення жорстокого поводження з твариною; які саме протиправні дії вчинив підозрюваний та які знаряддя він використав; у разі застосування вогнепальної зброї з'ясувати, кому вона належала та як вона потрапила до підозрюваного; чи перебував він у стані алкогольного чи наркотичного сп'яніння під час учинення кримінального правопорушення.

Виникнення конфліктної слідчої ситуації, за якої підозрюваний не визнає своєї вини в учиненні кримінального правопорушення, спричиняє суттєві труднощі під час проведення допиту та потребує від слідчого заздалегідь підготовленого плану його проведення, добору оптимальних тактичних прийомів.

Найпоширенішим способом відвести від себе підозру є повідомлення про алібі. Так, В. О. Коновалова зазначає, що особу, яка заявила про своє алібі, необхідно допитати про всі обставини, пов'язані із заявою. Необхідно з'ясувати деталі всіх обставин її перебування в названих нею місцях у день учинення злочину (навіть похвилинно). Нерідко в процесі допиту виникає потреба в перевірці документів, що підтверджують зазначене алібі (посвідчення про відрядження, квитки на поїзд, автобус, пароплав тощо). Детальний допит у багатьох випадках озброїть слідчого матеріалами, важливими для перевірки показань, а також унеможливить створення допитуваним іншої «легенди» (Коновалова, 1999, р. 93).

Так, з'ясування слідчим найменших деталей учинення жорстокого поводження з тваринами з відображенням їх у протоколі допиту з подальшою постановкою додаткових чи уточнювальних запитань у процесі допоможе виявити неправдиві відомості й відомості, які особа хоче приховати.

З цією метою слідчий у процесі подальшого допиту запитує в обвинуваченого, як він може пояснити той факт, що він так докладно запам'ятав саме день учинення злочину і так погано запам'ятав дні, які йому передували й наступні. Такий прийом зазвичай дозволяє встановити навмисну неправду в показаннях підозрюваного, спонукає його до зізнання в цьому (Порубов, 1973, р. 195).

Крім того, слідчий з метою виявлення неправдивих відомостей у процесі проведення допиту для підтвердження чи спростування певної інформації може повідомити про наявність у матеріалах провадження речових доказів, які викривають винного в учиненні жорстокого поводження з тваринами або пред'являти їх; оголошувати показання інших осіб, які вказують на його причетність до кримінального правопорушення; оголошувати результати експертизи тощо.

Тактичні прийоми можуть бути використані лише в комплексі, причому їх сукупність залежить від ситуації та особи підозрюваного. Правильно визначена послідовність використання тактичних прийомів надає можливість отримати бажані показання від підозрюваного, від яких може залежати подальший хід досудового розслідування (Malhina, & Horbanov, 2020, р. 271).

Наукова новизна

Таким чином, вибір тактичних прийомів допиту під час розслідування жорстокого поводження з тваринами залежить від низки чинників: кола осіб, які підлягають допиту, їхніх психоемоційних особливостей; матеріалів і доказів, наявних у кримінальному провадженні; виду слідчої ситуації, предмета злочинного посягання тощо.

За сприятливої слідчої ситуації, за якої підозрюваний (обвинувачений) повністю визнає свою вину в учиненні кримінального правопорушення, наявні свідки, потерпілі, слідчому під час допиту необхідно, крім загальних біографічних даних, з'ясувати відомості, які можна поділити на такі блоки: предмет злочинного посягання (вид, порода, масть, вік, індивідуальні ознаки тварини); подія кримінального правопорушення (місце, час, спосіб, знаряддя, обстановка вчинення кримінального правопорушення); обставини, які передували вчиненню кримінального правопорушення (мотив, мета).

На початку допиту з метою встановлення психологічного контакту слідчий може розпочати розмову із запитань, які не стосуються суті справи. Крім того, важливим є вивчення психологічних рис учасників слідчої (розшукової) дії, встановлення емоційного контакту з допитуваними.

Якщо особа під час проведення допиту не може згадати певні деталі, слідчий може ставити запитання у формі нагадування подій кримінального правопорушення.

З огляду на специфіку предмета злочинного посягання, у слідчого можуть виникати складнощі в з'ясуванні певних питань під час проведення допиту, зокрема щодо окремих індивідуальних характеристик тварини, хвороб, якими вона хворіла чи хворіє, відомостей, які містяться в

санітарно-ветеринарному паспорті чи іншому документі, а також інших відомостей, які потребують спеціальних знань. З цією метою слідчий може залучати відповідного спеціаліста ветеринарної медицини чи лікаря-ветеринара для отримання консультацій як на підготовчій стадії, так і безпосередньо під час проведення допиту.

У разі виникнення конфліктної ситуації, за якої підозрюваний (обвинувачений) не визнає своєї вини в учиненні кримінального правопорушення, передбаченого ст. 299 КК України, слідчому необхідно ретельно підготувати план проведення допиту, заздалегідь визначити питання, на які має відповісти особа, визначити відповідні тактичні прийоми й заходи, необхідні для отримання найбільш точної та правдивої інформації про всі обставини кримінального правопорушення. Задля викриття неправдивих показань підозрюваного (обвинуваченого) слідчий під час проведення допиту може ставити уточнювальні або деталізуючі запитання, попросити пояснити певний факт чи обставину.

Висновки

Така слідча (розшукова) дія, як допит, є однією з найскладніших і потребує високої професійної майстерності слідчого. Під час її проведення слід урахувати психологічні риси учасника кримінального провадження (Chornous, & Shykoriak, 2018, p. 47).

У межах проведення допиту під час розслідування жорстокого поводження з тваринами слідчий може застосовувати різні групи тактичних прийомів. Добираючи їх, серед іншого, слід урахувати: вік особи; психоемоційний стан допитуваного, його спроможність правильно й адекватно сприймати отримані відомості; загальний рівень інтелектуального розвитку; умови, за яких особа бачила чи сприймала інформацію; фізіологічні особливості допитуваного тощо.

Розпочинати допит слід з тактичних прийомів, спрямованих на встановлення психологічного контакту. Крім того, вивчення психологічних рис учасників слідчої (розшукової) дії необхідне для встановлення психологічного й емоційного контакту з допитуваним. З метою стимулювання пам'яті допитувано слідчий використовує тактичні прийоми актуалізації забутого в пам'яті особи. Для виявлення неправдивих відомостей в процесі проведення допиту, підтвердження чи спростування певної інформації він може повідомити про наявність у матеріалах провадження речових доказів, які викривають винного в учиненні жорстокого поводження з тваринами або ж пред'являти їх; повідомити показання інших осіб, які вказують на його причетність до кримінального правопорушення; оголосити результати експертизи тощо. Вибір тактичних прийомів допиту під час розслідування жорстокого поводження з тваринами в кожному конкретному випадку залежатиме від слідчої ситуації, умінь і навичок слідчого.

REFERENCES

- Akhtyrskaya, N.M., Kochemyrovska, O.O., & Khrystova, H.O. (et al.). (2010). *Rozhliad sprav stosovno zhorstokoho povodzhennia z ditmy sudamy Ukrainy: analiz zakonodavstva ta praktyky yoho zastosuvannia* [Consideration of cases of child abuse by the courts of Ukraine: an analysis of the legislation and practice of its application]. Kyiv: K.I.S. [in Ukrainian].
- Baulin, Yu.V., Borysov, V.I., & Havrysh, S.B. (et al.). (2003). *Kryminalnyi kodeks Ukrainy* [Crimean Code of Ukraine]. V.V. Stashys, V.Ya. Tatsii (Eds.). Kyiv: In Yure [in Ukrainian].
- Chornous, Yu.M., & Shykoriak, M.M. (2018). Osoblyvosti pochatkovoho etapu rozsliduvannia zlochyniv, vchynenykh inozemtsiamy [Features of the initial stage of investigation of crimes committed by foreigners]. *Teoriia ta praktyka sudovoi ekspertyzy i kryminalistyky, Theory and practice of forensic science and criminology*, 18, 44-52. doi: <https://doi.org/10.32353/khrife.2018.05> [in Ukrainian].
- Davchenko, T. (2020). Takyka dopytu u kryminalnykh provadzhenniakh dovedennia do bankrutstva (st. 219 KK Ukrainy) [Tactics of interrogation in criminal proceedings leading to bankruptcy (Article 219 of the Criminal Code of Ukraine)]. *Pidpriemnytstvo, gospodarstvo i pravo, Entrepreneurship, economy and law*, 8, 310-316. doi: <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2020.8.51> [in Ukrainian].
- Enikeev, M.I. (1996). *Osnovy obshchey i iuridicheskoy psikhologii* [Fundamentals of General and Legal Psychology]. Moscow: Iurist [in Russian].
- Grinenko, A.V., Katkova, T.V., & Koznevnikov, G.K. (et al.). (2001). *Rukovodstvo po rassledovaniiu prestupleniy* [Guidelines for the investigation of crimes]. Kharkov: Konsum [in Russian].
- Iakimov, O.Iu., & Iakimova, S.S. (2008). Problemy ugovnoy otvetstvennosti za otkaz ot dachi pokazaniy [Problems of criminal liability for refusing to testify]. *Protivodeystvie prestupnosti: ugovno-pravovye, kriminologicheskie i ugovno-ispolnitelnye aspekty, Countering crime: criminal law, criminological and criminal executive aspects: Proceedings of the 3rd Russian Congress of Criminal Law* (pp. 233-238). Moscow: Prospekt [in Russian].
- Klim, A.M. (2000). *Kriminalisticheskaiia metodika rassledovaniia zloupotrebleniia vlastiu ili sluzhebnyimi polnomochiiami* [Forensic methods of investigation of abuse of power or official powers]. V.F. Ermolovich (Ed.). Minsk [in Russian].
- Konovalova, V.E. (1956). *Taktika doprosa svideteley i obviniaemykh* [Tactics of interrogation of witnesses and the accused]. Kharkov: KhGU [in Russian].

- Konovалova, V.E. (1999). *Dopros: taktika i psihologija [Interrogation: tactics and psychology]*. Kharkov: Konsum [in Russian].
- Malhina, A.S., & Horbanov, I.M. (2020). Taktichni osoblyvosti dopytu pidozriuvanykh u stvorenni terorystychnoi hrupy chy terorystychnoi orhanizatsii [Tactical features of interrogation of suspects in the creation of a terrorist group or terrorist organization]. *Pivdennoukrainskyi pravnychiy chasopys, South Ukrainian Law Journal*, 4, 272-277. doi: <https://doi.org/10.32850/sulj.2020.4.45> [in Ukrainian].
- Navrotska, V.V. (2020). Pravo na svobodu vid samovykryttia, vykryttia chleniv simi chy blyzkykh rodychiv yak odna iz protsesualnykh harantii [The right to freedom from self-disclosure, exposure of family members or close relatives as one of the procedural guarantees]. *Visnyk Luhanskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav im. E.O. Didorenka, Bulletin of Luhansk State University of Internal Affairs after E.O. Didorenko*, 3(91), 127-138. doi: 10.33766/2524-0323.91.127-138 [in Ukrainian].
- Porubov, N.I. (1973). *Dopros v sovetskom ugovnom sudoproizvodstve [Interrogation in the Soviet criminal proceedings]*. Minsk: Vysh. shk. [in Russian].
- Porubov, N.I., & Porubov, A.N. (2013). *Dopros: protsessualnye i kriminalisticheskie aspekty [Interrogation: procedural and forensic aspects]*. Moscow: Iurlitinform [in Russian].
- Synoverska, T.I. (2020). The initial stage of the investigation of animal cruelty. *Jurnalul Juridic National: teorie si practica*, 5(45), 99-104.
- Synoverska, T.I. (2021). Kryminalistychna metodyka rozsliduvannia zhorstokoho povodzhennia z tvarynamy [Forensic methods of investigating animal cruelty]. *Candidate's thesis*. Kyiv[in Ukrainian].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Розгляд справ стосовно жорстокого поводження з дітьми судами України: аналіз законодавства та практики його застосування : наук.-практ. посіб. / [Н. М. Ахтирська, О. О. Кочеміровська, Г. О. Христова та ін.]. Київ : К.І.С., 2010. 124 с.
- Кримінальний кодекс України : наук.-практ. комент. / [Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, С. Б. Гавриш та ін.] ; за заг. ред. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. Київ : Ін Юре, 2003. 1196 с.
- Чорноус Ю. М., Шикоряк М. М. Особливості початкового етапу розслідування злочинів, вчинених іноземцями. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2018. Вип. 18. С. 44–52. doi: <https://doi.org/10.32353/khrife.2018.05>.
- Давченко Т. Тактика допиту у кримінальних провадженнях доведення до банкрутства (ст. 219 КК України). *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 8. С. 310–316. doi: <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2020.8.51>.
- Еникеев М. И. Основы общей и юридической психологии : учебник. М. : Юристъ, 1996. 631 с.
- Руководство по расследованию преступлений : науч.-практ. пособие / [А. В. Гриненко, Т. В. Каткова, Г. К. Кожевников и др.]. Харьков : Консум, 2001. 608 с.
- Якимов О. Ю., Якимова С. С. Проблемы уголовной ответственности за отказ от дачи показаний. *Противодействие преступности: уголовно-правовые, криминологические и уголовно-исполнительные аспекты* : материалы III Российского Конгресса уголовного права. М. : Проспект, 2008. С. 233–238.
- Клим А. М. Криміналістическа методика расследования злоупотребления властью или служебными полномочиями / под ред. В. Ф. Ермоловича. Минск, 2000. 140 с.
- Коновалова В. Е. Тактика допроса свидетелей и обвиняемых. Харьков : ХГУ, 1956. 36 с.
- Коновалова В. Е. Допрос: тактика и психология : учеб. пособие. Харьков : Консум, 1999. 157 с.
- Мальгіна А. С., Горбаньов І. М. Тактичні особливості допиту підозрюваних у створенні терористичної групи чи терористичної організації. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2020. № 4. С. 272–277. doi: <https://doi.org/10.32850/sulj.2020.4.45>.
- Навроцька В. В. Право на свободу від самовикриття, викриття членів сім'ї чи близьких родичів як одна із процесуальних гарантій. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ ім. Е. О. Дідоренка*. 2020. Вип. 3 (91). С. 127–138. doi: 10.33766/2524-0323.91.127-138.
- Порубов Н. И. Допрос в советском уголовном судопроизводстве. Минск : Выш. shk., 1973. 368 с.
- Порубов Н. И., Порубов А. Н. Допрос: процессуальные и криминалистические аспекты : монография. М. : Юрлитинформ, 2013. 304 с.
- Synoverska T. I. The initial stage of the investigation of animal cruelty. *Jurnalul Juridic National: teorie si practica*. 2020. No. 5 (45). P. 99–104.
- Синоверська Т. І. Криміналістична методика розслідування жорстокого поводження з тваринами: дис. ... д-ра філос. : 12.00.09. Київ, 2021. 249 с.

Стаття надійшла до редколегії 10.09.2021

Synoverska T. – Doctor of Philosophy, Investigator of the Ivano-Frankivsk Investigation Department District Police Department GUNP in the Ivano-Frankivsk region, Ivano-Frankivsk, Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6085-1638>

Tactical Methods of Interrogation during Investigation of Animal Treatment

*The investigation of animal cruelty is accompanied by the need to address a number of issues, namely: detection of all facts of illegal activities; identification of all accomplices in the commission of a criminal offense; finding out the ways and means of committing a criminal offense, etc. Investigative actions, including interrogation, are an important means of obtaining such information. Procedural, organizational, tactical, psychological features affect the tactics of interrogation. The **purpose** of the article is to study the tactics of interrogation in the investigation of animal cruelty. **Methodology.** Both general and special methods were used in the research process, namely: methods of formal logic (analysis, synthesis, deduction, induction, analogy); special-legal methods: comparative-legal, system-structural, method of system analysis. **Scientific novelty.** The choice of interrogation tactics in the investigation of animal cruelty depends on a number of factors: the range of persons to be interrogated and their psycho-emotional characteristics; materials and evidence available in criminal proceedings; the type of investigative situation that has developed. **Conclusions.** Thus, during the interrogation in the investigation of animal cruelty, the investigator may use different groups of tactics. The interrogation should begin with tactics aimed at establishing psychological contact. In order to stimulate memory, the interrogated investigator uses tactics to actualize the forgotten person. In order to reveal false information during the interrogation, to confirm or refute certain information, it may report the presence in the materials of the proceedings of material evidence that exposes the perpetrator of cruelty to animals or present them; to announce the testimony of other persons indicating his involvement in a criminal offense; announce the results of the examination, etc.*

Keywords: animal cruelty; interrogation; tactics; tactics; interrogation tactics; investigation of animal cruelty.

УДК 159.9:343.985

doi: <https://doi.org/10.33270/03212902.61>

Кашпур А. С. – здобувач кафедри криміналістики та судової медицини Національної академії внутрішніх справ, м. Київ
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3276-1731>;

Сокиран Ф. М. – кандидат юридичних наук, доцент, професор кафедри криміналістики та судової медицини Національної академії внутрішніх справ, м. Київ
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7557-3490>

Допит неповнолітнього: криміналістична та психологічна характеристика

Метою статті є вивчення особливостей проведення допиту неповнолітніх у кримінальних провадженнях щодо кримінальних проступків, обґрунтування його криміналістичної та психологічної характеристики. Завданням є формування системи тактичних прийомів, які сприятимуть встановленню психологічного контакту з неповнолітнім допитуваним, недопущенню добросовісних помилок у показаннях допитуваного та нейтралізуватимуть конфліктні ситуації. **Методологія.** Методологічний інструментарій передбачає систему загальнонаукових і спеціально-правових методів пізнання. **Наукова новизна** полягає у формуванні криміналістичної та психологічної характеристики допиту неповнолітніх у кримінальних провадженнях щодо кримінальних проступків. Доведено, що допит неповнолітнього – процесуально й тактично складна слідча (розшукова) дія, до проведення якої дізнавач має ретельно підготуватися. Необхідним є встановлення психологічного контакту з неповнолітнім, проведення допиту у формі діалогу, довірливої розмови. **Висновки.** Розслідування кримінальних проступків іноді супроводжується виникненням конфліктних ситуацій між дізнавачем з неповнолітнім підозрюваним. Нерідко неповнолітні допитувані відчувають складнощі під час відтворення обставин кримінального правопорушення, що обумовлює виникнення добросовісних помилок у показаннях. Розкрито відповідні проблемні ситуації та запропоновано алгоритми їх вирішення. Зауважено, що з позиції криміналістики допит неповнолітнього в кримінальних провадженнях щодо кримінальних проступків – це слідча (розшукова) дія, яка передбачає отримання та фіксацію дізнавачем у встановленій формі показань, які містять відомості, що мають значення в кримінальному провадженні. З точки зору психології допит неповнолітнього в кримінальних провадженнях щодо кримінальних проступків – це процес специфічного спілкування дізнавача з учасником кримінального провадження.

Ключові слова: допит; кримінальне провадження; кримінальний проступок; дізнавач; тактичний прийом; психологічний контакт.

Вступ

3-поміж слідчих (розшукових) дій, які проводять під час розслідування кримінальних правопорушень, зокрема кримінальних проступків, учинених неповнолітніми, чільне місце належить допиту. Показання, зафіксовані під час допиту у формі протоколу та додатків до нього, мають важливе значення для встановлення обставин кримінального провадження.

Допит неповнолітніх як окремої категорії учасників кримінального провадження означений низкою особливостей, потребує врахування їхнього віку, розумового розвитку, психологічного стану, а також застосування спеціально розроблених тактичних прийомів, які відповідають вимогам допустимості й ґрунтуються на даних науки психології. Критеріями допустимості тактичних прийомів слугують законність, науковість, вибірковість, пізнавальна цінність та етичність. Водночас психологічний механізм реалізації тактичного прийому передбачає: безпосередню чи опосередковану взаємодію між особою, яка здійснює кримінальне провадження та її респондентами; його психологічну спрямованість, пов'язану з відтворенням події, що трапилася, актуалізацією забутого, викриттям неправди, знаходженням прихованого;

психологічний ефект від використання тактичного прийому (пов'язаний з необхідністю одержання правдивих показань, виявленням слідів кримінального правопорушення) (Chornous, 2020).

Проблемам допиту неповнолітніх у кримінальному провадженні присвятили свої наукові праці В. О. Коновалова, Л. Д. Удалова, Ю. М. Чорноус, В. Ю. Шепітько та інші вчені. Однак допит неповнолітніх під час розслідування кримінальних проступків має низку особливостей, пов'язаних з нормативно-правовим регулюванням, тактикою проведення, психологічною характеристикою. Згідно з п. 12 ст. 3 КПК України, неповнолітньою є малолітня особа, а також дитина віком від чотирнадцяти до вісімнадцяти років ("Кримінальний процесуальний кодекс", 2012). Особливості допиту неповнолітніх висвітлено в ст. 224, 226, 227 та інших статтях цього Кодексу. Під час допиту неповнолітніх підозрюваних, обвинувачених слід також керуватися § 1 глави 38 КПК України. На тактику проведення цієї слідчої (розшукової) дії впливає процесуальний статус учасника кримінального провадження, характеристика вчиненого кримінального проступку, вік неповнолітнього, його індивідуальні ознаки.

Мета і завдання дослідження

Мета статті полягає у висвітленні особливостей проведення допиту неповнолітніх у кримінальних провадженнях щодо кримінальних проступків, формуванні його криміналістичної та психологічної характеристики; визначенні тактичних прийомів, що сприятимуть встановленню психологічного контакту з неповнолітнім допитуваним, недопущенню добросовісних помилок допитуваного, запобігатимуть і нейтралізуватимуть конфліктні ситуації.

Виклад основного матеріалу

Тактика допиту неповнолітніх передбачає такі етапи: підготовчий, робочий та етап фіксації. Перед початком допиту дізнавач повинен з'ясувати якомога докладнішу інформацію про неповнолітнього, що стосується його особистісних даних, стосунків у сім'ї та за місцем навчання, зв'язків, інтересів. Також слід забезпечити присутність усіх учасників слідчої (розшукової) дії (педагога, психолога, законного представника та ін.).

У межах робочого етапу відбувається основний інформаційний обмін між учасниками у формі вільної розповіді шляхом постановки різних запитань (нагадувальних, контрольних, деталізуючих). Питання до неповнолітнього не мають наводити на відповідь, їх слід формулювати з урахуванням віку, рівня загального розвитку та психічного стану. Тактичні прийоми, які застосовують під час допиту неповнолітніх, передусім спрямовані на встановлення психологічного контакту.

Важливим для налагодження психологічного контакту є вияв людяного ставлення, демонстрування доброзичливості й неупередженості, розуміння проблем, що бентежать неповнолітнього. Не слід негативно оцінювати деякі риси неповнолітнього, уживати вислови, що принижують його гідність. Необхідно ґрунтовно вивчити особистість неповнолітнього, обставини його життя, ставлення до предмета допиту й осіб, яких можуть стосуватися його показання, його психологічний стан.

Перевагу надають тактичним прийомам переконання особи, спонукання її до давання правдивих показань. Крім того, слід гарантувати забезпечення таємниці досудового розслідування, нерозголошення отриманих даних.

Робоча стадія проведення допиту відбувається у визначених законом межах: допит малолітньої або неповнолітньої особи не може тривати без перерви понад одну годину, а загалом – понад дві години на добу (ч. 2 ст. 226 КПК України).

Наступна стадія – фіксація ходу та результатів допиту. Згідно зі ст. 104, 105 КПК України, хід і результати проведення процесуальної дії фіксують у протоколі, а результати фіксування процесуальної

дії за допомогою технічних засобів є додатками до протоколу.

Відповідно до положень кримінального процесуального законодавства України, передбачено розширення можливостей застосування технічних засобів фіксування кримінального провадження. У ч. 3 ст. 104 КПК України закріплено: «Якщо за допомогою технічних засобів фіксується допит, текст показань може не вноситися до відповідного протоколу за умови, що жоден з учасників процесуальної дії не наполягає на цьому. У такому разі в протоколі зазначають, що показання зафіксовані на носії інформації, який додається до нього» (Cherniavskiy et al., 2019).

Отже, під час допиту неповнолітніх доцільно застосовувати аудіо-, відеозапис, результати якого є додатком до протоколу допиту (ч. 2 ст. 105 КПК України), що надає можливість точніше зафіксувати не лише показання, а й емоційний стан особи допитуваного, його невербальні реакції.

Тактика допиту неповнолітніх залежить і від інших важливих обставин: віку допитуваного (дитячий вік, дошкільний вік, молодший шкільний вік; підлітковий вік; старший шкільний вік); його процесуального статусу (свідок, потерпілий, підозрюваний); соціальної позиції та бажання співпрацювати з правоохоронними органами, зацікавленості в досягненні завдань кримінального провадження.

Розглянемо психологічну характеристику допиту. Так, допит дозволяє дізнавачу одержати найбільш повне уявлення про подію кримінального проступку. Проте під час спілкування в процесі отримання показань є велика ймовірність приховування та перекручування інформації неповнолітнім допитуваним. Дізнавач має бути психологічно готовим до таких ситуацій, повинен вміти їх виявляти, діагностувати, попереджувати. Тому для якісного виконання поставлених завдань дізнавач повинен володіти знаннями з психології.

З криміналістичної та психологічної точки зору важливим є складання розгорнутого плану допиту. Він повинен містити питання, які необхідно з'ясувати, а також визначати їх послідовність. Якщо дізнавач погано орієнтується в цій інформації, у нього буде відсутнє почуття впевненості під час проведення слідчої (розшукової) дії. Недостатня обізнаність, невпевненість, безпорадність у відшуканні потрібних відомостей у матеріалах кримінального провадження знижують якість допиту й негативно позначаються на встановленні психологічного контакту з допитуваним. Крім того, для неповнолітнього важливо, щоб представник правоохоронних органів викликав повагу, був авторитетним.

Психологічної оцінки потребує також питання про момент допиту. Бажано розподілити час так, щоб забезпечити чітку черговість прибуття різних

учасників кримінального провадження, не допустити їх скупчення біля кабінету дізнавача. Це необхідно для запобігання обміну інформацією, впливу один на одного, вироблення спільної лінії поведінки на допиті. Момент проведення допиту відіграє роль у випадках, коли наприклад свідок чи потерпілий відчули психологічне напруження (страх, стрес). Їм необхідно надати можливість відновити нормальний психологічний стан.

Таким чином, допит неповнолітнього, згідно із психологічною характеристикою, має такі спільні ознаки: по-перше, допит здійснюють поетапно; по-друге, ефективність допиту залежить від ретельності попереднього вивчення особистості допитуваного. Дізнавач має одержати інформацію про умови життя, виховання, навчання неповнолітнього, його типові форми поведінки, зацікавлення та вподобання, психологічні властивості та якості, ставлення до події кримінального проступку тощо. Безпосередньо під час допиту діагностують рівень загальної культури та розвитку допитуваного, особливості його мовлення, міміки, психологічні стани й реакції, готовність до співробітництва або ж констатують негативне ставлення до правоохоронних органів.

Оскільки в процесі допиту відбувається не лише збирання інформації, а й психологічний вплив на учасника, є можливість визначити схильність неповнолітнього до навіюваності, його комунікативність, загальну тривожність та агресивність. Основними методами одержання такої інформації є: безпосереднє та опосередковане спостереження; бесіда; аналіз дій і поведінки під час учинення кримінального проступку та у звичайних умовах життєдіяльності; метод експертних оцінок, тобто одержання інформації від обізнаних осіб; психологічний експеримент – вивчення поведінки допитуваного в спеціально створених умовах.

Психологічний експеримент під час допиту неповнолітнього потребує детального розгляду, адже пов'язаний з дотриманням вимог допустимості застосовуваних методів і прийомів правоохоронної діяльності.

Фундатором методу експерименту у вітчизняній психології вважають Л. Виготського (Vygotskiy, 1960). Формувальний експеримент учений визначав як штучне відтворення (моделювання) процесу психічного розвитку особистості. Його мета полягає у вивченні умов і закономірностей виникнення психічних новоутворень. Експериментатор ставить завдання щодо формування нової для випробовуваного здібності. Дослідник теоретично визначає та емпірично добирає необхідні методи, засоби, форми досягнення запланованого результату, прагнучи досягти передбачуваних показників сформованості. Експериментальна модель

формуального експерименту пояснює прогрес і розкриває механізми якісних стрибків у розвитку певних психічних здібностей випробовуваних (Panasenko, 2017, p. 130).

Вагомим внеском у розвиток теорії та практики психологічного експерименту є доробок В. Нікандрова. Учений розглядав експеримент як метод, за якого дослідник сам викликає явища, що цікавлять його, і змінює умови їх перебігу з метою встановлення причин виникнення цих явищ і закономірностей їх розвитку. На його думку, отримувани наукові факти можуть неодноразово відтворюватися завдяки керованості й суворому контролю умов, що дає змогу їх перевірити, а також накопичити кількісні дані, на підставі яких можна дійти висновку про типовість або випадковість явищ, що вивчаються. Науковець виокремив такі головні особливості психологічного експерименту: ініціатива експериментатора в появі тих психологічних фактів, що його цікавлять; можливість варіювання умов виникнення і розвитку цих явищ; строгий контроль і фіксація умов та процесу їх перебігу; ізоляція одних та акцентування інших чинників, які зумовлюють досліджувані феномени, дає змогу виявити закономірності їх існування; можливість повторення умов експерименту забезпечує багаторазову перевірку отриманих даних та їх накопичення, що підвищує надійність експерименту; варіювання умов передбачає не лише наявність або відсутність будь-яких елементів експериментальної ситуації, а й їхні кількісні зміни (Nikandrov, 2002, p. 39-40).

Вартий уваги передусім експеримент у процесі допиту, що полягає в дослідженні зміни психіки неповнолітнього допитуваного під час психологічного впливу дізнавача й допитуваного. Психологічний експеримент дозволяє, встановивши та діагностувавши особливості психологічного стану шляхом створення спеціальних ситуацій під час допиту, розкривати закономірності, механізми й тенденції психічного розвитку неповнолітнього.

Третя характеристика допиту – необхідність встановлення психологічного контакту. Як зазначає М. М. Єфімов, встановлення психологічного контакту – це створення відповідної атмосфери та встановлення сприятливих відносин між слідчим і допитуваним, що стає чинником професійно-психологічного впливу на допитуваного і сприяє виконанню завдань допиту. Тому для зняття стану напруженості, хвилювання, неспокійності, тривожності, неприязні, підозрливості під час проведення досліджуваної слідчої (розшукової) дії варто встановити з особою психологічний контакт, застосовуючи низку тактичних і психологічних прийомів (Yefimov, 2020, p. 203). Для цього

інформацію про особу комплексно аналізують, вивчають її вербальні та невербальні реакції.

Спілкуючись з неповнолітнім, дізнавач не лише сприймає словесну інформацію, а й спостерігає за очима, тембром голосу, інтонацією, мімікою та жестами. Розуміння невербальної інформації може поліпшити та спростити процес і можливості розслідування кримінальних проступків. Учені зазначають, що процес невербальної комунікації складається з декількох видових форм передачі інформації: 1) оптико-кінетична – охоплює експресивно-виразні рухи обличчя й тіла (міміка та пантоміміка), рух очей (візуальний контакт); 2) проксемічна або просторова, яка містить такі елементи, як дистанція спілкування та просторова орієнтація учасників спілкування; 3) акустична, зокрема такі її підвиди, як просодична (вокальні якості голосу, тембр, діапазон, тональність) та екстралінгвістична (темп мови, включення в мову пауз та інших засобів, таких як кашель, сміх, плач тощо); 4) ольфакторна, яка відповідає за визначення запахів; 5) тактильно-кінетична, що містить такі елементи: рукостискання, поцілунки та дотики (Pletenets, & Kurganova, 2019, p. 220).

Під час проведення допиту неповнолітнього необхідно здійснювати відеозапис. Відеофіксація не лише полегшує проведення процесуальної дії, а й здатна надати в розпорядження дізнавача, прокурора, суду важливу криміналістичну інформацію. За потреби до пояснення змісту такого додатка до слідчої (розшукової) дії може бути залучено відповідного спеціаліста. Результати досліджень психології для розкриття та розслідування кримінальних проступків, зокрема в частині використання невербальної інформації, є невід'ємною частиною цього процесу та повинні використовуватися правоохоронцями в комплексі з усіма напрацьованими в теорії та практиці криміналістики методами й засобами (Osypenko, & Prorochenko, 2019, p. 394).

Психологія спілкування дізнавача та неповнолітнього як учасника допиту (свідка, потерпілого, підозрюваного) передбачає застосування всіх способів комунікації. На практиці використовують низку прийомів щодо встановлення й підтримання психологічного контакту. Дізнавач під час спілкування з неповнолітнім має застосовувати «методику контактної взаємодії» (Filonov, 1989), реалізація якої відбувається згідно з певними стадіями.

На першій стадії – накопичення згоди – слід застосувати заходи, спрямовані на зняття психологічних бар'єрів і напруженості. Застосовують такі тактичні прийоми: діагностування стану (допитуваному повідомляють про переживання на підставі

сприйняття невербальних ознак, таких як тремтіння, потовиділення, почервоніння, заїкання); співвіднесення запитань (допитуваному ставлять лише ті запитання, що передбачають стверджувальні відповіді, згоду). Ефективним є поступове скорочення пауз між поставленими запитаннями, зменшення питань, що потребують односкладових відповідей («так», «ні»), збільшення кількості тих, які передбачають розгорнуту відповідь, доповнення та пояснення.

Друга стадія – пошук спільних інтересів. Вона передбачає досягнення стану задоволення від спілкування, формування єдиної психологічної атмосфери. У межах цієї стадії використовують такі тактичні прийоми: перерва (цікава бесіда на загальні теми довільно переривається ініціатором); демонстрація зацікавлення, деталізація цікавості, розв'язання проблеми (повідомлення дізнавачем інформації про проблему з метою почути від співбесідника варіанти її розв'язання); переключення (повідомлення про інші, більш серйозні проблеми, для розширення поля позитивних емоцій).

На третій стадії – окреслення засад спілкування – відбувається обмін інформацією про індивідуальні риси учасників кримінального провадження; усвідомлення очікувань допитуваного; формування готовності до прийняття його якостей (почуття гумору, погляди). На цій стадії застосовують такі тактичні прийоми: підбиття підсумків (періодичне узагальнення предмета бесіди); подібність думок (спеціальні висловлювання щодо ідентичності розуміння чогось); виправдання очікувань (вислови-підтвердження щодо очікуваної відповіді або дії).

Четверта стадія – виявлення якостей, небезпечних для спілкування, – передбачає встановлення негативних якостей, які допитуваний приховує, оцінювання їх значущості, прогнозування їх вияву. Варто застосовувати такі тактичні прийоми: пропонування дискусії (стимулювання обговорення негативних якостей особистості); висловлювання сумнівів (недовіра до деяких повідомлень допитуваного); зіставлення суперечностей (свідомий пошук та акцентування уваги на розбіжностях у наданій інформації); добудовування (стимулювання до підбиття підсумків, узагальнення не договореного); очікування (допитуваного інформують щодо висловлювань, які мають суперечності, але без висновку).

П'ята стадія – індивідуальний вплив та адаптація до учасника слідчої (розшукової) дії. Її завданням є корегування поведінки неповнолітнього допитуваного з метою недопущення неконструктивної поведінки, спрямованої на перешкоджання досягненню завдань кримінального

провадження. За цих умов застосовують тактичні прийоми, спрямовані на контроль за проведенням слідчої (розшукової) дії: підказку; акцентування дій (навмисно підкреслюють дії, що суперечать досягненню спільної мети); превентивні дії (пом'якшення ситуації в разі небезпеки вияву негативної реакції); акцентування на бажанні співробітництва.

На шостій стадії – формування спільних правил взаємодії – відбувається побудова довірливих стосунків. Для цього застосовують такі тактичні прийоми: комплімент; звернення за порадою; пропозиція розв'язати проблему разом; подолання боротьби мотивів (актуалізація суперечностей у мотивах поведінки неповнолітнього допитуваного задля спільного досягнення мети слідчої (розшукової) дії).

Таким чином, дізнавач, володіючи майстерністю застосування тактичних прийомів на визначених стадіях встановлення психологічного контакту, зможе реалізувати завдання слідчої (розшукової) дії.

Розслідування кримінальних проступків пов'язане з виникненням конфліктних ситуацій між дізнавачем і неповнолітнім підозрюваним – так званим недобросовісним учасником слідчої (розшукової) дії. Конфлікт можна визначити як відсутність згоди між двома або декількома сторонами, які можуть бути конкретними особами чи групами. Завдання дізнавача полягає не лише в усвідомленні вже назрілої конфліктної ситуації та пошуку шляхів її вирішення, а й у попередженні виникнення конфліктів. Найчастіше конфліктні ситуації під час допиту виникають, якщо суб'єкт володіє необхідною інформацією, проте умисно її приховує або спотворює. Така позиція дитини під час розслідування може бути зумовлена кількома чинниками: впливом дорослого співучасника; негативним досвідом неправомірної поведінки; стресом, що є наслідком учинення кримінального проступку.

Позиція протидії може виявлятися у таких формах: відмові від дачі показань; ухилянні від дачі показань; наданні неправдивих показань; умисному прихованні або замовчуванні окремих обставин події; зміні показань з правдивих на неправдиві повністю чи частково; відмові неповнолітнього допитуваного від процесуального оформлення повідомлених на допиті відомостей.

Подолання конфліктної ситуації здійснюється в таких напрямках: з'ясування дізнавачем причин конфлікту; тактичний вплив на неповнолітнього допитуваного; усунення зовнішніх чинників, що зумовили виникнення конфліктної ситуації. Так, наприклад, можна застосувати тактичні прийоми, метою яких є зміна позиції допитуваного за

допомогою роз'яснення важливості правомірної поведінки. Важливу роль у переконанні неповнолітнього має вплив третіх осіб, які мають у нього авторитет, пошану. Дізнавач може визначити осіб, яким неповнолітній довіряє (рідні, вчителі та ін.), прислухається до їхньої думки, та звернутися до них за допомогою.

Для подолання опору неповнолітнього під час допиту дізнавач може застосовувати такі прийоми психологічного впливу:

– використання психологічних особливостей особистості неповнолітнього допитуваного – зміст прийому полягає в урахуванні дізнавачем (як на етапі встановлення контакту, так і безпосередньо під час допиту) відомостей про індивідуальні риси допитуваного та стосунки в сім'ї, за місцем навчання й відпочинку;

– використання або створення стану емоційної напруженості – прийом ґрунтується на тому, що в стані емоційної напруженості в неповнолітнього підозрюваного суттєво знижується здатність здійснювати свідомий контроль за змістом мовних повідомлень і власною поведінкою;

– використання ефекту раптовості – сутність полягає в несподіваній для допитуваного появі фактів та обставин, що доводять неправдивість його свідчень. Цей прийом не зводиться до емоційної напруженості, оскільки раптово подана інформація може мати переконуючий вплив і на раціональну сферу особистості, схилиючи допитуваного до усвідомленої потреби давати правдиві показання;

– допущення легенди – реалізація цього прийому полягає у створенні в процесуальних межах таких умов, що видаються допитуваному природними. Наприклад, він одержує можливість ознайомитися з паперами, що знаходяться на столі дізнавача в момент «вимушеної» його відсутності в кабінеті. Ефективним може бути розміщення в кабінеті дізнавача речей і предметів, тотожних тим, які фігурують як розшукувані;

– вільна розповідь – допитуваному надають можливість у розповідній формі, докладно, без обмежень часу та деталізуючих запитань викласти власний варіант послідовності подій. Протягом розповіді дізнавач аналізує інформацію, відшуковуючи суперечності, на які в подальшому спрямовує допит. У цьому разі досить інформативними є обмовки, паузи, повтори, які робить допитуваний;

– максимальна деталізація показань – є своєрідним доповненням попереднього прийому. Неповнолітньому дуже складно обмірковувати неправдиві показання до найдрібніших деталей. Дізнавач, ставлячи допитуваному перелік запитань щодо подробиць певного факту, примушує його

самостійно встановити суперечності у власних показаннях;

– послідовність пред'явлення доказів – прийом використовують у разі, коли дізнавач має декілька доказів різної значущості, що спростовують показання допитуваного;

– пред'явлення контрдоказів – прийом передбачає спростування кожного неправдивого показання конкретним доказом. Так, заперечення присутності на місці події відразу спростовують висновком експертизи про залишені сліди відбитків пальців рук;

– поєднання прискореного й уповільненого темпів допиту – дія прийому ґрунтується на тому, що інтенсивний темп не дозволяє допитуваному ретельно обмірковувати варіанти. Ефективність прийому підвищує зміна темпу: малозначущі запитання надають повільно, зі значними паузами, з огляду на що виникає відчуття спокою, монотонності, навіть нудьги; викривальні – у прискореному темпі. Це зумовлює створення передумов для підвищення емоційного напруження.

Наукова новизна

Допит неповнолітнього означений складністю підготовки та проведення у зв'язку з психологічними, віковими особливостями допитуваного, обмеженістю його життєвого досвіду, знань та уявлень, недостатньою сформованістю поведінкових навичок. Тому для отримання достовірних і повних показань дитини необхідно використовувати спеціальні тактичні прийоми. Для результативного проведення допиту з неповнолітньою особою важливим є невимуслене доброзичливе ставлення до неї (Kovbasa, 2014).

Залучення неповнолітнього до процесу допиту має бути поступовим, неповнолітній спершу повинен освоїтись з новим місцем і людьми. Після встановлення психологічного контакту можна підвищити мотиваційну відповідальність дитини, повідомивши, що її показання важливі для ефективного розслідування кримінального проступку.

Оскільки діти не здатні до логічної вільної розповіді, слід предмет допиту розбити на частини, ставити конкретні, зрозумілі питання, які виключають однакові відповіді. Питання повинні ускладнюватися поступово: спочатку доцільно з'ясувати коло осіб, які брали участь у відповідних діях; уточнити обстановку, яку дитина запам'ятала; деталізувати дії, які вона самостійно вчиняла, і лише потім – ставити питання, які конкретизують подію кримінального правопорушення. Причому слід спонукати неповнолітнього до пригадування розвитку подій, встановлення зв'язків між окремими епізодами.

Під час допиту неповнолітнього необхідно застосовувати такі методи: переконання, викриття (повідомлення дитині відомостей з метою впливу на її емоції, інтелект, волю), правомірного навіювання (шляхом порад, прохання, застереження, попередження), емоційного експерименту (використання психологічного стану), прикладу (особистий приклад або наголошення на позитивних якостях інших осіб).

Переконуючи неповнолітнього в хибності обраної життєвої позиції, доцільно навести приклади з життя осіб, які стали на протиправний шлях у ранньому віці, що спричинило негативні наслідки; з виховною метою слід викликати почуття аморальності щодо вчинених протиправних дій, надаючи водночас інформацію про механізм виправлення; демонструвати поінформованість, що змусить неповнолітнього більш повно розповісти всі обставини; роз'яснити, що сприяння розслідуванню надасть передбачену законом змогу пом'якшити або в деяких випадках навіть уникнути кримінальної відповідальності тощо.

Отже, допит неповнолітнього – процесуально й тактично складна слідча (розшукова) дія, до проведення якої дізнавач повинен ретельно підготуватися. Необхідним є встановлення психологічного контакту з неповнолітнім, проведення допиту у формі діалогу, довірливої розмови. Варто враховувати також ефективність застосування прийомів емоційного впливу, що зумовлено віковими й іншими особливостями розвитку цієї категорії осіб.

Висновки

Розглянувши засади встановлення психологічного контакту, слід зауважити, що розслідування кримінальних проступків, як і будь-яких кримінальних правопорушень, пов'язане з виникненням конфліктних ситуацій між дізнавачем та неповнолітнім підозрюваним – так званим недобросовісним учасником слідчої (розшукової) дії. Іноді виникають проблеми щодо відтворення обставин кримінального правопорушення у зв'язку з добросовісною помилкою допитуваного.

Для подолання опору допитуваного дізнавач може застосовувати різноманітні прийоми психологічного впливу, а саме: використання психологічних особливостей особистості неповнолітнього допитуваного; створення стану емоційної напруженості; використання ефекту раптовості; допущення легенди; вільна розповідь; максимальна деталізація показань; послідовність пред'явлення доказів; пред'явлення контрдоказів; поєднання прискореного й уповільненого темпів допиту.

Реалізуючи ці прийоми, слід уважно спостерігати за учасником слідчої (розшукової) дії та ретельно фіксувати його емоційні, мімічні, інші невербальні вияви. Це дозволить варіювати тактику допиту, забезпечуючи бажану регуляцію стану допитуваного й динаміку спілкування.

Важливим напрямом криміналістичної тактики виявлення й одержання повної, достовірної інформації є розроблення та впровадження системи тактичних прийомів, спрямованих на нейтралізацію добросовісних помилок у показаннях допитуваних. Така слідча ситуація може виникнути під час допиту не лише неповнолітнього підозрюваного, а й свідка та потерпілого.

Усунення неповноти та суперечностей у показаннях неповнолітніх допитуваних, які зумовлені добросовісними помилками в сприйнятті, запам'ятовуванні та відтворенні, потребує від дізнавача, з одного боку, знань щодо процесу формування показань і чинників, що на них впливають, а з іншого – використання тактичних прийомів, спрямованих на надання допомоги допитуваному в пригадуванні фактів і подій.

Процес нейтралізації добросовісних помилок у показаннях не слід зводити лише до системи тактичних прийомів, спрямованих на актуалізацію забутого. Ідеальні сліди можуть містити й перекручену інформацію щодо дійсних обставин кримінального проступку. Тому відповідна система тактичних прийомів має сприяти, крім актуалізації забутого, також усуненню перекрученої інформації.

Так, під час допиту неповнолітніх з метою сприяння пригадуванню обставин кримінального проступку дізнавач може повідомити показання інших учасників кримінального провадження стосовно обставин, які підлягають перевірці; продемонструвати фото- й відеоматеріали; надати інформацію щодо результатів використання спеціальних знань і проведених експертиз.

Залежно від причин виникнення добросовісних помилок у показаннях, може бути застосовано спеціальні системи тактичних прийомів:

– тактичні прийоми, які полягають у подоланні добросовісних помилок сприйняття, а саме помилок зорового, слухового, запахового й інших

видів сприйняття: зіставлення одержаних показань з даними огляду місця події та інших слідчих (розшукових) дій; постановка уточнювальних і контрольних запитань; з'ясування та уточнення асоціативних відчуттів сприйняття; пред'явлення речових доказів; оголошення фрагментів показань інших суб'єктів, надання неповнолітньому можливості пояснити причини суперечностей;

– тактичні прийоми, які полягають у подоланні добросовісних помилок запам'ятовування: постановка нагадувальних та уточнювальних запитань; пред'явлення речових доказів; демонстрування нагадувальних фото-, відеоматеріалів; надання можливості неповнолітньому допитуваному зобразити, проілюструвати певні обставини сприйняття; допит на місці події; оголошення фрагментів показань інших учасників слідчих (розшукових) дій;

– тактичні прийоми, які полягають у подоланні добросовісних помилок відтворення: усунення мовних, лінгвістичних, логічних помилок неповнолітнього допитуваного; постановка нагадувальних та уточнювальних запитань; постановка питань про обставини, що передують, супроводжують чи слідують за подією кримінального проступку; оголошення показань допитуваного, які він дав раніше, що суперечать одержаним показанням; надання особі можливості пояснити причини суперечностей у показаннях; пред'явлення матеріалізованої довідкової інформації.

Запропонована система тактичних прийомів є типовою. У процесі її використання ефективним може бути кожен із зазначених прийомів окремо або їх комплекс, з огляду на психологічні особливості неповнолітнього допитуваного й особливості добросовісних помилок, які слід нейтралізувати.

Отже, з позиції криміналістики допит неповнолітнього в кримінальних провадженнях щодо кримінальних проступків – це слідча (розшукова) дія, зміст якої полягає в отриманні та фіксації дізнавачем у встановленій формі показань, які містять відомості, що мають значення в кримінальному провадженні. Натомість з точки зору психології це – процес специфічного спілкування дізнавача з учасником кримінального провадження.

REFERENCES

- Cherniavskiy, S.S., Tsutskiridze, M.S., & Dudarets, R.M. (et al.). (2019). *Dosudove rozsliduvannia kryminalnykh prostupkiv [Pre-trial investigation of criminal offenses]*. Kyiv: Nats. akad. vnutr. sprav [in Ukrainian].
- Chornous, Yu.M. (2020). *Psykholohichni osnovy realizatsii taktichnykh pryimiv [Psychological bases of realization of tactical receptions]*. *Yurydychna psykholohiia, Legal psychology*, 1(26), 13-22 [in Ukrainian].
- Filonov, L.B. (1989). *Psikhologicheskii kontakt pedagoga i uchashchegosia kak uslovie uspeshnoy profilaktiki otkloneniy v povedenii [Psychological contact between teacher and student as a condition for successful prevention of behavioral deviations]*. *Psikhologicheskaiia profilaktika nedistsiplinirovannogo povedeniia, Psychological prevention of undisciplined behavior*, 238-251 [in Russian].

- Kovbasa, V.M. (2014). Aktualni pytannia taktychnoho zabezpechennia dopytu nepovnoolitnikh [Topical issues of tactical support of interrogation of minors]. *Naukovyi visnyk Dnipropetrovskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav, Scientific Bulletin of Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs*, 1, 253-258 [in Ukrainian].
- Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy: vid 13 kvit. 2012 r. No. 4651-VI [Criminal Procedure Code of Ukraine from April 13, 2012, No. 4651-VI]. (n.d.). zakon2.rada.gov.ua. Retrieved from <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> [in Ukrainian].
- Nikandrov, V.V. (2002). *Nabliudenie i eksperiment v psikhologii [Observation and experiment in psychology]*. SPb.: Rech [in Russian].
- Osypenko, I.P., & Prorochenko, V.V. (2019). Vykorystania mozhlyvostei neverbalnoi informatsii u rozsliduvanni zlochyniv [Using the possibilities of nonverbal information in the investigation of crimes]. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal, Legal scientific electronic journal*, 6, 392-395. doi: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2019-6/94> [in Ukrainian].
- Panasenko, E. (2017). Eksperyment yak providnyi empirychnyi metod naukovoho doslidzhennia v psikhologii: teoretychni aspekt [Experiment as a leading empirical method of scientific research in psychology: theoretical aspect]. *Naukovyi visnyk Mykolaivskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni V.O. Sukhomlynskoho, Scientific Bulletin of the Nikolaev National Pedagogical University named after V.O. Sukhomlinsky*, 1(17), 127-133 [in Ukrainian].
- Pletenets, V., & Kurganova, D. (2019). Typical conflict situations when covering and ways of their solution. *Visegrad Journal on Human Rights*, 3(1), 219-222. Retrieved from <https://journals.indexcopernicus.com/api/file/viewByFileId/903456.pdf>.
- Vygotskiy, L.S. (1960). *Razvitie vysshikh psikhicheskikh funktsiy [Development of higher mental functions]*. Moscow: APN USSR [in Russian].
- Yefimov, M.M. (2020). Osoblyvosti vstanovlennia psikhologichnoho kontaktu pry provedenni dopytu pid chas rozsliduvannia zlochyniv proty moralnosti [Peculiarities of establishing psychological contact during interrogation during the investigation of crimes against morality]. *Naukovyi visnyk Dnipropetrovskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav, Scientific Bulletin of Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs*, 1, 200-204. doi: 10.31733 / 2078-3566-2020-1-200-204 [in Ukrainian].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Досудове розслідування кримінальних проступків : метод. рек. / [С. С. Чернявський, М. С. Цуцкірідзе, Р. М. Дударець та ін.]. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2019. 160 с.
- Чорноус Ю. М. Психологічні основи реалізації тактичних прийомів. *Юридична психологія*. 2020. № 1 (26). С. 13–22. doi: <https://doi.org/10.33270/03202601.13>.
- Филонов Л. Б. Психологический контакт педагога и учащегося как условие успешной профилактики отклонений в поведении. *Психологическая профилактика недисциплинированного поведения*. 1989. С. 238–251.
- Ковбаса В. М. Актуальні питання тактичного забезпечення допиту неповнолітніх. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2014. № 1. С. 253–258.
- Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13 квіт. 2012 р. № 4651-VI. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.
- Никандров В. В. Наблюдение и эксперимент в психологии : учеб. пособие. СПб. : Речь, 2002. 103 с.
- Осипенко І. П., Пророченко В. В. Використання можливостей невербальної інформації у розслідуванні злочинів. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2019. № 6. С. 392–395. doi: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2019-6/94>.
- Панасенко Е. Эксперимент як провідний емпіричний метод наукового дослідження в психології: теоретичний аспект. *Науковий вісник Миколаївського національного педагогічного університету імені В. О. Сухомлинського*. 2017. № 1 (17). С. 127–133. (Серія «Психологічні науки»). URL: <http://mdu.edu.ua/wp-content/uploads/psihol-visnik-17-2017-24.pdf>.
- Pletenets V., Kurganova D. Typical conflict situations when covering and ways of their solution. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2019. No. 3 (1). P. 219–222. URL: <https://journals.indexcopernicus.com/api/file/viewByFileId/903456.pdf>.
- Выготский Л. С. Развитие высших психических функций. М. : АПН СССР, 1960. 450 с.
- Єфімов М. М. Особливості встановлення психологічного контакту при проведенні допиту під час розслідування злочинів проти моральності. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2020. № 1. С. 200–204. doi: 10.31733/2078-3566-2020-1-200-204.

Стаття надійшла до редколегії 04.10.2021

Kashpur A. – Research of the Department of Criminology and Forensic Medicine of the National Academy of Internal Affairs, Kyiv, Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3276-1731>;

Sokyran F. – Ph.D in Law, Associate Professor, Professor of the Department of Criminology and Forensic Medicine of the National Academy of Internal Affairs, Kyiv, Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7557-3490>

Interrogation of a Juvenile: Forensic and Psychological Characteristics

*The **purpose** of the article is to clarify the peculiarities of the interrogation of minors in criminal proceedings for criminal offenses and to provide its forensic and psychological characteristics. The task is to form a system of tactics that will help establish psychological contact with a minor interrogated, neutralize conflict situations, help prevent good faith errors in the testimony of the interrogated. Methodology. **Methodological** tools are a system of general scientific and special legal methods of cognition. The **scientific novelty** lies in the formation of forensic and psychological characteristics of the interrogation of minors in criminal proceedings for criminal offenses. It is substantiated that the interrogation of a juvenile is a procedurally and tactically complex investigative (search) action, for which the coroner must carefully prepare. It is necessary to establish psychological contact with a minor, conduct an interrogation in the form of dialogue, a confidential conversation. **Conclusions.** The investigation of criminal offenses in some cases is accompanied by conflicts between the investigator and the juvenile suspect. Juvenile interrogators often have difficulty reproducing the circumstances of a criminal offense, which leads to the emergence of good faith errors in testimony. According to the content of the article, these two problem situations are solved and algorithms for their solution are proposed. It is concluded that from the point of view of criminology, the interrogation of a juvenile in criminal proceedings for criminal offenses is an investigative (search) action, the content of which is to obtain and record in the prescribed form testimony containing information relevant to criminal proceedings. From the point of view of psychology, the interrogation of a juvenile in criminal proceedings for criminal offenses is a process of specific communication between the investigator and the participant in the criminal proceedings.*

Keywords: interrogation; criminal proceedings; criminal offense; coroner; tactics; psychological contact.

Нікітіна-Дудікова Г. Ю. – кандидат юридичних наук, доцент кафедри криміналістики та судової медицини Національної академії внутрішніх справ, м. Київ
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8865-0061>

Компаративістський аналіз організаційно-тактичних і психологічних засад проведення слідчих (розшукових) дій з неповнолітніми потерпілими

Метою наукової статті є визначення організаційно-тактичних і психологічних засад проведення слідчих (розшукових) дій з неповнолітніми потерпілими на основі вивчення досвіду іноземних держав та шляхом використання компаративістського методу. **Методологія.** Методологічний інструментарій обрано відповідно до представленої мети, специфіки об'єкта й предмета дослідження. Застосовано загальний діалектичний метод наукового пізнання реальних явищ, а також їхніх зв'язків з практичною діяльністю правоохоронних органів. З-поміж спеціальних методів дослідження застосовано такі: компаративістський аналіз – у частині визначення спільних та відмінних ознак організаційно-тактичних і психологічних засад проведення слідчих (розшукових) дій з неповнолітніми потерпілими з урахуванням досвіду іноземних країн; догматичний (формально-логічний) – для висвітлення змісту понять «організаційно-тактичні засади проведення слідчих (розшукових) дій з неповнолітніми потерпілими», «психологічні засади проведення слідчих (розшукових) дій з неповнолітніми потерпілими»; метод системного аналізу – для комплексного формування організаційно-тактичних і психологічних засад проведення слідчих (розшукових) дій з неповнолітніми потерпілими. **Наукова новизна** полягає в обґрунтуванні тези стосовно того, що врахування організаційно-тактичних та психологічних засад під час проведення слідчих (розшукових) дій з неповнолітніми потерпілими є обов'язковим, оскільки забезпечує як ефективність досудового розслідування, так і мінімізацію психологічного травмування неповнолітніх потерпілих. **Висновки.** Наголошено на доцільності врахування кращого іноземного досвіду правоохоронних органів США та Великої Британії в контексті: розроблення окремої методики допиту неповнолітніх потерпілих з урахуванням їх психологічних особливостей; застосування тактичних прийомів, що відповідають вимогам допустимості; забезпечення сприятливої психологічної атмосфери допиту; забезпечення проведення слідчих (розшукових) дій одним і тим самим слідчим на всіх етапах розслідування, який володіє знаннями з дитячої психології; роз'яснення слідчим з першого допиту неповнолітнього потерпілого змісту процесу розслідування та завдань кримінального провадження; залучення одного й того самого психолога чи іншої компетентної особи, яка надаватиме безперервно підтримку неповнолітньому потерпілому під час розслідування.

Ключові слова: організаційно-тактичні засади; психологічні засади; неповнолітній; потерпілий; компаративістський аналіз; кримінальне провадження; психологічний контакт.

Вступ

Слідчі (розшукові) дії відіграють ключову роль у формуванні доказової бази під час досудового розслідування. Проте їх ефективна реалізація залежить не лише від дотримання процесуальної форми, а й від організаційно-тактичних і психологічних засад. Безперечним є те, що нині не всі суб'єкти досудового розслідування дотримуються організаційно-тактичних і психологічних засад проведення слідчих (розшукових) дій з неповнолітніми потерпілими. Такими причинами є: брак професійного досвіду працівників, неправильне розуміння тактичних і психологічних аспектів, недбале ставлення до проведення вказаних процесуальних дій (з причин неналежного грошового забезпечення, психологічного та фізичного навантаження, браку часу) тощо.

У цьому контексті в кримінальному провадженні варті уваги передусім неповнолітні підозрювані (обвинувачені), свідки та потерпілі. Зокрема, у ч. 1 ст. 3 Конвенції про права дитини від 20 листопада 1989 року вказано, що «в усіх діях щодо дітей, незалежно від того,

здійснюються вони державними чи приватними установами, що займаються питаннями соціального забезпечення, судами, адміністративними чи законодавчими органами, першочергова увага приділяється якнайкращому забезпеченню інтересів дитини» ("Konventsiia pro prava dytyny", 1989). Також у ч. 2 ст. 10 Кримінального процесуального кодексу (далі – КПК) України визначено, що «у випадках і порядку, передбачених цим Кодексом, певні категорії осіб (неповнолітні, іноземці, особи з розумовими та фізичними вадами тощо) під час кримінального провадження користуються додатковими гарантіями» ("Kryminalnyi protsesualnyi kodeks", 2012).

Окремі аспекти організаційно-тактичних і психологічних засад проведення слідчих (розшукових) дій з неповнолітніми потерпілими висвітлені в роботах В. П. Бахіна, В. К. Весельського, М. А. Погорецького, Л. Д. Удалової, Ю. М. Чорноус, В. Ю. Шепітька та інших науковців. Водночас у наукових працях визначено окремі аспекти таких засад під час проведення конкретних слідчих

(розшукових) дій, або під час розслідування певного кримінального правопорушення. Поза увагою залишилися загальні організаційно-тактичні та психологічні засади проведення слідчих (розшукових) дій з неповнолітніми потерпілими. Застосування компаративістського аналізу організаційно-тактичних і психологічних засад дасть змогу оптимізувати тактику слідчих (розшукових) дій з неповнолітніми потерпілими на основі кращого іноземного досвіду.

Мета і завдання дослідження

Метою наукової статті є визначення організаційно-тактичних і психологічних засад проведення слідчих (розшукових) дій з неповнолітніми потерпілими на основі вивчення досвіду іноземних держав та використання компаративістського методу. Досягнення цієї мети зумовило необхідність виконання таких завдань: висвітлити сутність методу «компаративістський аналіз» у контексті досліджуваної проблематики, сформулювати визначення таких понять, як «організаційно-тактичні засади», «психологічні засади», «неповнолітній потерпілий», висвітлити загальні організаційно-тактичні та психологічні засади проведення слідчих (розшукових) дій з неповнолітніми потерпілими на основі вивчення досвіду іноземних держав.

Виклад основного матеріалу

Передусім варто висвітлити сутність методу компаративістського аналізу. Термін «компаративізм» походить від латинського слова *comparativus* та в буквальному перекладі означає «порівняльний» (Morozov, & Shkaraputa, 2000, р. 282). У англійському словнику подано загальне визначення слова «компаративний» – порівняння з метою визначення подібності або неподібності двох або більше об'єктів ("Webster's third", 1961, р. 461). З огляду на це, сучасні фахівці з методології наукових досліджень використовують термін «компаративний» як синонім поняття «порівняльний». Сутність методу порівняльного аналізу полягає в зіставленні окремих соціальних явищ і процесів з метою виявлення їх схожості й відмінностей ("Metod porivnialnoho analizu"). Порівняльний метод має два різновиди: діахронічний (об'єкт досліджують в історичному плані, що дає змогу сформулювати уявлення про еволюцію змісту того чи іншого правового феномену, знайти «ключ» до розшифровки сучасних понять) і синхронічний (коли порівнянню підлягають об'єкти, локалізовані в певний момент часу, з метою виявлення їх типових, загальнозначущих рис) (Cherdantsev, 2002, р. 391-393). У межах нашого дослідження проведемо синхронічний аналіз.

Відповідно до ч. 1 ст. 223 КПК України, слідчі (розшукові) дії є діями, що спрямовані на отримання (збирання) доказів або перевірку вже отриманих доказів у конкретному кримінальному провадженні. Згідно з п. 12 ч. 1 ст. 3 КПК України, неповнолітня особа – це малолітня особа, а також дитина у віці від чотирнадцяти до вісімнадцяти років. Також, у ч. 1 ст. 55 КПК України визначено, що потерпілим у кримінальному провадженні є фізична особа, якій кримінальним правопорушенням завдано моральної, фізичної або майнової шкоди, юридична особа, якій кримінальним правопорушенням завдано майнової шкоди, а також адміністратор за випуском облігацій, який відповідно до положень Закону України «Про ринки капіталу та організовані товарні ринки» діє в інтересах власників облігацій, яким кримінальним правопорушенням завдано майнової шкоди ("Kryminalnyi protsesualnyi kodeks", 2012).

Визначивши основні поняття, визнані в науці та в законодавстві України, перейдемо до безпосереднього аналізу організаційно-тактичних і психологічних засад проведення слідчих (розшукових) дій з неповнолітніми потерпілими.

Організаційна частина охоплює дії, що сприяють найраціональнішому проведенню розслідування, його плануванню, підготовці та проведенню слідчих (розшукових) дій, спрямованих на досягнення поставленої мети, використанню технічних засобів, взаємодії суб'єктів розслідування. До тактичної частини належать дії, спрямовані на виконання завдань розслідування, прийняття тактичних рішень і визначення своєчасності проведення слідчих (розшукових) дій, оцінювання необхідності вжиття запланованих заходів, з огляду на особливості слідчої ситуації (Kuzmichov, 2000, р. 52-53). Тактика під час проведення слідчих (розшукових) дій – це вибір і використання різних засобів, способів та прийомів досягнення необхідного результату задля виконання завдань кримінального провадження (Hvozdiuk, 2021, р. 58).

Співвідношення організаційних і тактичних аспектів у структурі слідчих (розшукових) дій полягає в частковому їх суміщенні, оскільки поряд із застосуванням власне організаційних заходів і тактичних прийомів є низка заходів організаційно-тактичного характеру, які однаково можуть стосуватися як тактики, так й організації їх проведення. Такий тісний зв'язок і взаємозалежність дає змогу під час розслідування забезпечувати доцільне й ефективне провадження слідчих (розшукових) дій, отримувати необхідну доказову інформацію (Kharchenko, 2016, р. 20). Саме тому ми вживаємо термін «організаційно-тактичні засади».

Організаційно-тактичні засади проведення слідчих (розшукових) дій з неповнолітніми потерпілими певним чином відрізняються від засад таких процесуальних дій, що проводяться,

наприклад, з підозрюваними чи потерпілими, які є повнолітніми. Це все передусім залежить від особливостей психічного й особистісного розвитку людини.

Дані про особу потерпілого мають важливе значення для процесу розкриття та розслідування кримінального правопорушення, оскільки їх постійно використовують під час побудови слідчих версій, планування розслідування, попередження злочинної діяльності тощо. Особливого значення потерпілий набуває на першочерговому етапі, оскільки від нього отримують важливу криміналістичну інформацію про подію злочину, злочинця та інші обставини, які мають значення для справи (Somina, 2012, p. 6).

Слід зауважити, що організаційно-тактичні засади проведення слідчих (розшукових) дій різняться залежно від окремої слідчої (розшукової) дії та вчиненого кримінального правопорушення. На підставі аналізу думок учених і міжнародного досвіду визначимо їх засади. Так, Т. В. Авер'янова вважає, що тактика допиту неповнолітніх значною мірою обумовлена особливостями їхньої психіки (підвищеним навіюванням, схильністю до фантазування, високою емоційністю, нестійкістю поведінки), незначним життєвим досвідом, що нерідко призводить до неправильної оцінки ними розслідуваної події загалом або окремих її елементів (Averianova et al., 2007, p. 593). Тому, проводячи з ними слідчі (розшукові) дії, необхідно зважати на ці обставини.

Як слушно зауважила С. М. Авраменко, фантазування є індивідуальною якістю, яка притаманна не всім дітям. Водночас якщо під час допиту неповнолітніх є сумніви щодо правдивості свідчень, то перевірка цих показів та залучення дитячого психолога до аналізу свідчень неповнолітнього свідка допоможуть слідству з'ясувати, чи правду говорить дитина (Avramenko, 2017, p. 110-111).

Згідно з ч. 1 ст. 226 КПК України, «допит малолітньої або неповнолітньої особи проводиться в присутності законного представника, педагога або психолога, а за потреби – лікаря» ("Kriminalnyi protsesualnyi kodeks", 2012). Відповідно до п. d ч. 1 ст. 35 Конвенції Ради Європи № 201 «Про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального розбещення», кожна держава вживає необхідних законодавчих або інших заходів для забезпечення проведення всіх опитувань дитини одними й тими самими особами, якщо це можливо та де це доцільно ("Konventsiia Rady Yevropy", 2007). На практиці потерпілого можуть щоразу допитувати різні особи та щоразу їм знову доведеться встановлювати психологічний контакт, входити в довіру, за максимальні дві години допиту в день, що може призвести до наявності в матеріалах кримінального провадження неповної інформації про подію злочину (Avramenko, 2016, p. 282-283).

Вважаємо, це є неприпустимим фактором як під час допиту неповнолітніх потерпілих, так і проведення з ними подальших слідчих (розшукових) дій. На нашу думку, один і той самий слідчий, який має досвід щонайменше два роки слідчої діяльності, повинен проводити такі процесуальні дії з неповнолітніми потерпілими.

На думку Г. М. Мінковського, ідеальною моделлю була б обов'язкова участь у допиті малолітнього, який не досяг 16-річного віку, таких осіб, як фахівець-педагог і фахівець-психолог (Minkovskiy, 1959, p. 11).

Завдяки допомозі фахівця-психолога, який володіє методами прикладної психології, можна отримати відомості не лише щодо події кримінального правопорушення, а й стосовно особистості неповнолітнього (особливостей пам'яті, уміння передати сприйняте, здатності розказати правду, змовчати або надати неправдиві показання). Крім того, психолог, знаючи своєрідність психології неповнолітніх, може надати допомогу неповнолітньому в згадуванні подій і фактів, які мають значення для розслідування кримінального правопорушення, активізувати його пам'ять, усунути фактори й умови, які негативно позначаються на формуванні правдивих показань (Dymov, 2005, p. 44). Щоб залучити якомога більше осіб до надання цінних свідчень у справі, необхідно здійснити початкову оцінку їхніх психічних якостей, а також звернути увагу на стан осіб, щодо яких проводяться слідчі дії. Ці фактори мають бути враховані під час допиту потерпілого, свідків, підозрюваних та обвинувачених (Ziakun, & Prokopenko, 2019, p. 73).

Задля визначення правильної тактики проведення слідчих (розшукових) дій з неповнолітніми варто застосовувати багатопрофільний підхід (слід заохочувати тісну співпрацю між різними фахівцями для досягнення повного розуміння дитини, а також оцінки її правового, психологічного, соціального, емоційного, фізичного та пізнавального стану) ("Kerivni pryntsyry", 2010).

Невід'ємною складовою отримання повної інформації, а також відомостей про обставини кримінального правопорушення під час проведення допиту неповнолітнього є ретельна підготовка до нього. Такий підготовчий процес полягає не лише в складанні плану проведення цієї слідчої (розшукової) дії з переліком задалегідь запитань щодо обставин, які підлягають встановленню, а й у вивченні відомостей про спосіб життя особи, її вподобання, відносини з оточуючими, психологічний стан тощо. Проаналізувавши цю інформацію, уповноважена на проведення допиту особа, матиме змогу одержати об'єктивну інформацію про обставини злочину, не травмуючи психіку потерпілого. Такий процес позитивно впливатиме на встановлення психологічного контакту між

допитуваним та особою, яка проводить допит (Myrovska, & Hvozdiuk, 2018, p. 263).

У тактиці проведення допиту ключове місце належить організаційним заходам з його підготовки. Ідеться про вивчення раніше отриманих показань, допитуваних осіб, з'ясування змісту суперечностей, а також обставин, які необхідно встановити, визначення послідовності допиту, вибір місця й часу його проведення, добір і систематизацію доказів, формулювання питань і визначення їх послідовності (Gavrilin, 2004, p. 51). Слід зауважити, що з огляду на міжнародні стандарти забезпечення прав дитини в кримінальному провадженні та під час здійснення правосуддя, вихідною точкою у виборі слідчим часу й місця проведення допиту неповнолітнього потерпілого та інших осіб має бути першочергове врахування інтересів неповнолітнього потерпілого.

Варто погодитись із В. О. Лазаревим, на думку якого для подолання конфліктних ситуацій допиту доречно використовувати такі прийоми його проведення: 1) встановлення психологічного контакту; 2) втягнення неповнолітнього в суперечку з метою виявлення нових обставин, що мають значення для справи; 3) використання рефлексії неповнолітнього; 4) деталізація показань учасників допиту; 5) пред'явлення доказів для активізації пам'яті допитуваного; 6) спостереження за поведінкою допитуваного; 7) застосування відеозапису (Lazariev, 2019, p. 127).

С. Я. Хоменко зазначає, що під час проведення одночасного допиту неповнолітнього потерпілого з іншим дорослим учасником слідчий має ретельно продумати розташування допитуваних осіб у кабінеті таким чином, щоб дорослий учасник не міг жестом, мімікою або іншим способом вплинути на неповнолітнього, схиливши його до надання неправдивих показань. Тому небажано розташовувати учасників один напроти одного. Необхідно, щоб між учасниками очної ставки знаходився педагог або законний представник неповнолітнього, що унеможливить їхнє спілкування (Khomenko, 2011, p. 403).

Стосовно проведення огляду місця події за участю неповнолітнього потерпілого як процесуалісти, так і криміналісти погоджуються з тим, що їх потрібно залучати у виняткових випадках. Долучення таких осіб під час розслідування кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості є можливим, проте небажаним.

Згідно з наказом МВС України від 7 липня 2017 року № 575 «Про затвердження Інструкції з організації взаємодії органів досудового розслідування з іншими органами та підрозділами Національної поліції України в запобіганні кримінальним правопорушенням, їх виявленні та розслідуванні», до огляду місця події за потреби слід залучати психолога ("Nakaz MVS", 2017). Наприклад, С. М. Авраменко вважає, що

залучення психолога до огляду місця вчинення розбещення неповнолітнього є необхідним заходом, адже кваліфікований спеціаліст допоможе якнайменш травмувати дитячу психіку під час цієї слідчої (розшукової) дії та допоможе слідству скласти психологічний портрет злочинця (Avramenko, 2017, p. 126). Варто зауважити, що проведення огляду місця події за участю неповнолітнього потерпілого із застосуванням технічних засобів фіксації не лише може певним чином психологічно вплинути на нього, а й позначитися на суб'єкті розслідування, створюючи психологічне підґрунтя для недбалої, непродуманої фіксації обстановки та її деталей у протоколі слідчої (розшукової) дії (Sokyrin, 2020, p. 69).

Під час обшуку за фактом учинення розбещення неповнолітнього як спеціалістів здебільшого залучають психолога та лікаря, а в разі вчинення інтелектуального розбещення за допомогою гаджетів доцільним є залучення ІТ-фахівців, також результативним є залучення кінологів, для виявлення прихованих предметів або наркотиків і психотропних речовин (Avramenko, 2017, p. 156). Щодо пред'явлення підозрюваного для впізнання неповнолітнім потерпілим слід зазначити, що іноді такі потерпілі вважають, що за підозрюваним будуть спостерігати приховано, щоб він їх не побачив. Таке ставлення впізнаючого до майбутньої участі в слідчій (розшуковій) дії пояснюється тим, що не кожна особа психологічно готова до подібної зустрічі, на що можуть впливати стан здоров'я, стать, вік, залежність від злочинця тощо (Lazariev, 2019, p. 137).

Зазначене зумовлено тим, що людина може злякатися й заявити, що серед представлених осіб немає того, кого бачила під час учинення кримінального правопорушення. З. І. Мітрохіна вказує, що на практиці траплялися випадки, коли потерпілі боялися увійти до приміщення, де було підготовлене пред'явлення для впізнання, попри наявність охорони, вони намагалися уникнути зустрічі з насильником або іншим злочинцем (Mitrokhina, 1990, p. 45). Тому під час проведення пред'явлення особи для впізнання задля забезпечення безпеки особи, яка впізнає, потрібно забезпечити умови, коли особа, яку пред'являють для впізнання, не бачить і не чує останньої. Вказане відповідає положенню ч. 4 ст. 228 КПК України стосовно пред'явлення для впізнання поза її візуальним та аудіоспостереженням.

Викладене вище дає змогу стверджувати, що організаційно-тактичні засади проведення слідчих (розшукових) дій з неповнолітніми потерпілими – це основа проведення слідчих (розшукових) дій, яка охоплює всі етапи проведення цих процесуальних дій (підготовчий, робочий, заключний), у межах яких реалізуються засоби криміналістичної тактики, що сприяють отриманню повної та об'єктивної

інформації про вчинене кримінальне правопорушення від неповнолітнього потерпілого.

Вартий уваги також міжнародний досвід означеного питання. У США та деяких інших країнах розроблено протоколи RATAC і NICHD, що використовуються для допиту дітей. RATAC – методика опитування, система якої складеться з елементів: Rapport – встановлення контакту; Anatomy Identification – визначення анатомічних частин тіла людини; Touch Inquiry – опитування щодо доторкання; Abuse Scenario – сценарій жорстокої поведінки; Closure – завершення. NICHD – методика опитування, що моделює взаємодію особи, що опитує дитину, з урахуванням психологічних особливостей дітей і умовах застосування до них жорстокої поведінки. Основна увага приділяється встановленню психологічного контакту. Методика враховує можливість не становлення контакту на першому опитуванні з подальшим урахуванням припущених помилок або інших негативних моментів (Semenov, 2020, p. 278-279). Країни, які використовують такі методики, під час допиту вивчають дитину (її психологічний стан, сприйняття подій тощо), а вже після чого встановлюють психологічний контакт з метою отримати правдиві відомості щодо вчиненого кримінального правопорушення. Такий досвід потрібно запозичувати також для наших правоохоронців, але після адаптації та модернізації таких методик.

Закон США «Про захист жертв злочинів і свідків» від 1982 року вимагає від усіх органів юстиції справедливого ставлення до неповнолітнього, збереження його гідності й конфіденційності. Головними принципами справедливого поводження з неповнолітніми потерпілими в Законі визнано: роз'яснення їхніх прав у кримінальному процесі; надання інформації про заходи, які можуть бути вчинені правоохоронними органами для їх захисту, а також про затримання та арешт обвинуваченого, його звільнення до розгляду справи в суді, закриття чи про відмову в порушенні кримінальної справи; надання багатосторонньої допомоги, зокрема надання транспорту, бронювання квитків для проїзду на виклики, номерів у готелі тощо (Kvashis, & Vavilova, 1996, p. 48). Доцільно зауважити, що надання можливості правоохоронним органам США забезпечувати транспорт, бронювати квитки для проїзду на виклики та номерів у готелі для неповнолітніх потерпілих вказує на встановлення сприятливого психологічного клімату для особи. Вона почуває себе захищеною, відчуває піклування, що сприяє встановленню довіри до працівників поліції США під час надання показань.

Психологічні засади проведення слідчих (розшукових) дій. З огляду на належність до певної вікової групи, неповнолітні суттєво різняться між собою за характером і ступенем

вираження психічних процесів. Тому важливо розглядати наслідки насильства, пережитого дитиною, урахувавши її вікові особливості. За різних періодів життя реакція на подібну психологічну травму може виявлятися по-різному. Найбільш загальними симптомами, залежно від віку дитини, є: а) для дітей до трьох років – страхи, сплутаність почуттів, порушення сну, втрата апетиту, агресія, страх перед чужими людьми, сексуальні ігри; б) для дошкільнят – тривога, боязкість, сплутаність почуттів, почуття провини, сорому, огиди, відчуття безпорадності, зіпсованості; у поведінці спостерігається регресія, відстороненість, агресія, сексуальні ігри, мастурбація; в) для дітей молодшого шкільного віку – амбівалентні почуття стосовно дорослих, складності у визначенні сімейних ролей, страх, почуття сорому, огиди, зіпсованості, недовіри до світу; у поведінці відзначаються відстороненість від людей, порушення сну, апетиту, агресивна поведінка, відчуття «брудного тіла», мовчазність або несподівана балакучість, сексуальні дії з іншими дітьми; г) для дітей 9–13 років – те саме, що й для дітей молодшого шкільного віку, а також депресія, відчуття втрати відчуттів; у поведінці відмічаються ізоляція, маніпулювання іншими дітьми з метою отримання сексуального задоволення, суперечлива поведінка. Водночас дітям старшого шкільного віку притаманні втечі з дому або інституційних установ, низька самооцінка, спроби самогубства, вживання наркотиків або алкоголю, проституція або безладні статеві зв'язки, психосоматичні розлади (Lishchynska-Martyniuk, 2019, p. 123-124).

Звернемо увагу на психологічні засади проведення окремих слідчих (розшукових) дій.

Особливої уваги потребують діти, які стали жертвами статевих злочинів, адже така категорія злочинів є досить приватною, а отже, ділитися, згадувати пережите досить складно. Такий злочин щодо них може спричинити в майбутньому непоправні психологічні проблеми, що завадить їм нормально розвиватися, створювати сім'ї. Тому слідчий, який проводить допит, має бути вкрай делікатним, його питання мають бути психологічно обмірковані. Встановлення психологічного контакту та повної довіри між потерпілою особою і слідчим є вкрай важливим (Avramenko, 2016, p. 282).

Успішність допиту дитини, серед іншого, залежить від місця розташування та облаштування приміщення, у якому його проводять; попереднього психологічного вивчення дитини, завдяки якому можна підготувати її до співпраці з правоохоронцями, а також компетентності осіб, які проводять допит (Levchenko, & Yevsiukova, 2012, p. 123-124).

Варто зауважити, що законодавство не регулює питання щодо статі слідчого, який має проводити допит неповнолітнього. С. М. Авраменко вважає,

що в цій категорії справ допит має проводити жінка-слідчий, адже дитині так буде простіше розповісти всю необхідну інформацію. Жінки від природи наділені материнським інстинктом, особливою чутливістю, тактовністю, ніжністю, що сприяє оптимальному перебігу допиту (Avramenko, 2017, p. 114).

Наведене твердження науковця відповідає досвіду США в цьому напрямі, адже там поліцейських навчають співчуттю до потерпілих, поважному толерантному ставленню до жертви. У поліцейських дільницях багатьох штатів «створено спеціальні відділи по роботі з жертвами. Як правило, їх працівники – жінки – поліцейські з великим досвідом роботи й навичками психологів. Вони зустрічаються з потерпілими одразу, щойно їм стає відомо про злочин. У них є доступ до матеріалів кримінальної справи, вони можуть кваліфіковано надати потерпілим необхідну психолого-емоційну підтримку, надати консультації з правових питань», а також у розв'язанні інших проблем (Levi, 2007, p. 161).

У КПК України роль педагога чітко не окреслена, з огляду на що в науковців існує декілька підходів до визначення мети участі педагога в допитах малолітніх, а саме: а) надання допомоги слідчому у встановленні психологічного контакту з допитуваними (Sheritko, 2007, p. 340), вибір методів психічного впливу, що є найбільш результативними в цій ситуації, формулювання педагогічно правильних питань, забезпечення оптимального емоційного стану допитуваного (Arotsker, 1969 p. 76); б) сприяння отриманню повних і достовірних показань (Tetiuev, 2009, p. 103); в) сприяння у встановленні обставин, що підлягають доказуванню в кримінальному провадженні (Pronin, 2006, p. 80).

Бажано, щоб педагог не був учителем допитуваної дитини, адже це може стримувати його, спонукати до приховування інформації. Найкраще, щоб педагог і дитина були однієї статі. Так дитина зможе більше розкритися й довіритися (Antonian, 1993, p. 32).

У ч. 1 ст. 225 КПК України визначено, що «у виняткових випадках, пов'язаних із необхідністю отримання показань свідка чи потерпілого під час досудового розслідування, якщо через існування небезпеки для життя і здоров'я свідка чи потерпілого, їх тяжкої хвороби, наявності інших обставин, що можуть унеможливити їх допит у суді або вплинути на повноту чи достовірність показань, сторона кримінального провадження, представник юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, мають право звернутися до слідчого судді з клопотанням провести допит такого свідка чи потерпілого в судовому засіданні, зокрема одночасний допит двох чи більше вже допитаних осіб. У такому разі допит

свідка чи потерпілого здійснюється в судовому засіданні в місці розташування суду або перебування хворого свідка, потерпілого в присутності сторін кримінального провадження з дотриманням правил проведення допиту під час судового розгляду» ("Kryminalnyi protsesualnyi kodeks", 2012).

Позитивним досвідом реалізації ст. 225 КПК України можна вважати вітчизняну судову практику, згідно з якою з метою отримання та фіксування важливих свідчень і показів від малолітньої дитини, психіці якої було завдано шкоду, слід допитувати малолітню дитину саме за участі суду під час досудового розслідування, з метою належного процесуального фіксування показів, які можливо буде використовувати під час судового розгляду, до моменту повноцінного відновлення психоемоційного стану потерпілої. Під час розгляду справи в одному із судів міста Києва суддя послався на той факт, що проведення якнайшвидшого допиту малолітньої потерпілої й обмеження кількості таких допитів сприятиме захисту її прав та інтересів, надаючи повний доступ до правосуддя та можливості повідомляти про факти порушення її прав, а також у подальшому усуне травматичний досвід, з яким малолітня потерпіла вимушено стикається в правовій системі. Крім того, судом в ухвалі запропоновано учасникам судового провадження заздалегідь до початку судового засідання підготувати й подати до суду зрозумілі з урахуванням віку малолітньої потерпілої запитання (Smirnova, 2021). Таку практику слід застосовувати більш широко.

У багатьох країнах є можливість запису на відеоплівку допиту потерпілої дитини та прийняття таких відеопоказань як доказу в суді. В Україні ця норма, на жаль, не набула законодавчого закріплення. Потерпіла неповнолітня (малолітня) особа зобов'язана давати показання, щоразу згадуючи прикрі моменти життя, заново переосмислювати й повторно відповідати на питання, які травмують дитячу психіку. Крім того, суддя перед допитом потерпілої неповнолітньої (малолітньої) особи навряд чи спілкується із психологом. Натомість саме психолог порадить, як коректніше поставити те чи інше питання, адже дитина, яка пережила сильне душевне хвилювання і якій досить складно розповідати про злочин, жертвою якого вона стала, може замкнутися в собі, мати в подальшому психічні проблеми. Доречним було б використання відеозапису зі свідченнями неповнолітньої (малолітньої), які вона надавала під час досудового розслідування, а у виняткових випадках, коли необхідна додаткова інформація, допит доцільно проводити в судовому засіданні (Avramenko, 2016, p. 286).

Щодо участі законного представника під час допиту неповнолітнього, то варто вказати, що така його участь в окремих випадках може чинити на потерпілого психологічний тиск. Досліджуючи означене питання, В. Г. Дрьомов стверджує, що підліток може відчувати в присутності батьків почуття страху, сорому, чутливо реагувати на емоції батьків, стежити за їх мімікою, жестами й рухами, з огляду на що давати показання або зовсім відмовитися відповідати на запитання слідчого (Dremov, 1970, p. 7).

С. М. Авраменко у межах дослідження «Розслідування розбещення неповнолітніх» провела анкетування працівників Національної поліції, результати якого засвідчили, що присутність батьків як законних представників здебільшого заважає отриманню достовірної та повної інформації, неповнолітні в присутності найрідніших людей соромляться розповісти все, що з ними трапалося. Також непоодинокими є випадки, коли неповнолітні надавали неправдиву інформацію, щоб батьки їх не сварили за порушення встановлених батьками заборон. З огляду на це, дослідниця дійшла висновку, що під час допиту неповнолітніх потерпілих не є доцільним залучення законних представників, дитина не повинна бачити й розуміти, що вони її чують, адже можуть знаходитись у сусідній кімнаті, бачити все через скло позавізуального спостереження або через відеозв'язок. Також варто дозволити неповнолітньому самостійно обирати особу, яку він бажає бачити разом із собою на допиті як законного представника, у присутності якого йому буде зручно відповідати на питання слідчого або прокурора (Avramenko, 2017, p. 117).

Під час пред'явлення до впізнання неповнолітнього потерпілого від насильницького злочину для отримання необхідних у справі доказів слід брати до уваги те, наскільки суб'єктивними можуть бути покази потерпілого, який є зацікавленою стороною, покази якої, як стверджує А. Р. Ратинов, варто піддавати критичному аналізу. Збудження, напружено-емоційний стан неповнолітнього потерпілого суттєво гальмують процес відтворення ним показань. Тому з урахуванням ремінісценції, що визначає більшу продуктивність і змістовність відстроченого відтворення інформації, доцільно пізніше запланувати проведення пред'явлення до впізнання неповнолітнього потерпілого, але не пізніше трьох-чотирьох днів з моменту злочинного посягання, оскільки потім може виникнути процес забування (Lishchynska-Martyniuk, 2019, p. 126).

У кримінальному процесі багатьох країн під час допиту неповнолітнього він часто відчуває «вторинну віктимізацію». Щоб уникнути її, наприклад, у Великій Британії спеціальні співробітники попередньо приводять неповнолітнього потерпі-

лого в судову залу, детально пояснюють йому на місці всі правила судової процедури, психологічно готують його до участі в судовому розгляді, проводять його додому. У США такі функції виконують не лише працівники служби допомоги потерпілим, а й спеціальні помічники прокурора, які пояснюють неповнолітньому потерпілому ситуацію на всіх стадіях процесу та надають йому не лише юридичну допомогу, а й психологічну підтримку (Kvashis, & Vavilova, 1996, p. 46). Таким чином, це сприяє як встановленню психологічного контакту з неповнолітнім потерпілим, так і мінімізації психологічного травмування через уникнення створення в нього уявлення про незрозумілість процесу розслідування та подальшого покарання кривдника.

У законі США «Про захист жертв злочинів і свідків» від 1982 року визначено функції та обов'язки особи, яка безперервно надає підтримку дитині-жертві. Для того, щоб мати реальну підтримку, між особою та дитиною повинні бути встановлені довірчі стосунки. Цього можна досягти, призначивши допоміжну особу на початку процесу правосуддя (тобто повідомлення про кримінальне правопорушення) та переконавшись, що та сама особа супроводжує дитину протягом усього процесу. Цей закон вимагає призначити допоміжну особу компетентним органом, який відповідає за розслідування, що вирішує викликати дитину-жертву або свідків для першого допиту. Основний принцип полягає в тому, що особа, яка надає підтримку, повинна супроводжувати дитину з моменту початку розслідування кримінального правопорушення ("U.S. Code", 1982). Подібну функцію в нашій країні виконує психолог, проте він це здійснює не безперервно та відповідно на етапі розслідування може бути замінений на іншого, що не є ефективним з огляду на досвід США.

З огляду на викладене, психологічними засадами проведення слідчих (розшукових) дій з неповнолітніми потерпілими слід визнати забезпечення умов проведення процесуальних дій, за яких мінімізується ризик психологічного травмування неповнолітньої особи, забезпечується баланс між отриманням від неї чи за її допомогою інформації про обставини кримінального правопорушення та психологічним станом дитини.

Наукова новизна

Результати аналізу наукових праць, національного законодавства й зарубіжного досвіду дають змогу сформулювати визначення таких термінів, як «організаційно-тактичні засади» та «психологічні засади» у контексті проведення слідчих (розшукових) дій з неповнолітніми потерпілими. Компаративістський аналіз організаційно-тактичних і психологічних засад проведення

слідчих (розшукових) дій уможливив виокремлення кращого вітчизняного й міжнародного досвіду.

Організаційно-тактичні засади проведення (слідчих) розшукових дій з неповнолітніми потерпілими охоплюють, зокрема, такі елементи:

- отримання відомостей про особу потерпілого (особливості її психіки, життєвий досвід, особливості пам'яті, вміння передати сприйняте, здатності розказати правду, змовчати або надати неправдиві показання, спосіб життя особи, її вподобання, відносини з оточуючими, психологічний стан);

- залучення психолога (до аналізу показань неповнолітнього, сприяння активізації пам'яті неповнолітнього, сприяння в усуненні факторів та умов, які негативно впливають на формування правдивих показань);

- проведення всіх слідчих (розшукових) дій одним і тим самим слідчим, який має стаж роботи зі слідчої діяльності понад два роки;

- застосування багатoproфільного підходу (слід заохочувати тісну співпрацю між різними фахівцями для отримання повного розуміння дитини, а також оцінки її правового, психологічного, соціального, емоційного, фізичного та пізнавального стану);

- перевірка інформації, що надана неповнолітнім під час проведення слідчої (розшукової) чи іншої процесуальної дії;

- складення письмового плану проведення слідчої (розшукової) дії з переліком підготовлених заздалегідь запитань щодо обставин, які підлягають встановленню, зважаючи на вік неповнолітньої особи та її розвиток (складанню плану передуює: вивчення раніше отриманих показань; з'ясування змісту протиріч; вивчення допитуваних осіб, з'ясування обставин, які належать встановити; визначення послідовності допиту; вибір місця та часу проведення; підбір і систематизацію доказів; формулювання питань та визначення їх послідовності);

- подолання конфліктних ситуацій (встановлення психологічного контакту; використання рефлексії неповнолітнього; деталізація показань учасників допиту; пред'явлення доказів для активізації пам'яті допитуваних осіб; спостереження за поведінкою допитуваного; застосування відеозапису);

- розташування допитуваних осіб у кабінеті (кімнаті) таким чином, щоб дорослий учасник не міг жестом, мімікою або в інший спосіб вплинути на неповнолітнього та схилити його до надання неправдивих показань;

- здійснення відеофіксації.

Психологічні засади проведення (слідчих) розшукових дій з неповнолітніми потерпілими охоплюють такі елементи:

- отримання відомостей про особу потерпілого (особливості її психіки, спосіб життя, уподобання, стосунки з оточуючими, психологічний стан, поведінка);

- облаштування приміщення для проведення окремих слідчих (розшукових) дій з попереднім психологічним вивченням дитини, завдяки чому можна підготувати її до співпраці зі слідчим (наприклад, зелена кімната);

- залучення педагога такої самої статі, як неповнолітній;

- забезпечення якнайшвидшого проведення слідчих (розшукових) дій із залученням неповнолітнього потерпілого, зважаючи на його психологічний стан;

- залучення за потреби законного представника;

- першочергове врахування інтересів неповнолітнього потерпілого під час планування проведення слідчих (розшукових) дій з іншими повнолітніми учасниками.

Висновки

Отже, основна відмінність між організаційно-тактичними та психологічними засадами полягає в їх цільовому спрямуванні. Перші спрямовані на отримання відомостей від неповнолітнього потерпілого з метою встановлення всіх обставин учиненого кримінального правопорушення. Натомість психологічні засади передбачають забезпечення таких умов для неповнолітнього потерпілого, які мінімізують ризик його психологічного травмування.

Спільне в цих засадах полягає в тому, що організаційно-тактичні засади враховують психологічні основи, які сприяють ефективній реалізації тактичних прийомів під час проведення слідчих (розшукових) дій із залученням неповнолітніх потерпілих. Тобто, як зауважила Ю. М. Черноус, тактичний прийом базується на психологічному механізмі його реалізації (Chornous, 2020, p. 17). Крім того, як організаційно-тактичні, так і психологічні засади проведення слідчих (розшукових) дій загалом спрямовані на виконання завдань кримінального провадження.

Важливим є врахування кращого досвіду США та Великої Британії в контексті: розроблення окремої методики допиту неповнолітніх потерпілих з урахуванням їхніх психологічних особливостей і застосуванням допустимих тактичних прийомів за умов сприятливої психологічної атмосфери; забезпечення проведення слідчих (розшукових) дій на всіх етапах розслідування одним і тим самим слідчим, який володіє знаннями з дитячої психології;

роз'яснення слідчим з першого допиту неповнолітнього потерпілого процесу розслідування та завдань кримінального провадження; залучення тільки одного й того самого психолога чи іншої компетентної особи, яка надаватиме безперервно підтримку неповнолітньому потерпілому в межах розслідування.

Урахування організаційно-тактичних і психологічних засад під час проведення слідчих (розшукових) дій з неповнолітніми потерпілими є обов'язковим, оскільки забезпечить як ефективність досудового розслідування, так і мінімізацію психологічного травмування неповнолітнього потерпілого.

REFERENCES

- Antonian, Iu.M. (1993). *Poniatie i kriminologicheskaia klassifikatsiia nasilstvennykh prestupleniy* [Understanding and Criminal Classification of Violent Crimes]. Moscow: [b. i.] [in Russian].
- Arotsker, L.E. (1969). *Taktika i etika sudebnogo doprosa* [Tactics and ethics of judicial interrogation]. Moscow: Iurid. lit. [in Russian].
- Averianova, T.V., Belkin, R.S., & Korukhov, Iu.G. (et al.). (2007). *Kriminalistika* [Criminalistics]. (3rd ed.). Moscow: Norma [in Russian].
- Avramenko, S.M. (2016). Dopyt nepovnitnikh osib, yaki staly zhertvamy statevykh zlochyniv: normatyvno-pravovyi aspekt [Interrogation of juveniles who have become victims of sexual crimes: legal aspect]. *Visnyk Chernivetskoho fakultetu Natsionalnoho universytetu "Odeska yurydychna akademiia", Bulletin of the Chernivtsi Faculty of the National University "Odessa Law Academy"*, 1/2016, 279-288 [in Ukrainian].
- Avramenko, S.M. (2017). Rozsliduvannia rozbeshchennia nepovnitnikh [Investigation of juvenile abuse]. *Candidate's thesis*. Kyiv [in Ukrainian].
- Cherdantsev, A.F. (2002). *Teoriia gosudarstva i prava* [Theory of Government and Rights]. Moscow [in Russian].
- Chornous, Yu.M. (2020). Psykholohichni osnovy realizatsii taktychnykh pryimiv [Psychological Basics of Tactical Techniques Application]. *Yurydychna psykholohiia, Legal psychology*, 1(26), 13-21. doi: <https://doi.org/10.33270/03202601.13> [in Ukrainian].
- Dremov, V.G. (1970). Pokazaniia nesovershennoletnego obviniaemogo v sovetskom ugovnom protsesse [Testimony of a minor accused in a Soviet criminal trial]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Moscow [in Russian].
- Dymov, G.A. (2005). Psikhologicheskie metody aktivizatsii pamiaty nesovershennoletnikh v preduprezhdenii i raskrytii grabaznei i razboinykh napadeniy, sovershaemykh nesovershennoletnimi [Psychological methods of activating the memory of minors in the prevention and disclosure of robberies and robberies committed by minors]. *Rossiiskiy sledovatel, Russian investigator*, 5, 43-47 [in Russian].
- Gavrilin, Iu.V. (2004). *Kriminalisticheskaia taktika i metodika rassledovaniia otdelnykh vidov prestupleniy v opredeleniakh i skhemakh* [Forensic tactics and methods of investigation of certain types of crimes in definitions and schemes]. Moscow: Kn. mir [in Russian].
- Hvozdiuk, V.V. (2021). Taktyka provedennia slidchykh (rozshukovykh) dii z urakhuvanniam praktyky Yevropeiskoho sudu z prav liudyny [Tactical aspects of investigative (search) activities performance guided by ECHR practices]. *Candidate's thesis*. Kyiv [in Ukrainian].
- Kerivni pryntsyipy Komitetu ministriv Rady Yevropy shchodo pravosudiv, druzhnogo do ditei, ukhvaleni Komitetom ministriv Rady Yevropy: prohrama Rady Yevropy vid 17 lystop. 2010 r. [Guidelines of the Committee of Ministers of the Council of Europe on Child-Friendly Justice, adopted by the Committee of Ministers of the Council of Europe: Council of Europe Program from November 17, 2010]. (n.d.). *rm.coe.int*. Retrieved from <https://rm.coe.int/16804c2188> [in Ukrainian].
- Kharchenko, S.V. (2016). Taktyka provedennia slidchykh (rozshukovykh) dii za uchastiu nepovnitnikh pidozriuvanykh [Tactics of conducting investigative (search) actions with the participation of juvenile suspects]. *Candidate's thesis*. Kyiv [in Ukrainian].
- Khomenko, S.Ya. (2011). Osoblyvosti ochnoi stavky za uchasti nepovnitnoho [Characteristics of the confrontation involving a minor]. *Naukovyi visnyk Lvivskoho derzhavnoho universytetu vnurishnikh sprav, Scientific Bulletin of Lviv State University of Internal Affairs*, 2, 396-405 [in Ukrainian].
- Konventsiiia pro prava dytyny: mizhnar. dok. vid 20 lystop. 1989 r. [Convention on the Rights of the Child from November 20, 1989]. (n.d.). *zakon5.rada.gov.ua*. Retrieved from http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_021 [in Ukrainian].
- Konventsiiia Rady Yevropy pro zakhyst ditei vid seksualnoi ekspluatatsii ta seksualnoho nasystva: mizhnar. dok. vid 25 zhovt. 2007 r. [Council of Europe Convention for the Protection of Children against Sexual Exploitation and Sexual Abuse from October 25, 2007]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_927#Text [in Ukrainian].
- Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy: vid 13 kvit. 2012 r. No. 4651-VI [Criminal Procedure Code of Ukraine from April 13, 2012, No. 4651-VI]. (n.d.). *zakon2.rada.gov.ua*. Retrieved from <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4651-172> [in Ukrainian].
- Kuzmichov, V.S. (2000). *Kryminalistychnyi analiz rozsliduvannia zlochyniv* [Forensic analysis of crime investigation]. Kyiv: Pravnyk [in Ukrainian].
- Kvashis, V.E., & Vavilova, L.V. (1996). *Zarubeznoe zakonodatelstvo i praktika zashchity znertv prestupleniy* [Foreign legislation and practice for the protection of victims of crime]. Moscow [in Russian].
- Lazariev, S.M. (2019). Kryminalistychna kharakterystyka ta osoblyvosti rozsliduvannia vtiahnennia nepovnitnoho v zaniattia prostytutsiieiu i sutenerstva [Forensic characteristics and peculiarities of investigation of involvement the juvenile in prostitution and pimping]. *Candidate's thesis*. Sievierodonetsk [in Ukrainian].

- Levchenko, K.B., & Yevsiukova, M.V. (2012). "Zeleni kimnaty": *normatyvno-pravove zabezpechennia funktsionuvannia* ["Green Rooms": *regulatory and operational support*]. Kyiv: Ukraina [in Ukrainian].
- Levi, A.A. (2007). *Poterpevshiy v ugovnom protsesse* [Victim in criminal proceedings]. Moscow: RUDN [in Russian].
- Lishchynska-Martyniuk, O. (2019). Takyka prediavlennia osoby dlia vpiznannia kriz pryzmu vrakhuvannia psykhychnoho stanu nepovnoolitnikh poterpilykh vid nasylnytskykh zlochyniv [Tactics of Presenting a Person for Identification Taking into Account the Mental State of the Juvenile Victims of Violent Crimes]. *Istoryko-pravovy chasopys, History and Law Journal*, 2(14), 123-128. doi: <https://doi.org/10.32782/2409-4544/2019-2/23> [in Ukrainian].
- Metod porivnialnoho analizu [Method of comparative analysis]. *Ofitsiyni sait "Stud.com.ua", Official site "Stud.com.ua"*. Retrieved from https://stud.com.ua/48800/filosofiya/metod_porivnyalnogo_analizu [in Ukrainian].
- Minkovskiy, G.M. (1959). *Osobnosti rassledovaniia i sudebnogo razbiratelstva del o nesovershennoletnikh* [Features of the investigation and trial of juvenile cases]. Moscow: Gosizdat [in Russian].
- Mitroknina, Z.I. (1990). *Ispolzovanie danykh psikhologii pri proizvodstve doprosa* [Using the data of psychology in the production of interrogation]. Kiev: UMK VO [in Russian].
- Morozov, S.M., & Shkaraputa, L.M. (2000). *Slovnnyk inshomovnykh sliv* [Dictionary of other words]. Kyiv: Nauk. dumka [in Ukrainian].
- Myrovska, A.V., & Hvozdiuk, V.V. (2018). Protseusualni y taktichni osoblyvosti dopytu nepovnoolitnikh poterpilykh pid chas rozsliduvannia zlochyniv proty statevoi svobody ta statevoi nedotorkannosti [Procedural and tactical features of interrogation of juvenile victims in the investigation of crimes against sexual freedom and sexual integrity]. *Aktualni problemy kryminalistyky ta sudovoi ekspertohii, Current issues of criminology and forensic expertise: Proceedings of the interdepartmental Scientific and Practical Conference* (pp. 262-264.). Kyiv: Nats. akad. vnutr. sprav [in Ukrainian].
- Nakaz MVS Ukrainy "Pro zatverdhenntia Instruktzii z orhanizatsii vzaïemodii orhaniv dosudovoho rozsliduvannia z inshymy orhanamy ta pidrozdilamy Natsionalnoi politsii Ukrainy v zapobihanni kryminalnym pravoporushenniam, yikh vyjavlenni ta rozsliduvanni": vid 7 lyp. 2017 r. No. 575 [Order of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine "About the statement of the Instruction on the organization of interaction of pre-trial investigation bodies with other bodies and subdivisions of the National Police of Ukraine in the prevention of criminal offenses, their detection and investigation" from July 7, 2017, No. 575]. (n.d). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0937-17> [in Ukrainian].
- Pronin, K.V. (2006). *Taktika doprosa v sude: protsessualnye i kriminalisticheskie aspekty* [Interrogation tactics in court: procedural and forensic aspects]. Moscow: Iustitcinform [in Russian].
- Semenov, V.V. (2020). Napriamy vdoskonalennia taktiky dopytu ditei, poterpilykh vid seksualnogo nasylnstva [Directions for improving the tactics of interrogation of children victims of sexual violence.]. *Aktualni problemy dosudovoho rozsliduvannia ta sudovoho rozghliadu zlochyniv proty statevoi svobody ta statevoi nedotorkanosti ditei, shliakhy yikh vyrishennia, Current issues of pre-trial investigation and trial of crimes against sexual freedom and sexual integrity of children, ways to solve them: Proceedings of the International Scientific and Practical Conference* (pp. 276-279). Kyiv [in Ukrainian].
- Shepitko, V.Yu. (2007). *Kryminalistychna taktika (systemno-strukturnyi analiz)* [Forensic tactics (system-structural analysis)]. Kharkiv: Khark. yuryd. [in Ukrainian].
- Smirnova, I. (2021). Osoblyvosti dopytu dytyny, yaka poterpila vid zlochynu [Features of interrogation of a child victim of a crime]. *Ofitsiyni sait "Vyshcha shkola advokatury NAAU", Official site "Higher School of Advocacy of NAAU"*. Retrieved from <https://www.hsa.org.ua/blog/osoblyvosti-dopytu-dytyny-yaka-poterpila-vid-zlochynu/> [in Ukrainian].
- Sokyran, F.M. (2020). Zastosuvannia tekhnichnykh zasobiv pid chas slidchykh (rozshukovykh) dii yak element psykholohichnogo vplyvu [Application of technical means in performing investigative (search) actions as an element of psychological effect]. *Kryminalistychnyi visnyk, Forensic Herald*, 2(34), 66-74. doi: 10.37025/1992-4437/2020-34-2-66 [in Ukrainian].
- Somina, N.A. (2012). Mekhanizm vchynennia zlochynu [The mechanism of the crime]. *Candidate's thesis*. Kyiv [in Ukrainian].
- Tetiuev, S.V. (2009). Rol pedagoga (psikhologa) v doprose nesovershennoletnikh po ugovnym delam [The role of the teacher (psychologist) in the interrogation of minors in criminal cases]. *Pravovedenie, Jurisprudence*, 5, 103-111 [in Russian].
- U.S. Code § 3509 - Child victims' and child witnesses' rights. *Legal Information Institute*. Retrieved from <https://www.law.cornell.edu/uscode/text/18/3509>.
- Webster's third new international dictionary*. Massachusetts, 1961.
- Ziakun, A.I., & Prokopenko, K.V. (2019). Zastosuvannia spetsialnykh psykholohichnykh znan pid chas dosudovykh slidchykh dii [The use of special psychological knowledge during the pre-trial investigations]. *Pravovi horyzonty, Legal horizons*, 15(28), 70-75. doi: <http://www.doi.org/10.21272/legalhorizons.2019.i15.p:70> [in Ukrainian].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Антонян Ю. М. Понятие и криминологическая классификация насильственных преступлений. *Современная преступность: новые исследования* : сб. ст. М. : [б. и.], 1993. С. 31–34.
- Ароцкер Л. Е. Тактика и этика судебного допроса. М. : Юрид. лит., 1969. 120 с.
- Криминалистика : учебник / [Т. В. Аверьянова, Р. С. Белкин, Ю. Г. Корухов и др.]. 3-е изд. М. : Норма, 2007. 944 с.
- Авраменко С. М. Допит неповнолітніх осіб, які стали жертвами статевих злочинів: нормативно-правовий аспект. *Вісник Чернівецького факультету Національного університету «Одеська юридична академія»*. 2016. № 1/2016. С. 279–288.

- Авраменко С. М. Розслідування розбещення неповнолітніх : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2017. 242 с.
- Черданцев А. Ф. Теория государства и права : учебник. М., 2002. 427 с.
- Чорноус Ю. М. Психологічні основи реалізації тактичних прийомів. *Юридична психологія*. 2020. № 1 (26). С. 13–21. doi: <https://doi.org/10.33270/03202601.13>.
- Дремов В. Г. Показания несовершеннолетнего обвиняемого в советском уголовном процессе : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. М., 1970. 23 с.
- Дымов Г. А. Психологические методы активизации памяти несовершеннолетних в предупреждении и раскрытии грабежей и разбойных нападений, совершаемых несовершеннолетними. *Российский следователь*. 2005. № 5. С. 43–47.
- Гаврилин Ю. В. Криминалистическая тактика и методика расследования отдельных видов преступлений в определениях и схемах : учеб. пособие. М. : Кн. мир, 2004. 332 с.
- Гвоздюк В. В. Тактика проведення слідчих (розшукових) дій з урахуванням практики Європейського суду з прав людини : дис. ... д-ра філос. : 12.00.09. Київ, 2021. 294 с.
- Керівні принципи Комітету міністрів Ради Європи щодо правосуддя, дружнього до дітей, ухвалені Комітетом міністрів Ради Європи : програма Ради Європи від 17 листоп. 2010 р. URL: <https://rm.coe.int/16804c2188>.
- Харченко С. В. Тактика проведення слідчих (розшукових) дій за участю неповнолітніх підозрюваних : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2016. 237 с.
- Хоменко С. Я. Особливості очної ставки за участі неповнолітнього. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2011. № 2. С. 396–405.
- Конвенція про права дитини : міжнар. док. від 20 листоп. 1989 р. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_021.
- Конвенція Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства : міжнар. док. від 25 жовт. 2007 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_927#Text.
- Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13 квіт. 2012 р. № 4651-VI. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4651-172>.
- Кузьмічов В. С. Криміналістичний аналіз розслідування злочинів : монографія. Київ : Правник, 2000. 450 с.
- Квашиш В. Е., Вавилова Л. В. Зарубежное законодательство и практика защиты жертв преступлений. М., 1996. 124 с.
- Лазарев С. М. Криміналістична характеристика та особливості розслідування втягнення неповнолітнього в заняття проституцією і сутенерства : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Северодонецьк, 2019. 267 с.
- Левченко К. Б., Євсюкова М. В. «Зелені кімнати»: нормативно-правове забезпечення функціонування: посібник. Київ : Україна, 2012. 24 с.
- Леви А. А. Потерпевший в уголовном процессе : конспект лекцій. М. : РУДН, 2007. 179 с.
- Ліщинська-Мартинюк О. Тактика пред'явлення особи для впізнання крізь призму врахування психічного стану неповнолітніх потерпілих від насильницьких злочинів. *Історико-правовий часопис*. 2019. № 2 (14). С. 123–128. doi: <https://doi.org/10.32782/2409-4544/2019-2/23>.
- Метод порівняльного аналізу. *Stud.com.ua* : [офіц. сайт]. URL: https://stud.com.ua/48800/filosofiya/metod_porivnyalnogo_analizu.
- Миньковский Г. М. Особенности расследования и судебного разбирательства дел о несовершеннолетних. М. : Госюриздат, 1959. 207 с.
- Митрохина З. И. Использование данных психологии при производстве допроса. Киев : УМК ВО, 1990. 52 с.
- Словник іншомовних слів / уклад. С. М. Морозов, Л. М. Шкарапута. Київ : Наук. думка, 2000. 680 с.
- Мировська А. В., Гвоздюк В. В. Процесуальні й тактичні особливості допиту неповнолітніх потерпілих під час розслідування злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканності. *Актуальні проблеми криміналістики та судової експертології* : матеріали міжвідом. наук.-практ. конф. (Київ, 22 листоп. 2018 р.). Київ, 2018. С. 262–264.
- Про затвердження Інструкції з організації взаємодії органів досудового розслідування з іншими органами та підрозділами Національної поліції України в запобіганні кримінальним правопорушенням, їх виявленні та розслідуванні : наказ МВС України від 7 лип. 2017 р. № 575. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0937-17>.
- Пронин К. В. Тактика допроса в суде: процессуальные и криминалистические аспекты : учеб. пособие. М. : Юстицинформ, 2006. 160 с.
- Семенов В. В. Напрями вдосконалення тактики допиту дітей, потерпілих від сексуального насильства. *Актуальні проблеми досудового розслідування та судового розгляду злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканності дітей, шляхи їх вирішення* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 19 черв. 2020 р.). Київ, 2020. С. 276–279.
- Шепітько В. Ю. Криміналістична тактика (системно-структурний аналіз) : монографія. Харків : Харків. юрид., 2007. 432 с.
- Смірнова І. Особливості допиту дитини, яка потерпіла від злочину. *Вища школа адвокатури НААУ : [офіц. сайт]*. 2021. URL: <https://www.hsa.org.ua/blog/osoblyvosti-dopytu-dytny-yaka-poterpila-vid-zlochynu/>.
- Сокиран Ф. М. Застосування технічних засобів під час слідчих (розшукових) дій як елемент психологічного впливу. *Криміналістичний вісник*. 2020. Вип. № 2 (34). С. 66–74. doi: [10.37025/1992-4437/2020-34-2-66](https://doi.org/10.37025/1992-4437/2020-34-2-66).
- Сьоміна Н. А. Механізм вчинення злочину : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2012. 216 с.

- Тетюев С. В. Роль педагога (психолога) в допросе несовершеннолетних по уголовным делам. *Правоведение*. 2009. № 5. С. 103–111.
- U.S. Code § 3509 – Child victims' and child witnesses' rights. *Legal Information Institute*. URL: <https://www.law.cornell.edu/uscode/text/18/3509>.
- Webster's third new international dictionary. Massachusetts, 1961. 2662 p.
- Зякун А. І., Прокопенко К. В. Застосування спеціальних психологічних знань під час досудових слідчих дій. *Правові горизонти*. 2019. Вип. 15 (28). С. 70–75. doi: <http://www.doi.org/10.21272/legalhorizons.2019.i15.p:70>.

Стаття надійшла до редколегії 10.08.2021

Nikitina-Dudikova H. – Ph.D in Law, Associate Professor of the Department of Criminalistics and Forensic Medicine of the National Academy of Internal Affairs, Kyiv, Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8865-0061>

Comparative Analysis of Organizational-Tactical and Psychological Prerequisites for Performance of Investigative (Search) Actions with Juvenile Victims Involved

*The **purpose** of this paper is to determine the organizational, tactical and psychological prerequisites for investigative (search) actions performance with juvenile victims involved based on the study of foreign practices and with use of comparative method. **Methodology.** Methodological tools are selected in accordance with the identified aim, specificity of research object and subject. The general dialectical method of scientific cognition for actual phenomena, as well as its relation to the practical activities of law enforcement agencies has been applied. Special research methods selected for this task include comparative analysis – to define common and distinctive features of organizational, tactical and psychological principles of investigative (search) actions with juvenile victims involved, taking into account the experience of foreign countries; dogmatic (formal-logical) – to highlight the content of presented concepts: «organizational and tactical prerequisites of investigative (search) actions with juvenile victims involved», «psychological prerequisites of investigative (search) actions with juvenile victims involved»; method of systemic analysis – to establish a complex of organizational, tactical and psychological prerequisites of investigative (search) actions with juvenile victims involved. **Scientific novelty** stipulates substantiated thesis that it is obligatory to take into account organizational, tactical and psychological prerequisites in the course of investigative (search) actions with juvenile victims involved as it ensures both the effectiveness of pre-trial investigation and minimization of psychological trauma for these victims. **Conclusions.** Emphasis is placed on importance of best law enforcement practices (USA and Great Britain) to be considered in the context of: developing a special interviewing method for interrogation of juvenile victims based on their psychological profile; use of tactics that does meet the requirements of admissibility; ensuring a favorable psychological environment for the interviewed subjects; ensuring that investigative (search) actions are taken by the same investigator at all stages of the investigation, with sufficient expertise in the area of juvenile psychology; investigator's clarification of investigation process and the tasks to be performed while achieving the goals of criminal proceeding presented to the juvenile victim starting from the first interrogation session; continuous involvement of the same psychologist or other competent person able to provide uninterrupted support to juvenile victim during the investigation.*

Keywords: organizational-tactical prerequisites; psychological prerequisites; juvenile; victim; comparative analysis; criminal proceeding; psychological contact.

Комаринська Ю. Б. – кандидат юридичних наук, доцент, професор кафедри криміналістики та судової медицини Національної академії внутрішніх справ, м. Київ
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1747-1816>

Психолого-криміналістична характеристика особи потерпілого в кримінальних правопорушеннях, пов'язаних із домашнім насильством

На підставі результатів аналізу наукових досліджень і публікацій, вивчення матеріалів моніторингу стану нормативно-правового забезпечення реагування та протидії виявам домашнього насильства, матеріалів слідчої та судової практики доведено актуальність питання забезпечення своєчасного й ефективного розслідування як фактів домашнього насильства, так і кримінальних правопорушень, пов'язаних з ним. **Метою** статті є визначення умов формування психологічних поведінкових особливостей жертви домашнього насильства як передумови встановлення причинно-наслідкових зв'язків, обрання слідчим оптимальної тактики отримання криміналістично значущої інформації під час проведення досудового розслідування кримінальних правопорушень вказаної категорії. **Методологічною основою** статті є загальнонаукові методи пізнання, такі як аналіз, синтез, дедукція та моделювання, що дало змогу встановити відповідні причинно-наслідкові зв'язки. Використання індукційного методу дозволило встановити повторювальний характер подій. Спеціально-юридичний метод сприяв опису правових явищ, обґрунтуванню законності поведінки суб'єктів правопорушення та групування моделей поведінки жертви. У дослідженні здійснено аналіз психологічних характеристик особи потерпілого в кримінальних правопорушеннях, пов'язаних із домашнім насильством, що слугувало підґрунтям для визначення криміналістичної класифікації вказаного виду кримінальних правопорушень. **Наукова новизна** полягає в тому, що в статті проаналізовано психолого-криміналістичні особливості потерпілого в кримінальних правопорушеннях, пов'язаних із домашнім насильством, на підставі чого запропоновано криміналістичну класифікацію кримінальних правопорушень цієї категорії. **Висновки.** Практична значущість статті полягає в тому, що узагальнення поведінкових особливостей потерпілого від домашнього насильства дає змогу здійснити криміналістичну класифікацію, яка слугуватиме основою обрання алгоритму дій слідчого для отримання вербальної інформації під час досудового розслідування.

Ключові слова: кримінальне правопорушення; домашнє насильство; криміналістична класифікація; особа потерпілого; розслідування.

Вступ

Домашнє насильство є глобальною проблемою, що наявна в усіх культурах і громадах. Злочинці або жертви домашнього насильства можуть бути представниками різних верств суспільства, належати до різних вікових, етнічних груп, мати різний рівень доходів або освіти. Жертви домашнього насильства можуть відчувати різні види насильства, включаючи психофізичне насильство та контроль за насильством. На види домашнього насильства, з якими стикаються жертви, зазвичай впливають період спільного проживання в шлюбі та рівень освіти (Nanda Rizki, Rakhmita, & Haiyun, Nisa, 2019).

На сьогодні можна констатувати значні досягнення в питаннях протидії домашньому насильству. Ідеться, зокрема, про прийняття на законодавчому рівні нормативно-правових актів з урахуванням положень Стамбульської Конвенції, криміналізацію домашнього насильства в більшості країн, розроблення алгоритмів дій правоохоронних органів, створення різноманітних інтернет-платформ і гарячих ліній для допомоги жертвам домашнього насильства, залучення до інформування популярних представників суспільства тощо. Зазначене дає змогу стверджувати, що

ми перебуваємо на початку складного шляху формування дієвих механізмів, спрямованих на мінімізацію виявів домашнього насильства й наслідків його застосування. Водночас на сучасному етапі потребують вирішення чимало актуальних питань, таких як відсутність належної теоретичної бази, латентність кримінальних правопорушень, пов'язаних із домашнім насильством (причому приховування справжніх подій і мотивів відбувається з боку як потерпілих осіб, так і представників правоохоронних органів), ставлення суспільства до цієї проблеми як до особистої справи членів сім'ї, відсутність науково обґрунтованих методик, а отже, рекомендацій з тактики проведення досудового розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із домашнім насильством.

Мета і завдання дослідження

Метою статті є визначення умов формування психологічних поведінкових особливостей жертви домашнього насильства та встановлення на підставі цього причинно-наслідкових зв'язків, особливостей поведінки жертви домашнього насильства під час конфліктної ситуації та після вчинення злочинцем кримінальних дій. Групування та узагальнення психологічних характе-

ристик особи потерпілого в кримінальних правопорушення дозволять провести криміналістичну класифікацію кримінальних правопорушень, пов'язаних із домашнім насильством.

Виклад основного матеріалу

Аналіз наукових досліджень і публікацій, вивчення матеріалів моніторингу стану нормативно-правового забезпечення реагування та протидії виявам домашнього насильства різноманітних громадських організацій країн, що мають значні здобутки в цьому напрямі, матеріалів слідчої та судової практики, публікацій у засобах масової інформації дає змогу констатувати актуальність питання забезпечення своєчасного й ефективного розслідування як фактів домашнього насильства, так і кримінальних правопорушень, пов'язаних із ним.

Проблеми запобігання та протидії домашньому насильству досліджували такі вчені, як Н. М. Ахтирська, А. Б. Блага, О. В. Бойко, Т. Р. Гуменникова, М. В. Євсюкова, М. О. Качинська, Н. В. Коломоєць, Т. П. Матюшкова, А. С. Метіль, С. О. Павлиш, Г. О. Христова, О. А. Шаповалова й інші (Pchelina, 2020, p. 329).

Окремі аспекти криміналістичного характеру щодо розслідування випадків домашнього насильства висвітлили у своїх працях Т. В. Іщенко, Ю. М. Слухаєнко, К. А. Шаповал. Водночас чимало питань щодо розслідування зазначеного виду кримінальних правопорушень потребують подальшого дослідження, зокрема стосовно кримінальних правопорушень, пов'язаних із домашнім насильством.

Різні аспекти домашнього насильства вивчали українські науковці Ю. Александров, Ю. Антонян, І. Бандурка, І. Богатирьов, В. Боднар, А. Галай, В. Галай, Л. Головка, О. Гумін, Г. Дерягін, О. Джужа, Д. Йосифович, С. Косенко, К. Левченко, Т. Марценюк, С. Романцова, А. Шиделко та ін. Соціальну та корекційну роботу з особами, які вчинили насильство в сім'ї, досліджували О. Бандурка, К. Левченко, І. Трубавіна. У юридичній психології вияви домашнього насильства над дітьми вивчала В. Казміренко. Аспекти взаємодії суб'єктів протидії насильству в сім'ї аналізували А. Галай, С. Гречанюк, Н. Шамрук. З-поміж сучасних іноземних дослідників гендерний контекст домашнього насильства вивчали Н. Робертс і Д. Прайс (2019); дослідження потреб дітей, які зазнають насильства в сім'ї, здійснила П. Альварес-Лізотта (2018); наукові пошуки з проблематики розвитку притулків для жінок – жертв насильства у Квебеку висвітлила І. Коте (2017); насильство в домашньому партнерстві ЛГБТ-спільноти вивчали К. М. Рензетті, Ч. Н. Майлі (2014) (Zinsu, 2020, p. 80).

Попри значну кількість напрацювань, проблема боротьби з цим негативним явищем залишається нагальною, адже усвідомлення жертвою насильства того, що вона може знайти захист, і прагнення донести це до свого кривдника зазвичай призводить до ще більш агресивних дій. В асоціації жінок-юристок України «Юрфем» зазначають, що зі збільшенням випадків учинення домашнього насильства збільшилася й кількість звернень потерпілих до суду за захистом своїх прав. Проте ні рішення суду про обрання обмежувального припису, ні притягнення до адміністративної відповідальності за домашнє насильство не впливало на зменшення випадків домашнього насильства, а в окремих випадках воно лише продовжувалось. Унаслідок цього в багатьох випадках виникало питання про можливість притягнення кривдника до кримінальної відповідальності.

Згідно з даними Офісу Генерального прокурора, протягом січня-червня 2021 року було зареєстровано 1927 кримінальних правопорушень за ст. 126-1 КК України, потерпілими у яких виявлено 1264 осіб жіночої статі, що становить 65,59 %, а з числа осіб, які вчинили домашнє насильство, жінки становили 4,53 % (44 особи). З 1927 зареєстрованих за 6 місяців 2021 року кримінальних правопорушень 1153 скеровано до суду, що становить 59,83 % ("Vidpovidalnist").

2020 року з-поміж потерпілих від домашнього насильства (ст. 126-1 КК України) жінки становили 88,37 %, з числа осіб, які вчинили домашнє насильство, – 3,24 % (53 особи). Слід зауважити, що 2019 року з 1563 кримінальних правопорушень за ст. 126-1 КК України лише 759 передали до суду, що становить 48,56 %, а 2020 року з 3037 кримінальних правопорушень – 1823, що становить 60,03 % від зареєстрованих кримінальних правопорушень цієї категорії ("Vidpovidalnist").

Турецькі науковці Айгюль Акюз, Тюлай Яван, Ѓьонюл Шахінер, Айше Кіліч (2012) зазначають, що домашнє насильство в усьому світі вважають проблемою соціального здоров'я, яка особливо впливає на жінок. Його зазвичай класифікують за п'ятьма групами: фізичне, сексуальне, вербальне, економічне та емоційне насильство. Домашнє насильство щодо жінок також включає стерилізацію та аборти силою, примус жінок використовувати контрацептиви проти їхньої волі або утримання контрацептивів від тих, хто бажає їх використовувати, каліцтво статевих органів, вбивство дітей-жінок і вибір статі в пренатальному періоді. Жінка, інфікована хворобою, що передається статевим шляхом своїм партнером або чоловіком, і наявність партнера або чоловіка, який має статеві зносини з іншою жінкою, також підпадає під параметри сексуального насильства. Домашнє насильство суттєво впливає як на загальне, так і на репродуктивне здоров'я жінок,

воно може викликати серйозні ускладнення, що здатні призвести до смерті. Дослідження засвідчують, що жінки, які зазнали насильства, мають гірший стан здоров'я та отримують менше користі від медичних послуг, ніж інші (Augül et al., 2012).

Однак не можна стверджувати, що жертвами домашнього насильства та пов'язаних із ним кримінальних правопорушень є суто жінки. Адже здебільшого в неблагополучних родинах є діти, які стають не лише свідками такого насильства, що в подальшому відображається на формуванні їх особистості, а й безпосередніми жертвами фізичного, сексуального та психологічного насильства.

На думку В. О. Казміренко, стереотип виховання дітей батьками методом фізичного покарання закладений у свідомості й застосовується з покоління в покоління як найбільш ефективний і дієвий. Для дорослих насильство, передусім психологічне й фізичне, є обов'язковим атрибутом виховання дитини. Статистика засвідчує, що саме в сім'ї вчиняють 30–40 % усіх тяжких злочинів. Здебільшого жертвами злочинів на підґрунті сімейно-побутових конфліктів є діти – ті, хто не здатний себе захистити. Через домашнє насильство чимало дітей самі залишають сім'ю, удаються до самогубства. Шкідливість фізичного покарання полягає передусім у тому, що воно збуджує нервову систему дитини. Її психіка грубішає, дитина втрачає чутливість до інших засобів виховання. Натомість ці «педагогічні методи» закріплюються у свідомості, згодом їх використовують для виховання власних дітей як найбільш впливові й ефективні (Kazmirenko, 2017).

Варте уваги дослідження щодо впливу домашнього фізичного насильства на поведінку дітей, яке провели в Китаї. Так, науковці зазначають, що домашнє фізичне насильство поширене в Китаї через його довгу історію рабства та феодалізму. Характеристики 93 підлітків віком від 12 до 16 років, які зазнали впливу домашнього насильства, зіставляли з 54 підлітками без впливу такого насильства. Було виявлено, що вплив домашнього насильства був пов'язаний з негідною поведінкою в дітей, особливо серед хлопчиків. Діти, які стали свідками домашнього насильства, мали такі самі поведінкові оцінки, як і діти, які зазнали насильства (Yuping et al., 2016). За результатами цих досліджень учені рекомендували, щоб підлітки, які зазнали насильства, так і підлітки, які зростали в умовах домашнього насильства, тобто були його свідками, отримували лікування та проходили відповідні реабілітаційні програми, щоб пом'якшити наслідки дезадаптації (Yuping et al., 2016).

Незначний відсоток серед жертв домашнього насильства становлять чоловіки. Так, згідно з даними Київського міського Центру гендерної

рівності, запобігання та протидії насильству, 15–20 % звернень про домашнє насильство надходять від чоловіків. Як розповідає Л. Вірьовкіна, голова ГО «Ти потрібен Україні» та координаторка проєкту Everyone has to be protected, що спрямований на висвітлення різних форм домашнього насилля, у межах реалізації проєкту було надіслано запити до судів щодо справ, де постраждалими є саме особи чоловічої статі. Розглядали різні варіанти аб'юзивних відносин: і коли кривдником є інший чоловік (син, батько, брат тощо), і коли жінка (дружина, мати, донька тощо) (Rybachenko). Згідно з інформацією англійського сайту SERAMBINEWS.COM, щороку у Великій Британії близько 700 000 чоловіків стають жертвами домашнього насильства. Це третина з 1,9 мільйона дорослих в Англії та Уельсі, які стверджують, що зазнали насильства з боку партнера або члена сім'ї (Siakhbuddin, 2017).

О. І. Зінсу зауважує, що доцільно акцентувати увагу на насильстві в середовищі представників ЛГБТ (у контексті офіційно визнаної державної політики щодо зазначеного сегмента). Станом на 1 січня 2019 року реєстрацію одностатевих шлюбів узаконено у 28 країнах світу. Питання насильства в подружніх, партнерських стосунках у середовищі представників ЛГБТ вивчали австралійські дослідники М. Салтер, К. Робінсон, Ж. Ульман. Вони провели опитування 895 чоловіків, які мешкали в Австралії. Оприлюднені ними в січні 2020 року результати дослідження засвідчили, що чоловіки-геї, бісексуали зазнають насильства в інтимному та сексуальному житті. Було виявлено, що значна частина чоловіків (трое з п'яти) повідомили, що в них у минулому траплялися нездорові або жорстокі стосунки, причому вони зрідка зверталися до поліції чи медичних служб (Zinsu, 2020, p. 82).

Також слід зазначити, що потерпілими від домашнього насильства та пов'язаних із ним кримінальних правопорушень дедалі частіше стають батьки агресорів, особи похилого віку. Зазвичай у таких випадках злочинці користуються безпорадністю та слабкістю осіб похилого віку, доходить не лише до психологічного насильства та застосування фізичної переваги, а й до ув'язнення останніх у закритих помешканнях і катуванні. Так 2021 року киянина засуджено до двох років позбавлення волі за домашнє насильство над літніми батьками. Про це повідомляє пресслужба столичної міської прокуратури. За підтримання публічного обвинувачення Оболонською окружною прокуратурою міста Києва судом оголошено обвинувальний вирок 32-річному чоловіку, який систематично вчиняв психологічне та фізичне насильство в сім'ї та наніс батькові тілесні ушкодження середньої тяжкості (ст. 126-1 та ч. 1 ст. 122 КК України). Згідно з матеріалами обвинувачення, цей чоловік, проживаючи в

однокімнатній квартирі разом з літніми батьками, систематично вчиняв відносно них психологічне та фізичне насильство. Син побив батька, унаслідок чого 64-річний чоловік отримав перелом гомілки. Надалі, за відсутності батька, син намагався скривдити й 61-річну матір, однак жінка змогла втекти до сусідів і викликати правоохоронців ("Pobuv do perelomu", 2021).

Окрему категорію осіб, які страждають від домашнього насильства, визначено в Концепції Державної соціальної програми запобігання та протидії домашньому насильству та насильству за ознакою статі на період до 2025 року, де зазначено, що в групі підвищеного ризику потрапляння в ситуацію насильства знаходяться особи з інвалідністю, похилого віку, внутрішньо переміщені особи, жінки із сільської місцевості ("Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv", 2018).

Український центр соціальних реформ оприлюднив звіт, у якому зазначено, що в респонденток цікавилися також їхніми суб'єктивними оцінками впливу воєнного конфлікту в Донецькій та Луганській областях на кількість суперечок між подружжям. Результати опитування засвідчили, що майже 40 % усіх жінок вважають, що кількість подружніх суперечок у суспільстві зросла. Частка ствердних відповідей була суттєво вищою серед переміщених жінок (45 % ВПО проти 36 % місцевих жінок), а також серед опитаних в Запорізькій та Харківській областях (тобто в регіонах, які не були долучені до воєнних дій, однак прийняли багато ВПО). Водночас п'ята частина всіх жінок вважає, що кількість суперечок між партнерами не змінилася (переважно жінки з числа постійного населення), а 11,7 % з них зазначили, що кількість суперечок у сім'ях зменшилася внаслідок впливу конфлікту. Остання точка зору виявилася більш поширеною серед мешканців Донецької області (17 % респонденток). Подібні результати можуть відображати важливі зміни в життєвих пріоритетах мешканців тих регіонів, які були безпосередньо пов'язані з конфліктом, – проблема домашнього насильства могла відійти на другий план на тлі більш гострих викликів, пов'язаних з необхідністю виживання. Крім того, екстремальні умови могли призвести до дійсного об'єднання членів домогосподарств перед більш серйозними загрозами, що визначили відповідні зрушення в моделях поведінки в родині ("Henderno-obumovlene nasylstvo", 2015, р. 40).

2019 року відділ гендерності й різноманітності Латинської Америки та Карибського басейну оприлюднив інформацію, згідно з якою дорослі й діти з обмеженими можливостями зазнають підвищеного ризику насильства порівняно з тими, хто не має інвалідності. Поширеність будь-якого виду насильства (фізичного, сексуального чи психологічного) є найвищими серед молодих осіб

із психічними захворюваннями. Ідеться про те, що хоча інвалідність непропорційно впливає на людей похилого віку, насильство зазвичай наявне в молодшому віці. Насильницькі дії, безперечно, позначаються на якості життя та здатності до повноцінного розвитку. Такі форми насильства охоплюють:

– психологічне й емоційне насильство або жорстоке поводження – відсутність любові та прихильності, погрози, словесні нападки, глузування та крики, які призводять до втрати довіри з боку жертви, низької самооцінки. Психологічне насильство часто супроводжується іншими формами зловживання;

– нехтування та бездіяльність – ігнорування харчових, медичних чи інших фізичних потреб людей з обмеженими можливостями. Ненадання медичної допомоги або відповідних освітніх послуг також можуть бути формами нехтування;

– фізичне насильство або жорстоке поводження – фізичні травми, поранення або вбивство особи (науковці обговорюють ще одну форму фізичного насильства, до якої люди з обмеженими можливостями можуть бути особливо вразливі, – експериментальне лікування);

– сексуальне насильство – будь-який небажаний або примусовий сексуальний контакт, наприклад зґвалтування або примусовий оральний секс; небажані дотики, погрози заподіяння шкоди чи примусу у зв'язку із сексуальною активністю. Сексуальне зловживання також може включати необхідність роздягатися або бути голим перед іншими людьми, примушування до спостереження за сексуальним насильством над іншими особами. Нині наявні докази проведення примусової стерилізації жінок з обмеженими можливостями, зокрема в разі розумової недостатності (у країнах Азії, Європи, Латинської Америки та Близького Сходу);

– фінансові зловживання або експлуатація – відмова в доступі та контролі над їхніми коштами, нецільове використання чи привласнення їхніх фінансових ресурсів. Це може бути також вилучення або знищення засобів пересування людини (наприклад, інвалідних візків, скутерів, ходунків) (Luana, Marques et al., 2019, р. 8-9).

Слід зауважити, що з-поміж наукової та правоохоронної спільноти дедалі більшої актуальності набуває питання жорстокого поводження з тваринами як форми психологічного насильства щодо одного з членів родини та як початкової стадії вияву насильницької поведінки. Жорстоке поводження з тваринами здебільшого пов'язане з насильством у сім'ї. Виконавці насильницьких злочинів проти людей часто починають власну «кримінальну кар'єру» зі знущань над тваринами. Жорстоке поводження з улюбленими домашніми тваринами може бути способом знущання над дітьми й партнерами. Водночас погрози на адресу

тварин у домашньому господарстві можуть перешкодити жінкам вийти з образливих відносин (Zorza, 2010).

Так, М. О. Качинська у своїй статті зазначає, що дослідники Л. Мерц-Перес і К.Хіде у своїй роботі 2004 року під назвою «Жорстоке поводження з тваринами: шлях до насильства над людьми» дійшли висновку, що якщо в родині є серйозне жорстоке поводження з тваринами, то це перша ознака того, що існує домашнє насильство (Merts-Peres, & Khaide, 2004). Науковці вказують, що посилення уваги до взаємозв'язку між домашнім насильством і жорстоким поводженням з тваринами відбулось у 80-ті роки ХХ століття. Зокрема, 1983 року в США й Канаді під час розслідування відповідних злочинів і випадків жорстокого поводження з тваринами було встановлено таке: у 53 сім'ях, де жорстоко поводитись з дітьми або зафіксовані випадки невиконання батьківських обов'язків, 60 % з них у сім'ях були випадки жорстокого поводження з тваринами, що спричиняло травми або смерть тварини. Найчастіше шкодить один з агресивних (батьки або усиновителі) батьків, які свідомо вчинили насильство щодо дитини (або дітей), а також домашніх тварин з метою залюбовання або контролю над неповнолітнім (Zorza, 2010, p. 347).

Імовірність жорстокого поводження з тваринами зростає в разі, коли діти зазнали фізичного насильства (88 %), ніж коли вони стали жертвами психологічного або сексуального насильства. Хоча було помічено, що більшість знущань над тваринами вчинили батьки, щоб діти теж штовхали, били ногою чи дразнили цих тварин (Zorza, 2010, p. 347; Kachynska, 2019, p. 131).

Схожого висновку дійшли й науковці з Австралії (Kliri, Tapa, Vest, Vestman, & Kornkhaber, 2021). Так, у публікації «Жорстоке поводження з тваринами в контексті насильства з боку інтимних партнерів дорослих: систематичний огляд» вони зазначили, що насильство стосовно тварин і людей є взаємопов'язаним (DeHiu, & DiLillo, 2009). Жорстоке поводження з тваринами вчені визнали потенційним індикатором міжособистісного насильства (цей зв'язок назвали ланкою). З-поміж різних видів насильства з жорстоким поводженням з тваринами зазвичай пов'язане насильство з боку інтимних партнерів. Дослідники стверджують, що 41 % кривдників домашніх тварин були заарештовані за домашнє насильство принаймні один раз. Інциденти з тваринами найчастіше були наслідком сварки між кривдником і його інтимним партнером, причому злочинець знущався над домашніми тваринами у відповідь (Laisi, Levitt, Tia, Khoffer, Ann, & Loper, 2016), з метою отримання або підтримки влади й контролю над своїм партнером. Крім того, діти, які

зазнали насильства, частіше знущалися над тваринами в зрілому віці (DeHiu, & DiLillo, 2009). Контроль за примусовим насильством особливо актуальний для жорстокого поводження з тваринами через зосередження уваги на тварині як інструменті здійснення контролю. Ці типології дають змогу з'ясувати, що мотивує злочинця до насильства в конкретній ситуації (Kliri, Tapa, Vest, Vestman, & Kornkhaber, 2021).

Зазначене дозволяє визначити криміналістичну класифікацію кримінальних правопорушень, пов'язаних із домашнім насильством, спираючись на особливості характеристики особи потерпілого. Виокремлення спільних рис дає змогу виявити причинно-наслідкові зв'язки, що слугуватиме підґрунтям для формування оптимального алгоритму дій, методики розслідування конкретної категорії кримінальних правопорушень.

Поєднання досягнень у галузях психології та криміналістики уможливорює визначення спільних ознак осіб, поведінкових маркерів, природи прийняття насильницьких дій стосовно себе з боку «близьких» та «рідних» осіб. Також урахувати, що внаслідок тривалого знущання жертва домашнього насильства стає злочинцем намагаючись припинити такі дії раз і на завжди.

Науковці дедалі активніше обговорюють доцільність створення й розроблення криміналістичної психології. Так, доктор юридичних наук, професор, дійсний член (академік) Національної академії правових наук України В. Ю. Шепітько зазначає, що виникнення кримінальної психології як певного наукового напрямку є соціально обумовленим. Щоб перейти межу дозволеного в соціальному середовищі, мають бути психічні вияви індивідуума, його перевернуто сприйняття соціального досвіду, спрямованість особистості, наявність антигромадських настанов, дефектів психіки. Психологічні чинники вчинення кримінального правопорушення діють не ізольовано, а одночасно із соціальними (Konovalova, & Shepitko, 2004, p. 336-337). Тому деякі вчені слушно зауважують, що зрозуміти будь-яку поведінку, зокрема злочинну, неможливо без знання психології (інколи – патопсихології) особистості, психологічних механізмів і мотивів, соціально-психологічних явищ, процесів, а нерідко і психіатричних чинників (Antonian, Enikeev, & Eminov, 1996, p. 336; Shepitko, 2021, p. 14).

Результати вивчення масштабів кримінальних діянь, які відбуваються всередині родини, а також слідчої практики дають змогу стверджувати, що коло осіб, які є потерпілими від кримінальних правопорушень, пов'язаних із домашнім насильством, охоплює всіх осіб, пов'язаних родинними зв'язками в сімейно-побутових відносинах. Узагальнюючи, можна виокремити такі категорії потерпілих:

- 1) малолітня або неповнолітня особа;

- 2) жінки/чоловіки;
- 3) особи похилого віку;
- 4) особи з інвалідністю;
- 5) особи із психічними вадами;
- 6) внутрішньо переміщені особи.

З огляду на те, що домашнє насильство має законодавчо окреслене коло суб'єктів, доречно навести класифікацію за особливостями взаємозв'язку між злочинцем і потерпілим, а саме:

– насильство між подружжям або між співмешканцями, тобто парою без реєстрації шлюбу;

– насильство між батьками та малолітніми або неповнолітніми дітьми;

– насильство між батьками й дорослими дітьми (причому жертвами такого насильства можуть бути батьки, так і діти);

– насильство між дітьми однієї родини;

– насильство між опікунами та підопічними, причому підопічними можуть бути як дорослі особи (переважно особи похилого віку), так і діти;

– насильство між родичами різного ступеня родинності.

Характерною рисою роботи із зазначеною категорією осіб під час досудового розслідування є те, що всі вони незалежно від вікових, статевих, психологічних особливостей свідомо чи несвідомо чинять протидію розслідуванню у формі замовчування або приховування повної інформації про насильницькі дії стосовно них.

Як зазначає В. В. Нестерчук, жінки, які постраждали від домашнього насильства, мають особливі психологічні риси, а саме: невідповідність отриманих ушкоджень поясненням жінки щодо їхнього походження; історії про відвідування різних лікарів, які не відповідають дійсності; відкладання часу звернення за психологічною допомогою або відмова від неї; наявність скарг психосоматичного характеру; недостатнє лікування, невиконання приписів лікаря через «брак часу», «відсутність грошей», страхи, тривожність, нерішучість, депресія, надмірне збудження, безсоння чи підвищена сонливість, утрата соціальних контактів, уникання погляду в очі, суїцидальні наміри, нездатність адекватно оцінювати власне майбутнє (Nesterchuk, 2020).

Дослідницькі дані, отримані з 57 країн, засвідчують, що в середньому лише 11 відсотків

жінок, які зазнають нападів сексуального характеру, повідомляють про це до поліції (Megan, Bastik, 2016, p. 14). Таким чином, існує безліч випадків домашнього або сексуального насильства, які залишаються латентними, а постраждалі від них не отримують належної правової допомоги. Крім того, зазначені випадки не заносять до кримінальної статистики, що не дає змоги повною мірою оцінити масштаби проблеми та проаналізувати причини й методи їх розв'язання. Тому передусім варті впровадження контрольні процеси, суть яких буде полягати в зосередженні уваги на злочинах такого виду, а також загалом на відмінностях у досвіді та переживаннях жінок, чоловіків, дівчат і юнаків, які стали жертвами злочинів, що сприятиме оптимізації роботи поліцейських служб (Pianychuk, 2021, p. 218).

Наукова новизна

У статті проаналізовано психолого-криміналістичні особливості потерпілого в кримінальних правопорушеннях, пов'язаних із домашнім насильством, окреслено способи вчинення цього насильства, урахувавши психологічні та фізичні особливості сторін насильства. На підставі результатів аналізу визначено криміналістичну класифікацію кримінальних правопорушень відповідної категорії, основоположним елементом якої є особа потерпілого.

Висновки

Проведення криміналістичної класифікації, що ґрунтується на розумінні характеристик особи потерпілого, поведінкових особливостей останніх, механізму формування поведінки, передбачає обов'язкове залучення знань психології. Симбіоз двох наук – психології та криміналістики – дає змогу слідчому визначити тактику проведення досудового розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із домашнім насильством, що є складним процесом, з огляду на різноманітність форм і виявів домашнього насильства, психологічних особливостей учасників конфлікту, які впливають на способи вчинення та механізм злочинної діяльності.

REFERENCES

- Antonian, Iu.M., Enikeev, M.I., & Eminov, V.E. (1996). *Psikhologija prestupnika i rassledovanie prestupleniy [Psychology of the criminal and the investigation of crimes]*. Moscow: Iurist [in Russian].
- Aygül, Akyüz, Tülay, Yavan, Gönül, Şahiner, & Ayşe, Kılıç. (2012). Domestic violence and woman's reproductive health: a review of the literature. *Aggression and Violent Behavior, 17*(6), 514-518. doi: <https://doi.org/10.1016/j.avb.2012.07.005>.
- DeHiu, S., & DiLillo, D. (2009). Chy ye zhorstoke povodzhennia z tvarynamy "chervonym praporom" dlia simeinoho nasylstva? Rozsliduvannia spilnogo nasylstva po vidnoshenniu do ditei, partneriv i domashnikh tvaryn [Is animal cruelty a "red flag" for domestic violence? Investigation of joint violence against children, partners and pets]. *Zhurnal*

- pro mizhosobystisne nasylstvo, *Journal of Interpersonal Violence*, 24(6), 1036-1056. doi: 10.1177/0886260508319362 [in Ukrainian].
- Henderno-obumovlene nasylstvo v rehiionakh, yaki postrazhdaly vid konfliktu: zvit za rezultaty doslidzhennia [Gender-based violence in conflict-affected regions: Report on the results of the study]. (2015). Kyiv: Ukr. tsentr sots. reform. (n.d.). *ukraine.unfpa.org*. Retrieved from https://ukraine.unfpa.org/sites/default/files/pub-pdf/final_ukr_report.pdf [in Ukrainian].
- Kachynska, M.O. (2019). Zviazok domashnoho nasylstva ta zhorstokoho povodzhennia z tvarynami: mizhnarodnyi dosvid [Links between domestic violence and animal abuse: international experience]. *Porivnialno-analitychne pravo, Comparative and analytical law*, 2, 130-133. Retrieved from <http://www.univd.edu.ua/science-issue/issue/4368> [in Ukrainian].
- Kazmirenko, V.O. (2017). Vyjavy domashnoho nasyllia nad ditmy [Manifestations of domestic violence against children]. *Yurydychna psykhohiia, Legal psychology*, 1(20), 78-90. Retrieved from <https://psychped.naiu.kiev.ua/index.php/psychped/article/view/419> [in Ukrainian].
- Kliri, M., Tapa, D.K., Vest, S., Vestman, M., & Kornkhaber, R. (2021). Zhorstoke povodzhennia z tvarynami v konteksti nasylstva z boku intymnoho partnera: systematychnyi ohliad [Animal abuse in the context of adult intimate partner violence: A systematic review]. *Ahresiia ta nasylnytska povedinka, Aggression and Violent Behavior*, 61. doi: <https://doi.org/10.1016/j.avb.2021.101676> [in Ukrainian].
- Konovalova, V.O., & Shepitko, V.Yu. (2004). *Yurydychna psykhohiia: akademichnyi kurs [Legal psychology: academic course]*. Kyiv: In Yure [in Ukrainian].
- Laisi, Levitt, Tia, A. Khoffer, Ann, B. Loper (2016). Kryminalni istorii zhorstokoho povodzhennia z tvarynami pravoporushnykamy [Criminal histories of a subsample of animal cruelty offenders]. *Ahresiia i nasylnytska povedinka, Aggression and Violent Behavior*, 30, 48-58. doi: <https://doi.org/10.1016/j.avb.2016.05.002> [in Ukrainian].
- Luana, Markes, Harsiia, Ozemela, Diana, Ortis, & Anne-Mari, Urban (2019). *Nasylstvo proty zhinok ta divchat z obmezhenymy mozhyvostiamy [Violence against Women and Girls with Disabilities]*. Retrieved from https://www.bwjp.org/assets/documents/pdfs/intimate_caregiver_violence_against_women_with_disabilities.pdf [in Ukrainian].
- Megan, Bastik (2016). *Integratsiia gendernykh aspektov vo vnutrennii kontrol v politseyskikh silakh [Integration of gender aspects into internal control in the police force]*. Retrieved from <http://ukrainesecuritysector.com/wp-content/uploads/2016/08/Integrating-Gender-Oversight-Security-Sector-Ombuds-NHRIs-RUS.pdf> [in Russian].
- Merts-Peres, L., & Khaide, K. (2004). *Zhorstoke povodzhennia z tvarynami: shliakh do nasylstva nad liudmy [Animal cruelty: path way to violence against people]*. New York: Altamira Press [in Ukrainian].
- Nanda Rizki, Rakhmita, & Haiyun, Nisa. (2019). Vidminnosti u formakh domashnoho nasylstva za vikom u shliubi ta rivnem osvity [Differences in forms of domestic violence by age of marriage and level of education]. *PSYMPATHIC: Scientific Journal of Psychology*, 1(6), 73-84. doi: 10.15575/psy.v6i1.4184 [in Ukrainian].
- Nesterchuk, V.V. (2020). Sotsialno-pravovi aspekty domashnoho nasylstva nad zhinkamy [Socio-legal aspects of domestic violence against women]. *Osvita ta pedahohichna nauka, Education and pedagogical science*, 3(175), 64-78. doi: 10.12958 / 2227-2747-2020-3(175)-64-78 [in Ukrainian].
- Pchelina, O.V. (2020) Perspektyvnyist pobudovy metodyky rozsliduvannia domashnoho nasylstva [Prospects for building a methodology for investigating domestic violence]. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal, Legal scientific electronic journal*, 4, 329-332. doi: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2020-4/79> [in Ukrainian].
- Pianyuchuk, M.S. (2021). Rol hendernoho aspektu dlia zdiisnennia vnutrishnoho kontroliu v natsionalnii politsii Ukrainy [The role of gender for internal control in the national police of Ukraine]. *Rozuminnia maskulinnosti ta gendernoi rivnosti v sektori bezpeky Ukrainy ta predstavlennia rezultativ doslidzhennia, Understanding of masculinity and gender equality in the security sector of Ukraine and presentation of research results: Proceedings of the International Scientific and Practical Conference* (pp. 217-219). V.V. Cherniei, S.D. Husariev, S.S. Cherniavskiyi (et al.). (Ed.). Kyiv: Nats. akad. vnutr. sprav [in Ukrainian].
- Pobyt do perelomu homilky: u Kyievi zasudyly 32-richnoho cholovika za znushchannia z batkiv [He beat his shin to a fracture: a 32-year-old man was convicted in Kyiv for bullying his parents]. *Sait "Fakty", Site "Facts"*. Retrieved from <https://fakty.com.ua/ua/proisshestvija/20211115-pobyt-do-perelomu-gomilky-u-kyievi-zasudyly-32-richnogo-cholovika-za-znushhannya-z-batkiv/> [in Ukrainian].
- Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy "Pro skhvalennia Kontseptsii Derzhavnoi sotsialnoi prohramy zapobihannia ta protydivnennia domashnomu nasylstvu ta nasylstvu za oznakoiu stati na period do 2025 roku": vid 10 zhovt. 2018 r. No. 728-r [Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine "On approval of the Concept of the State Social Program for Prevention and Counteraction to Domestic Violence and Gender-Based Violence until 2025" from October 10, 2018. No. 728-r]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/728-2018-p?find=1&text=group+increased+risk#w2_1 [in Ukrainian].
- Rybachenko, L. *Domashnie nasylstvo nad cholovikamy. Shcho kazhut sudovi spravy? [Domestic violence against men. What do the lawsuits say?]*. Retrieved from <https://glavcom.ua/country/society/domashnje-nasilstvo-nad-cholovikami-shcho-kazhut-sudovi-spravi-790565.html> [in Ukrainian].
- Shepitko, V.Yu. (2021). Kryminalna psykhohiia: istoriia stanovlennia ta suchasnyi stan [Criminal psychology: history of formation and current state]. *Yurydychna psykhohiia, Legal psychology*, 1(28), 14-20. doi: <https://doi.org/10.33270/03212801.14> [in Ukrainian].

- Siakhbuddin, S. (2017). *U Velykii Brytanii zahynuly ponad 700 tysiach liudei [More than 700,000 people died in Britain]*. Retrieved from <https://aceh.tribunnews.com/2017/11/25/lebih-dari-700000-pria-di-inggris-jadi-korban-kdrt-135-diantaranya-tewas-dibunuh> [in Ukrainian].
- Vidpovidalnist za "domashnie nasylstvo" (st. 126-1 KK Ukrainy): sudova praktyka [Responsibility for "domestic violence" (Article 126-1 of the Criminal Code of Ukraine): case law]. (n.d.). *jurfem.com.ua*. Retrieved from <https://jurfem.com.ua/vidpovidalnist-za-domashnye-nasylstvo-st-126-1-sudova-praktyka/> [in Ukrainian].
- Yuping, Cao, Longfei, Li, Xingfu, Zhao, Yu, Zhang, Xiaoyun, Guo, Yalin, Zhang, & Xingguang, Luo. (2016). Effects of Exposure to Domestic Physical Violence on Children's Behavior: a Chinese Community-based Sample. *Journal of Child & Adolescent Trauma*, 9, 127-135. doi: <https://doi.org/10.1007/s40653-016-0092-1>.
- Zinsu, O.I. (2020). Sotsialni ta yurydychno-psykholohichni aspekty domashnoho nasylstva [Social and legal-psychological aspects of domestic violence]. *Naukovyi visnyk Natsionalnoi akademii vnutrishnikh sprav, Scientific Bulletin of the National Academy of Internal Affairs*, 1(114), 79-87. doi: <https://doi.org/10.33270/01201141.79> [in Ukrainian].
- Zorza, J. (2010). Borotba z zhorstokym povodzhenniam z tvarynami dlia zmenshennia nasylstva v simi [Dealing with animal abuse to alleviate family violence]. *Nasylstvo v simi ta intymnomu partneri shchokvartalno, Family and Intimate partner violence quarterly*, 2(4), 345-358 [in Ukrainian].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Антонян Ю. М., Еникеев М. И., Эминов В. Е. Психология преступника и расследование преступлений : монография. М. : Юристъ, 1996. 336 с.
- Aygül Akyüz, Tülay Yavan, Gönül Şahiner, Ayşe Kılıç. Domestic violence and woman's reproductive health: a review of the literature. *Aggression and Violent Behavior*. 2012. Vol. 17. Issue 6. P. 514–518. doi: <https://doi.org/10.1016/j.avb.2012.07.005>.
- ДеГью С., ДіЛілло Д. Чи є жорстоке поводження з тваринами «червоним прапором» для сімейного насильства? Розслідування спільного насильства по відношенню до дітей, партнерів і домашніх тварин. *Журнал про міжособистісне насильство*. 2009. № 24 (6). С. 1036–1056. doi: <https://doi.org/10.1177/0886260508319362>.
- Гендерно-обумовлене насильство в регіонах, які постраждали від конфлікту: звіт за результатами дослідження. Київ : Укр. центр соц. реформ, 2015. 70 с. URL: https://ukraine.unfpa.org/sites/default/files/pub-pdf/final_ukr_report.pdf.
- Качинська М. О. Зв'язок домашнього насильства та жорстокого поводження з тваринами: міжнародний досвід. *Порівняльно-аналітичне право*. 2019. № 2. С. 130–133. URL: <http://www.univd.edu.ua/science-issue/issue/4368>.
- Казміренко В. О. Вияви домашнього насилля над дітьми. *Юридична психологія*. 2017. № 1 (20). С. 78–90. URL: <https://psychped.naiu.kiev.ua/index.php/psychped/article/view/419>.
- Клірі М., Тапа Д. К., Вест С., Вестман М., Корнхабер Р. Жорстоке поводження з тваринами в контексті насильства з боку інтимного партнера: систематичний огляд. *Агресія та насильницька поведінка*. 2021. Т. 61. doi: <https://doi.org/10.1016/j.avb.2021.101676>.
- Коновалова В. О., Шепітько В. Ю. Юридична психологія: академічний курс : підручник. Київ : Ін Юре, 2004. 424 с.
- Лейсі Левітт, Тіа А. Хоффер, Енн Б. Лопер. Кримінальні історії жорстокого поводження з тваринами правопорушниками. *Агресія і насильницька поведінка*. 2016. Т. 30. С. 48–58. doi: <https://doi.org/10.1016/j.avb.2016.05.002>.
- Луана Маркес Гарсія Оземела, Діана Ортіс, Анн-Марі Урбан. Насильство проти жінок та дівчат з обмеженими можливостями. 2019. URL: https://www.bwjp.org/assets/documents/pdfs/intimate_caregiver_violence_against_women_with_disabilities.pdf.
- Меган Бастик. Интеграция гендерных аспектов во внутренний контроль в полицейских силах. URL: http://ukrainesecuritysector.com/wp-content/uploads/2016/08/Integrating-Gender-Oversight-Security-Sector-Ombuds-NHRIs_RUS.pdf.
- Мерц-Перес Л., Хайде К. М. Жорстоке поводження з тваринами: шлях до насильства над людьми. Нью-Йорк : Алтаміра Прес, 2003. 208 с.
- Нанда Різкі Рахміта, Гайюн Ніса. Відмінності у формах домашнього насильства за віком у шлюбі та рівнем освіти. *PSYMPATHIC: Scientific Journal of Psychology*. 2019. № 1. Т. 6. С. 73–84. doi: 10.15575/psy.v6i1.4184.
- Нестерчук В. В. Соціально-правові аспекти домашнього насильства над жінками. *Освіта та педагогічна наука*. 2020. № 3 (175). С. 64–78. doi: 10.12958/2227-2747-2020-3(175)-64-78.
- Пчеліна О. В. Перспективність побудови методики розслідування домашнього насильства. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 4. С. 329–332. doi: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2020-4/79>.
- Пяничук М. С. Роль гендерного аспекту для здійснення внутрішнього контролю в національній поліції України. *Розуміння маскуліності та гендерної рівності в секторі безпеки України та представлення результатів дослідження* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 25 берез. 2021 р.) / [редкол.: В. В. Черней, С. Д. Гусарев, С. С. Чернявський та ін.]. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2021. С. 217–219.
- Побив до перелому гомілки: у Києві засудили 32-річного чоловіка за знущання з батьків. *Факти* : [сайт]. URL: <https://fakty.com.ua/ua/proisshestvija/20211115-pobuv-do-perelomu-gomilky-u-kyuevi-zasudyly-32-richnogo-cholovika-za-znushhannya-z-batkiv/>.
- Про схвалення Концепції Державної соціальної програми запобігання та протидії домашньому насильству та насильству за ознакою статі на період до 2025 року : розпорядження Кабінету Міністрів України від 10 жовт. 2018 р. № 728-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/728-2018-p?find=1&text=группи+підвищеного+ризиків#w2_1.

- Рибаченко Л. Домашнє насильство над чоловіками. Що кажуть судові справи? URL: <https://glavcom.ua/country/society/domashnje-nasilstvo-nad-cholovikami-shcho-kazhut-sudovi-spravi-790565.html>.
- Шепітько В. Ю. Кримінальна психологія: історія становлення та сучасний стан. *Юридична психологія*. 2021. № 1. Т. 28 С. 14–20. doi: <https://doi.org/10.33270/03212801.14>.
- Сяхбуддін С. У Великій Британії загинули понад 700 тисяч людей. 2017. URL: <https://aceh.tribunnews.com/2017/11/25/lebih-dari-700000-pria-di-inggris-jadi-korban-kdrt-135-diantaranya-tewas-dibunuh>.
- Відповідальність за «домашнє насильство» (ст. 126-1 КК України): судова практика. URL: <https://jurfem.com.ua/vidpovidalnist-za-domashnye-nasytstvo-st-126-1-sudova-praktyka/>.
- Yuping Cao, Longfei Li, Xingfu Zhao, Yu Zhang, Xiaoyun Guo, Yalin Zhang, Xingguang Luo. Effects of Exposure to Domestic Physical Violence on Children's Behavior: a Chinese Community-based Sample. *Journal of Child & Adolescent Trauma*. 2016. Vol. 9. P. 127–135. doi: <https://doi.org/10.1007/s40653-016-0092-1>.
- Зінсу О. І. Соціальні та юридично-психологічні аспекти домашнього насильства. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2020. № 1 (114). С. 79–87. doi: <https://doi.org/10.33270/01201141.79>.
- Зорза Дж. Боротьба з жорстоким поводженням з тваринами для зменшення насильства в сім'ї. *Насильство в сім'ї та інтимному партнері щоквартально*. 2010. Вип. 2. № 4. С. 345–358. URL: https://www.civresearchinstitute.com/online/article_abstract.php?pid=6&aid=768&iid=122&page=4.

Стаття надійшла до редколегії 23.09.2021

Комаринська Ю. – Ph.D in Law, Associate Professor, Professor of the Department of Forensic Science and Forensic Medicine of the National Academy of Internal Affairs, Kyiv, Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1747-1816>

Psychological and Criminal Characteristics of the Person of the Victim in Criminal Offenses Related to Domestic Violence

*Analysis of scientific research and publications, study of materials for monitoring the state of regulatory response to and response to domestic violence, materials of investigative and judicial practice, suggests that the issue of timely and effective investigation of domestic violence and criminal offenses related to them, is becoming increasingly important. The **purpose** of the article is to determine the conditions for the formation of psychological behavioral characteristics of victims of domestic violence, understanding of which helps to establish cause-and-effect relationships and investigators choose tactics of obtaining forensic information during pre-trial investigation of criminal offenses related to domestic violence. The **methodological basis** of the article is general scientific methods of cognition such as analysis, synthesis, deduction and modeling, which in turn allows to determine the cause-and-effect relationships, the reasons for their occurrence. The use of the induction method allowed to establish the repetitive nature of events, special legal method - the description of legal phenomena, substantiation of the legality of the behavior of the offenders and grouping patterns of behavior of the victim. Research results. The study analyzed the psychological characteristics of the victim in criminal offenses related to domestic violence, which became the basis for determining the forensic classification of this type of criminal offense. The **scientific novelty** is that the article analyzes the psychological and forensic characteristics of the victim in criminal offenses related to domestic violence and proposes, based on this analysis, a forensic classification of criminal offenses in this category. **Conclusion.** The practical significance of the article is that the generalization of the behavioral characteristics of the victim of domestic violence allows for a forensic classification, which will serve as a basis for choosing the algorithm of the investigator's actions to obtain verbal information during the pre-trial investigation.*

Keywords: criminal offense; domestic violence; forensic classification; the person of the victim; investigation.

ДО УВАГИ АВТОРІВ!

Вимоги до структури й технічного оформлення статей

У Національній академії внутрішніх справ триває прийом наукових статей для опублікування у фахових виданнях:

- «**Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ**» (з юридичних наук);
- «**Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ**» (з юридичних наук);
- «**Філософські та методологічні проблеми права**» (з юридичних наук);
- «**Юридична психологія**» (з юридичних і психологічних наук).

Редколегія приймає до опублікування статті, які мають такі **структурні елементи**:

1. **Індекс УДК** – у верхньому лівому кутку сторінки в першому рядку (Times New Roman, кегль 12, накреслення напівжирне, вирівнювання по лівому краю).

2. **Відомості про автора (авторів)**: прізвище, ім'я та по батькові автора, науковий ступінь, вчене звання, **ORCID**, посада, місце роботи (навчання) із зазначенням міста. Максимальна кількість співавторів – три особи. Зазначені відомості подають трьома мовами: українською, російською, англійською (додаток 1). Ім'я та прізвище автора мають бути транслітеровані відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України «Про впорядкування транслітерації українського алфавіту латиницею» від 27 січня 2010 року № 55. Також обов'язково мають бути зазначені контакти (телефон, електронна пошта) (Times New Roman, кегль 14, інтервал 1,5).

3. **Заголовок (назва) статті**, поданий трьома мовами: українською, російською, англійською. Назва не має перевищувати 90 знаків з пробілами (Times New Roman, кегль 14, інтервал – 1,5, накреслення напівжирне, вирівнювання по центру).

4. Розширена **анотація** (у формі реферату), подана трьома мовами: українською, російською та англійською. Обсяг анотації – не менше ніж 1800 знаків з пробілами, одним абзацом (Times New Roman, кегль 14, інтервал 1,5). Вона має бути структурована за логікою опису матеріалу в статті й містити такі елементи:

- **мета** (виокремлення недосліджених аспектів порушеної проблематики);
- **методологія** (методологічний інструментарій, теоретичний базис);
- **наукова новизна** (основні результати дослідження);
- **висновки** (рекомендації, перспективи подальших наукових розвідок).

Анотація не має містити посилань і скорочень, а також дублювати текст статті (відповідно до вимог міжнародних наукометричних баз реферування та індексування). Відповідальність за англійський переклад покладається особисто на автора.

5. **Ключові слова** (6–10 окремих слів та/або у складі словосполучень, що складаються щонайбільше з двох слів) через крапку з комою. Їх подають українською, російською та англійською мовами (Times New Roman, кегль 14, інтервал 1,5).

6. **Текст статті** повинен бути структурованим та мати такі елементи:

- **вступ**: *актуальність* дослідження, *постановка проблеми* в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. *Обґрунтування новизни* дослідження через ступінь опрацьованості проблеми на основі *аналізу використаної літератури* з обов'язковим *розглядом останніх публікацій*, у яких започатковано або продовжено розв'язання проблеми, з виокремленням не вирішених раніше її частин;

- **мета і завдання дослідження**;
- **виклад основного матеріалу**: інтерпретація наявних позицій дослідників щодо висвітлення порушеної проблематики та обґрунтування нових отриманих наукових результатів;

- **наукова новизна**: теоретичні дані, обґрунтовані нові підходи в осмисленні матеріалу та нове розв'язання проблеми, що є вагомим зрушенням, порівняно з попередніми дослідженнями;

- **висновки**: стисло викладені результати дослідження та перспективи подальших розвідок.

Назви структурних елементів статті мають бути виділені напівжирним накресленням і розміщені по центру.

Обсяг основного тексту статті має становити **від 12 до 25 сторінок** (формат А4, кегль 14, інтервал 1,5), або 21 600–45 000 знаків з пробілами, у роздрукованому й електронному варіантах (формат .rtf) українською, російською чи англійською мовами. До статті англійською мовою обов'язково додають її україномовний переклад.

Посилання в тексті мають відповідати стилю APA (додаток 2).

7. **References** – транслітерований список літератури (латинськими літерами) **за алфавітом**, оформлений відповідно до **APA**-стилю (Times New Roman, кегль 12, інтервал 1,5).

8. **Список використаних джерел** (бібліографічний опис джерел, використаних під час підготовки статті, мовою оригіналу), оформлений згідно зі стандартом «ДСТУ 8302:2015. «Інформація та документація. Бібліографічне посилання. Загальні положення та правила складання» (Times New Roman, кегль 12, інтервал 1,5).

Порядок розміщення описів подається за порядком, представленим у References (без нумерації). Згідно з рекомендаціями міжнародних баз цитування, у пристатейній бібліографії повинно бути ядро джерел, яке має вплив на розвиток певної галузі науки.

References та список використаних джерел мають відповідати **таким вимогам**:

- кількість: 15–30 (для оригінальних статей), 30–50 (для оглядових статей) джерел, оформлених згідно із зазначеними стандартами (додаток 3). Більшість мають відображати сучасний стан наукових досліджень і **бути опублікованими не пізніше, ніж протягом останніх п'яти років**;
- наявність **не менше ніж трьох джерел латиницею** (статей з іноземних журналів із високим індексом впливовості, опублікованих протягом останніх двох-трьох років, і базових монографій);
- **80 % джерел повинні мати DOI**, ідентифікатор цифрового об'єкта (за винятком ретровидань – **10 %**), який подають через пробіл після бібліографічного опису джерела (додаток 3);
- під час написання наукових праць рекомендуємо звертати увагу на публікації своїх колег у визнаних міжнародних виданнях, розміщених у науковому репозиторії НАВС, який постійно оновлюється достатньою кількістю електронних першоджерел. Це значно спростить ваш пошук;
- самопосилань має бути не більше ніж 10 %.

Для опублікування статті подають:

- роздрукований варіант статті з підписом автора, що означає повну його відповідальність за якість і наукову значущість поданого матеріалу;
- електронну версію тексту статті на USB-носії або електронною поштою: **rvc@naiau.kiev.ua**;
- витяг із протоколу засідання кафедри (наукової лабораторії) про рекомендацію зазначеної статті до відкритого друку.

Увага! Автори несуть повну відповідальність за достовірність викладеного матеріалу, точність наведених цитат, статистичних даних, власних назв, а також за те, що в матеріалах не містяться дані, які не підлягають відкритій публікації. Статті, подані з порушенням зазначених вимог, не приймають до друку. Виявлений редакцією факт плагіату є безумовною підставою для відхилення статті. **Редакційна колегія також не розглядає статті, принаймні один з авторів яких не має ORCID.**

Адреса для листування: 03035, Україна, м. Київ, пл. Солом'янська, 1 (відділ підготовки навчально-наукових видань НАВС).

Телефон для довідок: (044)-520-08-47.

E-mail: rvc@naiau.kiev.ua

З питань розміщення статей у фахових виданнях Національної академії внутрішніх справ звертатися:

«**Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ**» (виходить друком чотири рази на рік) – тел. (044) 520-08-47, e-mail: rvc@naiau.kiev.ua;

«**Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ**» (виходить друком двічі на рік) – тел. (044) 520-08-47, e-mail: rvc@naiau.kiev.ua;

«**Філософські та методологічні проблеми права**» (виходить друком двічі на рік) – тел. (044) 249-09-69, e-mail: oleg55newmail@gmail.com;

«**Юридична психологія**» (виходить друком двічі на рік) – тел. (044) 520-08-89, e-mail: lpsychology.j@gmail.com.

Додаток 1

**Відповідники основних посад,
наукових ступенів і вчених звань**

Термін українською	Рекомендовані варіанти перекладу
доктор юридичних наук	Doctor of Law
кандидат юридичних наук	Ph.D in Law
доктор філософії (з права)	Doctor of Philosophy (in Law)
професор	Professor
доцент	Associate Professor
старший викладач	Senior Lecturer
викладач	Lecturer
провідний/старший/молодший науковий співробітник	Leading/Senior/Junior Research Fellow
докторант	Doctoral Student
аспірант, ад'юнкт	Postgraduate Student
здобувач	Researcher

Приклад оформлення посилань у тексті статті (відповідно до стилю APA)

Посилання в тексті мають виглядати таким чином: (Gundy, 2016) або (Malivskiy & Neill, 2016; Schukking, 2018), або за наявності цитати (Slobodian & Yakovyna, 2016, p. 58).

Приклад посилань у тексті статті українською мовою:

На переконання голландського судді Європейського суду з прав людини Ж. Шуккінга (Schukking, 2018) важливо, щоб «Сторони продемонстрували дотримання прав людини та верховенства права шляхом забезпечення дотримання мінімальних гарантій статті 6 Конвенції» (p. 155).

Приклад посилань у тексті статті англійською мовою:

According to the French philosopher Jean-Luc Marion (1999, p. 352) "Descartes remains one of our closest contemporaries".

Приклад блокової цитати:

Адаптація наявних та успішно апробованих рекомендацій криміналістичної техніки, тактики і методики до умов цивільного та інших видів судочинства є найбільш доцільним і одночасно економічним шляхом впровадження зазначених рекомендацій в інші види судочинства з урахуванням правових умов їх реалізації (Isaenko, 2018, p. 38).

Поради щодо оформлення References та списку використаних джерел

У **References**, який складається з описів оригінальних англійських та/або транслітерованих латиницею джерел, та **списку використаних джерел** (кирилицею) порядок і кількість джерел мають збігатися та залишатися незмінними.

Оформити бібліографічний опис відповідно до **стилю APA** можна на сайті онлайн-автоматичного формування посилань: Citation Machine (<http://www.citationmachine.net/apa/cite-a-book>); <http://www.bibme.org/apa/book-citation/manual> або іншому.

Офіційну транслітерацію українського алфавіту латиницею затверджено в постанові Кабінету Міністрів України від 27.01.2010 № 55 «Про впорядкування транслітерації українського алфавіту латиницею». Онлайн-транслітератор – <http://ukrlit.org/transliteratsiia>.

Для російської мови транслітерувати потрібно згідно з вимогами наказу ФМС Росії від 03.02.2010 № 26. Онлайн-транслітератор – <http://ru.translit.net/?account=zagranpassport>. Якщо вітчизняний журнал видається в перекладі на англійську мову, використовуйте англійські варіанти назви журналу та статті.

DOI видань можна знайти на сайті <http://www.crossref.org>

Підготовлені відповідно до загальноприйнятих вимог References та список використаних джерел матимуть такий вигляд:

References

- Gundy A.V., & Baumann-Grau, A. (2016). *Women, Incarceration, and Human Rights Violations: Feminist Criminology and Corrections by Ashgate*. London: Routledge. Retrieved from <https://www.taylorfrancis.com/books/9781134778423>. doi: <https://doi.org/10.4324/9781134778423>.
- Schukking, J. (2018). Protection of human rights and the Rule of Law in Europe: A shared responsibility. *Netherlands Quarterly of Human Rights*, 36(2), 152-158. doi: [10.1177/0924051918767967](https://doi.org/10.1177/0924051918767967).
- Walklate, S., McCulloch, J., Fitz-Gibbon, K., & Maher, J. (2019). Criminology, gender and security in the Australian context: Making women's lives matter. *Theoretical Criminology*, 23(1), 60-77. doi: <https://doi.org/10.1177/1362480617719449>.
- Akimov, M.O. (2018). Kryminalno-pravova okhorona svobody osoby: problemy ta shliakhy vyrishennia [Criminal defense of individual freedom: problems and solutions]. *Naukovyi visnyk Sivershchyny, Scientific herald of Sivershchyna*, 1(3), 141-151. doi: <https://doi.org/10.32755/sjlaw.2018.01.141> [in Ukrainian].
- Vdovenko, N.M. (2013). *Derzhavne rehulivannia akvakultury v Ukraini [State regulation of aquaculture in Ukraine monohrafiya]*. Kyiv: Kondor. doi: [10.25313/2520-2057-2013-5-465](https://doi.org/10.25313/2520-2057-2013-5-465) [in Ukrainian].
- Isaenko, V.N. (2018). *Ispolzovanie vozmojnostei kriminalistiki i sudebnoi ekspertizy v prokurorskoj deiatelnosti [Using forensic and forensic capabilities in prosecution activities]*. Moscow: Prospekt. doi: <https://doi.org/10.31085/9785392284306-2019-152> [in Russian].

- Kozeratska, O.A. (2018). Analiz statystychnoi dostovirnosti obhruntuvannia kryteriiv "obmezhenoi osudnosti" u osib, yaki skoily seksualni zlochyny [Analysis of the statistical validity of the justification of the criteria of "limited sanity" for persons who committed sexual offenses]. *International Academy Journal*, 2, 10-14.
doi: https://doi.org/10.31435/rsglobal_wos/12072018/5982 [in Ukrainian].
- Konventsiiia pro zakhyst prav liudyny i osnovopolozhnykh svobod: vid 4 lystop. 1950 r. [Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms from November 4, 1950]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/995_004 [in Ukrainian].
- Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy: vid 13 kvit. 2012 r. No. 4651-VI [Criminal Procedural Code of Ukraine from April 13, 2012, No. 4651-VI]. (n.d.). *zakon0.rada.gov.ua*. Retrieved from <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> [in Ukrainian].
- Chernykh, H. (2015). Zlochynnist ta parametry nasyllia v ukrainskomu suspilstvi [Criminality and the parameters of violence in Ukrainian society]. *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka, Bulletin of the Taras Shevchenko National University of Kyiv*, 6, 32-35.
doi: <http://dx.doi.org/10.17721/2413-7979/6.8> [in Ukrainian].

Список використаних джерел

- Gundy A. V., Baumann-Grau A. Women, Incarceration, and Human Rights Violations: Feminist Criminology and Corrections by Ashgate. London: Routledge, 2016. 156 p.
URL: <https://www.taylorfrancis.com/books/9781134778423>.
doi: <https://doi.org/10.4324/97811315546605>.
- Schukking J. Protection of human rights and the Rule of Law in Europe: A shared responsibility. *Netherlands Quarterly of Human Rights*. 2018. Vol. 36 (2). P. 152–158.
doi: 10.1177/0924051918767967.
- Walklate S., McCulloch J., Fitz-Gibbon K., Maher J. Criminology, gender and security in the Australian context: Making women's lives matter. *Theoretical Criminology*. 2019. № 23 (1). P. 60–77.
doi: <https://doi.org/10.1177/1362480617719449>.
- Акімов М. О. Кримінально-правова охорона свободи особи: проблеми та шляхи вирішення. *Науковий вісник Сіверщини*. 2018. № 1 (3). С. 141–151. doi: <https://doi.org/10.32755/sjlaw.2018.01.141>.
- Вдовенко Н. М. Державне регулювання аквакультури в Україні: монографія. Київ: Кондор, 2013. 464 с.
doi: 10.25313/2520-2057-2013-5-465.
- Исаенко В. Н. Использование возможностей криминалистики и судебной экспертизы в прокурорской деятельности. М.: Проспект, 2018. 192 с. doi: <https://doi.org/10.31085/9785392284306-2019-152>.
- Козерацька О. А. Аналіз статистичної достовірності обґрунтування критеріїв «обмеженої осудності» у осіб, які скоїли сексуальні злочини. *International Academy Journal. Web of Scholar*. 2018. № 2. С. 10–14. doi: https://doi.org/10.31435/rsglobal_wos/12072018/5982.
- Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод: міжнар. док. від 4 листоп. 1950 р.
URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/995_004.
- Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13 квіт. 2012 р. № 4651-VI.
URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.
- Черних Г. Злочинність та параметри насилля в українському суспільстві. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка*. 2015. № 6. С. 32–35.
doi: <http://dx.doi.org/10.17721/2413-7979/6.8>.

Юридична психологія

2
(29)
2021

Науковий журнал

Виходить двічі на рік

Оформлення, комп'ютерний
набір і верстка
Я. В. Шумко

Видавець:
Національна академія
внутрішніх справ,
03035, Київ, пл. Солом'янська, 1
Свідоцтво про внесення до державного
реєстру виготовників
і розповсюджувачів видавничої
продукції ДК № 4155
від 13.09.2011

Підп. до друку 28.12.2021
Формат 60x84/8
Друк оперативний
Папір офсетний
Обл.-вид. арк. 6,0
Ум. друк. арк. 5,58
Наклад 50 прим.

Legal Psychology

2
(29)
2021

Scientific Magazine

Published semiannually

**Figuration, computer typing
and making up**

Ya. Shumko

Publisher:
National Academy of Internal Affairs
Ukraine, 03035, Kyiv
1, Solomianska square
State register certificate
of print production publishers
and distributors
series ДК No. 4155
dated from September 13th, 2011

Signed to print: dated from
December 28st, 2021
Dimensions: 60x84/8
Instant print
Offset paper
Standard publisher's pages 6,0
Simulated publisher's pages 5,58
Circulation 50